

TARTALOM

SZÓRVÁNY

TÁTRAI PATRIK: A KÁRPÁTALJAI MAGYAR SZÓRVÁNY TÍPUSAI,
TAGOLÁSI LEHETŐSÉGEI

7

VÁLASZTÁSOK

ILLYÉS GERGELY: A 2020-AS ROMÁNIAI
HELYHATÓSÁGI VÁLASZTÁSOK EREDMÉNYEI

35

EMBERI JOGOK

VARGA PÉTER: AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGÁNAK ÍTÉLETE A NEMZETI
KISEBBSÉGI ISKOLÁK DIÁKJAI ÉRETTSÉGI TÖBBLETTERHÉNEK ÜGYÉBEN

59

MŰHELY

AMBRUS TÜNDE: JÁRVÁNYOK UTÁNI ÚJRATERVEZÉSEK
A SZÉKELY FALUTÍZESEK PÉLDÁJÁN

73

RECENZIO

FEDINEC CSILLA: PARAGRAFUSOK A VÁRTÁN: AMIBŐL SOSEM LEHET TÚL SOK

MIRAN KOMAC – VÍZI BALÁZS (SZERK.): *BILATERÁLIS KISEBBSÉGVÉDELEM:
A MAGYAR–SZLOVÉN KISEBBSÉGVÉDELMI EGYEZMÉNY HÁTTERE ÉS GYAKORLATA.*
L'HARMATTAN KIADÓ: BUDAPEST, 2019. 352 OLDAL

89

A. GERGELY ANDRÁS: A „MÉTELYEZŐ DZSESSZ” ÉS A MAGYAR NÓTA HÁBORÚJA

HAJNÁCZKY TAMÁS (SZERK.): *MAGYAR CIGÁNYZENÉSZEK ORSZÁGOS EGYESÜLETE.*
CIGÁNYZENÉSZEK HARCA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGON.
GONDOLAT KIADÓ: BUDAPEST, 2019. 354 OLDAL

95

RESUME

99

SZÁMUNK SZERZŐI

103

TÁTRAI PATRIK¹

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR SZÓRVÁNY TÍPUSAI, TAGOLÁSI LEHETŐSÉGEI²

A Kárpát-medencei magyar kisebbségi közösségek tagolására régóta alkalmazott, ám napjainkban némileg háttérbe szoruló analitikus kerete a szórvány. A szórvány fogalmának létrejöttében fontos szerepet játszott az a felismerés, hogy a Kárpát-medencei magyar közösségek jelentősen eltérő demográfiai, társadalmi rétegzettségű, asszimilációs stb. mutatókkal jellemezhetők a magyarok helyi vagy térségi arányának függvényében. Így aztán a kutatások homlokterében gyakran megjelent az egyes nagyrégiókon belül a tömb és a szórvány közötti különbségek vizsgálata. Ugyanakkor a szórványkutatások többségének – a szórvány fogalmának képlékenysége, dinamikája, tartalmi különbségei miatt – elsődlegesen a kiindulópontot, azaz a „ki a szórvány” kérdést kellett megválaszolni, és csak kevés tanulmány tűzte ki céljául a szórvány belső tagolását, tipizálását.

A szórványtipológiát kínáló munkáknak alapvetően két csoportja körvonalazódik. Időrendben is az első, már az 1930-as évek erdélyi kutatásaiban megjelenő tipizálás elsősorban az etnikai arányokon, a magyar népesség abszolút számán, kisebb mértékben regionális különbségek bemutatásán alapul.³ A későbbiekben a fenti kritériumok már főként a „ki a szórvány”⁴ meghatározásához nyújtottak alapot, azonban ezen megközelítés

1 A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatta.

2 A *Kárpátaljai magyar szórvány kutatása* című projektet a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. finanszírozta, és a Momentum Doctorandus Kárpátaljai Magyar Doktoranduszok Szervezete koordinálásával valósult meg 2018-ban. A kutatás 2019-es folytatását az MTA *Migrációs folyamatok és geopolitikai kihívások Ukrajnában és Magyarországon* c. mobilitási támogatása tette lehetővé. A terepmunkát Erőss Ágnessel, Ferenc Viktóriával, Kovály Katalinnal és Orosz Sándorral végeztük, közös munkánk, megbeszéléseink megalapozták a terepre vonatkozó ismereteimet. Köszönettel tartozom Molnár Józsefnek, akinek a szövegre vonatkozó pontos és fontos meglátásai nagyban segítettek a tanulmány végső formába öntésénél. Végül e tanulmányt Ilyés Zoltán emlékének ajánlom, akinek a szórványra vonatkozó munkái, valamint közös felvidéki terepi kutatásunk alapvető inspirációt jelentettek e dolgozat megírásához.

3 Pl. Venczel József: *Művelődéspolitikai vázlat*. In: Uő: *A falumunka útján*. Orbán Balázs Közművelődési Egyesület: Székelyudvarhely – Budapest, 1993. 149–173.

4 Tanulmányomban nem tekintem szórványtipizálásnak a szórvány definiálását, kvantitatív lehatárolását. Utóbbi áttekintését részletesen ld. Tátrai Patrik: *A Kárpát-medencei magyar szórványok településszerkezete és főbb demográfiai jellemzői. Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (1). 7–31.

folytatásaként, továbbfejlesztéseként értelmezhető az ezredfordulón Vetési László által a romániai magyarságra felvázolt integrációs-asszimilációs skála,⁵ valamint a Mirnics Károly nevéhez fűződő szórványkataszter, amely a vajdasági magyarság demográfiai és intézményi jellemzők alapján felállított legkoherensebb szórványtipizálási kísérlete.⁶ Ezen első megközelítéshez/csoportozáshoz sorolhatjuk azokat a munkákat, amelyek a szórványt – az alapnak tekinthető etnikai aránykategóriákon, magyar népességszámon túl – az intézményrendszer egy kiemelt tényezője alapján, jellemzően az anyanyelvű iskolák meglétén, helyzetén keresztül kísérlik meg csoportosítani.⁷ Utóbbiak közül elsősorban Orosz Ildikó Kárpátaljáról fókuszáló csoportosítását emelném ki, amely az anyanyelvi oktatási intézmények megléte mellett – Vetésihez némileg hasonlóan, de inkább csak az etnikai arányokra alapozva – egyfajta asszimilációs/regressziós tipizálást nyújt. E rendszerben a szórvány/nem szórvány kettősség a járási szinten jelenik meg, míg települési szinten a billenő–sorvadó–elvesző–elveszett skálát alkalmazza.⁸

A fent bemutatott első csoport általános jellemzője a veszteségolvasat, azaz a szórványt mintegy elvesztő közösséget, a magyar nemzet szempontjából mint veszteséget jelenítik meg. Jelentős részük nem pusztán tipizál, hanem szórványgondozási, szórványoktatási stb. stratégiákat is megfogalmaz, tehát e csoport jellemzően akcionista megközelítésű.

A második csoport elvi alapon nem tartja lehetségesnek a teljes körű, általános érvényű tipizálást. Biczó Gábor megfogalmazásában „*a szándék, hogy a szórvány eseti típusainak jellemzése megalapozhat egy általános szórványfogalmat, hiú ábrándnak tűnik. A legtöbb, ami ily módon elérhető, hogy a szórvány fogalmához rendelhető modális típusokról átfogó listát készítsünk.*”⁹

5 Vetési megkülönbözteti a „*történelmileg elrománosodott, magyar eredettudat nélküli románság, magyar eredettudatú román, első nemzedékes beolvadt, etnikumváltó nyelvcsere magyarság, halmozottan hátrányos helyzetű etnikum, veszélyeztetett népességű etnikum, távolilag veszélyeztetett etnikum, etnikai és nyelvszíge-tek*” típusait. (Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia. *Magyar Kisebbség*, 2000. 6 (2). Letöltés helye: <http://epa.oszk.hu>; letöltés ideje: 2020. 03. 30.)

6 Mirnics a szórvány négy kategóriáját különbözteti meg: 1. 1991-ben és 2002-ben is volt magyar tannyelvű iskolája, művelődési és közéleti intézménye, de a születési ezrelék nem elég a népességreprodukcióhoz; 2. Megszűnt a magyar tannyelvű oktatás, de még vannak a magyar közösség által működtetett művelődési és közéleti intézmények; 3. Megszűntek a művelődési és közéleti intézmények, de továbbra is igénylik ezek szolgáltatásait a magyar kisebbség nagyobb központjaiból; 4. A közösségi élet megszűnt, csupán egyénekre korlátozódó, esetenkénti egyházi szertartás igénylése. Mirnics Károly: Nemzeti kisebbségből szórványnépesség. In: Gábrity Molnár Irén – Mirnics Zsuzsanna (szerk.): *Kisebbségi létjelenségek*. MTT: Szabadka, 2003. 25–84, itt: 73–81.

7 Például Gábrity Molnár Irén: Mit értünk szórványmagyarság alatt Vajdaságban? *Létünk*, 2005. 35 (3). 19–31.; Orosz Ildikó: *Ki a szórvány Kárpátalján?* Előadás a „Magyar nyelvoktatás és nyelvapolás a Kárpát-medence szórványvidékein” című konferencián, Teleki Alapítvány, Budapest, 2012. 04. 13. Letöltés helye: <https://docplayer.hu>; letöltés ideje: 2020. 03. 30.

8 Orosz, 2012. Ki a szórvány, i.m.

9 Biczó Gábor: A szórványkérdés transznacionális dimenziói és a magyar szórványkutatás. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat – MTAKI: Budapest, 2005. 21–42, itt: 38.

Az e csoportba sorolható munkák ennél fogva inkább csak egyes kritériumok, szempontok szerint elemzik a szórványt, átfogó tipizálást nem adva.¹⁰ Ezek a szempontok sokrétűek lehetnek, de általánosan elfogadottnak elsősorban azok a strukturális tényezők számítanak, amelyek viszonylag objektíven megragadhatók (pl. falu–város különbsége, allochton–autochton dichotómia).¹¹ De abban a legtöbb szerző egyetért, hogy a szórványok esetében a helyi tényezők is meghatározók, tehát pusztán strukturális jellemzők mentén nem lehet átfogóan definiálni, tipizálni a szórványt.

Kárpátalja vonatkozásában általánosságban is kevés munka fókuszált eddig a szórványra. Ezek a kutatások – egy kiterjedtebb interdiszciplináris kutatást leszámítva¹² – többnyire az oktatási helyzetet vették górcső alá,¹³ illetve az identitás,¹⁴ a médiahasználat¹⁵ és a nyelvhasználat¹⁶ tömb és szórvány szerinti sajátosságait mutatták be. Átfogó kárpátaljai szórványtipológia pedig egyáltalán nem lett még publikálva.

Jelen tanulmányban éppen ezért a kárpátaljai szórványok típusait, tagolási lehetőségeit kísérem meg áttekinteni. Dolgozatomban egyaránt alkalmazom a fent bemutatott két irányzat eszközkészletét, és feltárom, hogy milyen mértékben lehetséges a két módszer szintetizálása. Ugyanakkor munkám hangsúlyozottan nem akcionista, nem fogalmaz meg szórványstratégiát, arra azonban törekszem, hogy a szórványpolitikák megfogalmazásához használható elemzést, átfogó tipológiát nyújtsak.

-
- 10 Ld. pl. Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. In: Ilyés – Papp, 2005. Tanulmányok a szórványról, i.m. 64–77.; Bárdi Nándor: Kisebbségkutatás – szórványkérdés. Előadás a nagydobronyi szórványkonferencián, 2001. 10. 27.
- 11 Lásd Bodó Barna reflexióját Ilyés Zoltán (2005) és Bárdi Nándor (2001) tipológiai szempontjaira. Bodó Barna: Szórványnarratívák. In: Ilyés – Papp 2005. Tanulmányok a szórványról, i.m. 43–51, itt: 46–47.
- 12 Orosz Ildikó (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. PoliPrint: Ungvár, 2007.
- 13 Orosz Ildikó: Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás szórványban. Kárpátaljai helyzetkép. *Regio*, 2001. 12 (4). 159–180.; Ferenc Viktória – Séra Magdolna: Iskolaválasztás Kárpátalján. *Kisebbségkutatás*, 2012. 21 (3). 473–513.; Séra Magdolna: Magyarok a szórványban a többségi oktatásban (interjúzás tapasztalatai Beregrákoson). *Kisebbségkutatás*, 2013. 22 (4). 122–136.; Csernicskó István: Magyar nyelvű oktatás Kárpátalján: kihívások, perspektívák. In: Beregszászi Anikó – Hires-László Kornélia (szerk.): *Meszelt falakon túl. Születésnap kiadványt kötet Kótyuk István tiszteletére*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék – Hodinka Antal Intézet: Beregszász, 2015. 33–67.; Papp Z. Attila: Oktatás a (nyelv) határon: közelkép a kárpátaljai magyar szórványoktatásról. *Kisebbségkutatás*, 2015. 24 (3). 129–151.
- 14 Molnár József: A kárpátaljai tömb és szórványmagyarság identitástudatának eltérései. *Pro Minoritate*, 2007 Tavasz, 135–150.
- 15 Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2001–2014/2*. Média tudományi Intézet: Budapest, 2015.
- 16 Dudics Lakatos Katalin: Nyelvi tudat és nyelvhasználat Kárpátalja magyar iskoláiban (szórványban és magyar tömbben). *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2015. 14 (1). 27–44.

Mi a szórvány Kárpátalján?

Mint ahogy a szakirodalomban és a közbeszédben általában, úgy Kárpátalján, a Kárpátaljával foglalkozó munkákban is viszonylag képlékeny, hogy mit takar a szórvány fogalma. A közbeszédben általában a felső-Tisza-vidéki magyarlakta települések jelennek meg szórványként, a szakirodalomban ennél azonban jóval összetettebb a helyzet, bár fontos hangsúlyoznunk, hogy a szórvány definiálására Kárpátalján eddig nem sok kísérlet történt.

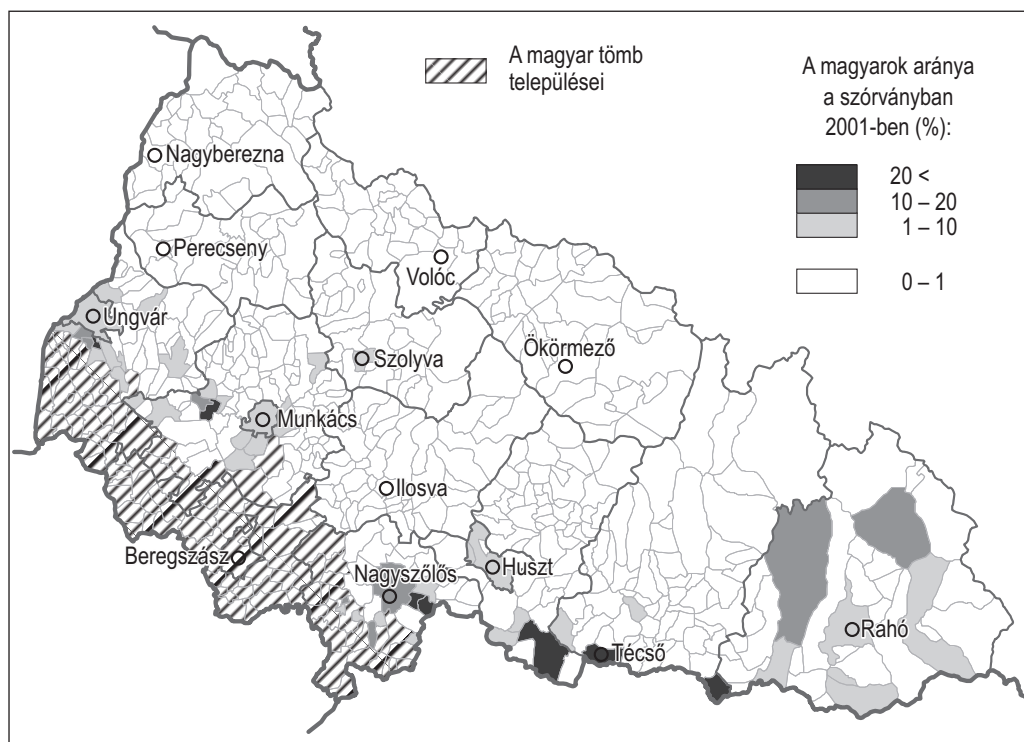
Orosz Ildikó meghatározása szerint *„szórványnak tekintjük azt a nemzeti kisebbséget, amely több generáción keresztül egy adott térségben letelepedve él, és valamely történelmileg meghatározott társadalmi-gazdasági folyamat hatására az adott régiókban elvesztette társadalmi befolyását, abszolút és relatív számaránya egy meghatározott – a nemzeti kisebbségek erős helyzete szempontjából – »billenőpont« alá került, érdekérvényesítési potenciáljának csökkenése következtében kulturális, anyanyelvi intézményeinek nagy részét elvesztette, vagy már nem képes azokat önerőből fenntartani, ugyanakkor identitása még erős és anyanemzetéhez köti, bár a nyelvcseré folyamata előrehaladt.”*¹⁷ E definíció alapján tehát a szórvány lényegi jellemzői közé tartozik az adott közösség őshonossága (ide véve az egy-kétszáz éve betelepült csoportokat is), az etnikai csoport száma és aránya adott területen, az intézményesültség, illetve – a Vetési László gondolatmenetére¹⁸ rímelő – önfenntartó-képesség hiánya. A definícióban összességében a „klasszikus” megközelítést tükrözi, amiben megjelenik a regresszió, a veszteségolvasat is (az „elvesztette” szó kétszer is szerepel).

A 2018-ban kezdődött kárpátaljai szórványkutatásban a szórványt térkategóriaként, térbeli értelmezési keretként definiáltuk, azaz szórványnak tekintettük, ami nem a tömb része (1. ábra). De mivel a területi lehatárolás kérdései is rendkívül szubjektívek, így a szórvány értelmezésekor nem csak az objektív/számszerűsíthető jellemzőket emeltük ki; ehelyett a szórvány egyik legfontosabb sajátosságának azt gondoljuk, hogy *„az adott közösség információs és interperszonális kapcsolatrendszereinek összessége (tehát nem egyéni szinten értelmezve) – a települési vagy kistérségi etnikai viszonyokból adódóan – elsősorban nem etnikus (kisebbségi) alapon szerveződik.”*¹⁹

17 Orosz, 2001. Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás, i.m. 160.

18 Vetési, 2000. Szórványstratégia, i.m.

19 Tátrai Patrik: Bevezető: A kárpátaljai magyar szórvány kutatása. *Regio*, 2020. 28 (1). 5–34. Mindezt – retrospektív módon – Orosz Ildikó visszaemlékezése is megerősíti, aki szerint a Szovjetunió végnapjaiban *„az ott [Felső-Tisza-vidéken] élő magyarok a kárpátaljai tömbmagyarság számára olyan kuriózumnak számítottak, mint a kárpátaljai magyarság az anyaországiak számára a kilencvenes évek elején.”* (Orosz Ildikó: Bevezetés. In: Uő, 2007. Magyarok a Tisza-forrás környékén, i.m. 7–8.)

1. ábra: A magyar nemzetiségűek aránya a magyar tömbön kívüli településeken 2001-ben

Napjainkig a kárpátaljai szórvány számszerűsítésére is csak kevés kísérlet történt. Molnár József a szórvány kvantitatív határának a 20%-os küszöböt tartja.²⁰ Továbbá számszerűsíti a „nyelvsziget” tartalmát is: eszerint a magyar tömbön kívüli, 20–50%-ban magyarlakta települések sorolhatók ide.²¹ A nyelvsziget terminus lényegében az összes, a kárpátaljai magyar településterületet bemutató munkában megjelenik, részben a szórvány részeként,²² részben pedig a szórvánnyal egyenrangú fogalomként.²³ Ugyanakkor – Molnár idézett cikkét leszámítva – a tartalma némileg homályban marad, csak sejthető, hogy a magyarok magasabb aránya, esetleg az őshonosság (pl. koronavárosok), a településen belüli kompakt elhelyezkedés is szerepet játszik a nyelvszigetként való értelmezéskor. A nyelvszigetek

20 Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmai adatok tükrében*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség: Beregszász, 2005.; Molnár, 2007. A kárpátaljai tömb, i.m.

21 Molnár, 2007. A kárpátaljai tömb, i.m. 135.

22 Pl. Orosz, 2001. Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás, i.m.

23 Pl. Molnár, 2007. A kárpátaljai tömb, i.m.; Gabóda Éva: A felső-Tisza-vidéki magyar tananyelvű óvodák helyzete a kataszteres adatbázis tükrében. In: Orosz, 2007. Magyarok a Tisza-forrás környékén, i.m. 82–92, itt: 83.

legszűkebb értelmezése Beregrákost és Visket foglalja magába,²⁴ de a legtöbb megközelítés Técsőt, Aknaszlatinát,²⁵ esetleg a nyelvhatár menti városokat (Ungvár, Munkács és Nagyszőlős)²⁶ is ide sorolja. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy ezen településeken a helyiek nem tekintenek magukra szórványként, és a kárpátaljai magyarság sem szórványként azonosítja őket.²⁷

A szórvány meghatározása azonban nemcsak felülről (azaz a tömb és szórvány közti határvonal meghúzása), hanem alulról is képlekeny: utóbbi azt jelenti, hogy az egyes források abban is különböznek, hogy mit tekintünk a magyar településterület részének, mely települések érik el egyáltalán azt a küszöböt, hogy a szórvány csoportjába kerüljenek. A szakirodalomban két megközelítés körvonalazódik: az egyik a demográfiai arányok alapján,²⁸ a másik pedig tágabb határokat alkalmazva, a múltban magyar településeket, illetve azon településeket is ide sorolja, ahol léteznek még római katolikus vagy református gyülekezetek – habár ezek egy része, német vagy szlovák gyülekezetként működik, ahol a magyar nyelv szerepe sokszor marginális.²⁹

Mivel a szórvány lehatárolása alulról és felülről is eltérő kritériumokra épül, ezért nem meglepő, hogy az egyes kutatások sokszor más-más településeket határoznak meg szórványként. Így Orosz (2001) 52, Molnár és Molnár D. (2005) 29, Orosz (2012) 75, Tátrai (2020) pedig 37 települést azonosít szórványként. Ezek közös halmaza azonban mindössze 17 település.³⁰

-
- 24 Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely: Budapest, 1998.; Orosz, 2001. Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás, i.m.
 - 25 S. Benedek András: Népek és nemzetiségek Kárpátalján, I. *Iskolakultúra*, 1994. 4 (8). 14–20.; Molnár – Molnár D., 2005. Kárpátalja népessége, i.m.; Molnár, 2007. A kárpátaljai tömb, i.m.; Molnár D. István: *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram: Budapest, 2018.
 - 26 Pl. Dupka György: *Fogyó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképviselések Kárpátalján*. Intermix: Ungvár – Budapest, 2011. Más kutatások ugyanakkor ezen településeket egyértelműen szórványként vagy szórványosodó településként határozzák meg, hangsúlyozva, hogy Kárpátalján a szórvány nem csak a Felső-Tisza vidékére terjed ki, ld. Séra, 2013. Magyarok a szórványban, i.m.; Papp Z., 2015. Oktatás a (nyelv)határon, i.m.
 - 27 Ld. Orosz Ildikó: Szórványok anyanyelvi/anyanyelvű oktatásának helyzete Kárpátalján a XXI. század elején. In: Uő. (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. PoliPrint: Ungvár, 2007. 10–44, itt: 11–12.
 - 28 Molnár – Molnár D., 2005. Kárpátalja népessége, i.m.; Tátrai, 2020. Bevezető, i.m.
 - 29 Ezeket együttesen tekinthetjük regressziós szórványoknak is; ld. Orosz, 2001. Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás, i.m.; Orosz, 2012. Ki a szórvány, i.m.; Botlik József – Dupka György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Intermix Kiadó: Ungvár – Budapest, 1993.
 - 30 Azonban ha Molnár és Molnár D. (2005) csoportosításából csak az explicit szórványnak nevezett településeket számítjuk, amiben nincsenek benne a városok, akkor csak 12, többnyire felső-Tisza-vidéki település közös.

A kárpátaljai szórvány tipizálási, tagolási lehetőségei

A kárpátaljai magyar szórványok tipizálási lehetőségeit Ilyés Zoltán szempontjait követve³¹ dichotomikus ellentétpárok segítségével igyekszem bemutatni. Az általam alkalmazott elemzési szempontok alapvetően a szórványok strukturális helyzetéből adódnak, így nem, vagy csak kevésbé foglalkoznak az Ilyés Zoltán által részletesebben bemutatott emlékezőskultúrával vagy a szórványidentitás kérdéseivel. A kárpátaljai szórvány tagolásában megítélésem szerint a falu–város, allochton–autochton különbség, valamint a szórvány térbeli jellemzői (szigethelyzet–diszperz helyzet–tömbperemi helyzet) kínálja a leghatékonyabb – sokszor összefonódó, sokszor elkülönülő – elemzési kereteket.

Falu–város

Terepi tapasztalataink alapján a legfontosabb differenciáló tényező a kárpátaljai szórványon belül az urbánus–rurális közösségek közötti különbség. Kárpátaljára is igaz az, ami az egész Kárpát-medencére, hogy – legalábbis számszerűségét tekintve – a szórványok nagy többsége város lakó.³² Azonban a különbségek egy részét nem önmagában a településhierarchiában elfoglalt pozíció, inkább a népességszám befolyásolja. Ungvár és Munkács magyarsága más paraméterekkel, jellemzőkkel írható le, mint a kisvárosias, ámde szintén szórványnak számító Nagyszőlős, Huszt, Técső vagy Rahó magyar közösségei.

A városi szórványok betelepülési koruk, származási helyük és felekezeti összetételük szerint is igen vegyesek.³³ Erre jó példa esetünkben Ungvár, amely minden hatalomváltás, gazdasági-társadalmi megrázkódtatás időszakában magyar népességének jelentős részét elveszítette (emigráció), hogy aztán a városi magyarság a magyar tömb falvaiból töltődjön újra (pl. a szocialista urbanizáció időszakában). Ennek és a vallási sokszínűségnek köszönhetően a valódi közösséggé válásuk, továbbá a kutató számára a városi szórvány vizsgálata is nehézségekbe ütközik. Ilyés Zoltán is megállapítja, hogy *„az urbánus szórványok nehezebben kutathatók és átláthatók, a kultúra bizonyos szegmenseiben nem nyilvánvaló és nyilvános, nehezebben mutatkozik meg. Az egyletek, kulturális egyesületek, rendezvények és a városi értelmiség vizsgálatával ugyanakkor diakronikus hosszsmetszetben képet kaphatunk a*

31 Ilyés, 2005. Szórványkutatás, i.m.

32 A 2001-es népszámlálás szerint a kárpátaljai magyar szórványok több mint fele 10 ezer főnél népesebb települések lakója volt. Közigazgatási felosztás szerint 64%-uk város lakó, 23%-uk az ún. városi típusú településeken lakik, és mindössze 13% él falvakban.

33 Ilyés, 2005. Szórványkutatás, i.m. 67.

*városi szórványközösségek konstitutív folyamatairól.*³⁴ Utóbbi módszer – bár vannak releváns hozadékai – mégis korlátozott eredményekkel kecsegtet. Vetési László írja Kolozsvárról – és szavai egybecsengenek ungvári tapasztalatainkkal –, hogy *„hétvégén a 8–10 magyar jellegű kolozsvári kulturális megmozdulás többnyire elitrendezvények, értelmiségi együttlétek, találkozók széles kínálatai-változatai. Érdemes megfigyelni, hogy ezek törzsgárdája lényegében ugyanaz a száz-kétszáz, enyhén változó összetételű törzsközönség.”*³⁵ Mindez azt is jelenti, hogy az urbánus szórványok teljes spektrumú, tehát nem csak az elitre fókuszáló kutatása a fenti módszerrel korlátozott eredményességű. Mivel Kárpátalján a vallás, a vallásosság, az egyházi események – bár sokkal kisebb mértékben, mint a falvakban, de – még mindig jelentős szerepet játszanak a hétköznapi életben, így alternatív megoldás lehet a nagyvárosokban zajló egyházi életen, rendezvényeken keresztül vizsgálni, megragadni a szórványt.

Fontos különbség például a falusi és városi szórványok vallási életében, hogy míg előbbiben aktívabb a magyar közösség részvétele a különböző egyházi eseményeken, addig a városokban az egyházak sokszínűbb programokat kínálnak – szoros összefüggésben a városi életformával és az eltérő igényekkel.³⁶ A falusi és városi közösségek lélekszáma közti különbség szintén befolyásolja az egyházak stratégiáit a nyelvi vegyesség kezelésére. Ungváron, ahol a református és római katolikus hívek száma is több száz fő, az egyházak külön ukrán és magyar gyülekezetek megszervezésével reagáltak a hívek nyelvállapot-változására, a nyelvi vegyességre és asszimilációra. Az istentiszteletet/misést külön időpontban szervezik; a református egyháznál például úgy, hogy a magyar nyelvű szertartás „védett”, azaz a legfrekvenciáltabb időpontra kerül (2. ábra). Ezzel szemben a rurális térségekben a hívek alacsonyabb száma nem teszi lehetővé ezt a stratégiát, így a bevett gyakorlat az lett, hogy beemelték az ukrán nyelvű részeket a mise/istentisztelet/liturgia nyelvébe. E változás azonban általában csak követte – és nem előidézte – a hívek nyelvállapot-változását, mégis, egyes helyeken feszültséget okozott a kétnyelvűség bevezetése, az ukrán nyelv templomi megjelenése.

34 Uo. 67.

35 Vetési László: Nagyvárosi szórványok, egyházi közösségépítések. *Korunk*, 2014. 25 (6). 24–38, itt: 36.

36 Pl. énekkarok találkozója, beteggondozás, kulturális esték (filmnézés, útibeszámolók), zárándoklatok nagyobb száma.

2. ábra: A református egyház istentiszteleti rendje Ungváron 2018 szeptemberében

A kárpátaljai rurális és urbánus szórványok egyik legfontosabb különbsége az intézményszerűség – szoros összefüggésben az intézményeket eltartani képes magyar lakosság számával. Ennek egyik tipikus megjelenési területe az oktatás. Amíg Kárpátalján néhány évvel korábban a magyar tananyelvű intézmények küzdöttek a fennmaradásért, hogy elégséges számú gyermeket tudjanak beiskoláztatni,³⁷ addig az elmúlt években már inkább túljelentkezés van a magyar tanítási nyelvű óvodai csoportok és iskolai osztályok többségében. Ezt elsősorban a magyar intézmények jobb infrastrukturális helyzete, valamint a magyar nyelv iránti keresletnek a vegyes és ukrán családokban való megnövekedése magyarázza. Azonban Ungváron, ahol a magyar oktatás teljes spektruma elérhető, erre több magyar család is úgy reagált, hogy bár számukra fontos, hogy a gyermek (meg)tanuljon magyarul, de ezt a magyar óvodai/iskolai csoportokban nem látják biztosítva, hiszen azokban az ukrán nyelv dominál. Éppen ezért a szülők egy része praktikus okokból (intézmény közelsége), vagy a minőséget előtérbe helyezve (szakmailag felkészültebb, kedvesebb óvó néni/tanár néni, jobb hírű/specializált iskola) inkább ukrán óvodába/iskolába adja a gyermeket. A nem magyar anyanyelvű gyermekek és szüleik megjelenése a magyar iskolában azt is jelenti, hogy a gyakorlatban a folyosó nyelve sok esetben az ukrán, és a szülői értekezleteken is van, hogy átváltak ukránra.

A fentiekkel szemben a falusias térségekben, illetve a kisebb létszámú magyar közösségeknél nincs meg a választás lehetősége, sőt, a magyar oktatási intézmények elérhetősége sokszor megoldhatatlan a szülőknek. Kárpátaljai viszonyok között akár már a 10–20 km-es

37 Ferenc – Séra, 2012. Iskolaválasztás, i.m.

távok leküzdése is meghaladja az anyagi/időráfordítások határát. Jó példa erre Gődényháza, ahonnan a legközelebbi magyar iskolába, a 12 km-re levő Nagyszőlőstre alig ingázik néhány gyerek; vagy akár Gyertyánliget, ahonnan – tömegközlekedés hiányában – az aknaszlatinai iskola (25 km) elérése saját autóval is több mint fél óra, saját autó híján pedig rendkívül hosszú és költséges.³⁸

A falu–város, viszonylag jól elhatárolhatónak tűnő dichotómián belül is megjelennek azonban a köztes esetek, amelyek fejlődéstörténetükben, jelenükben és magyarságuk asszimilációs pályáiban is külön utat mutatnak. Gyertyánliget és Nagybecskó mind arculatában, mind foglalkozási szerkezetében egyaránt hordoz falusias és városias elemeket, amelyeket a településhierarchiában elfoglalt rangjuk, a városok és falvak közötti ún. „városi típusú település” is tükröz. Mindkét településen a 18. század végén indult meg az ipartelepítés. Gyertyánligeten vasgyár épült 1775-ben, ahol kovácsolt termékeket gyártottak. Nagybecskóra a 19. század közepén telepítették az első (földműves és kézműves) német lakosokat, akik azonban már viszonylag hamar asszimilálódtak.³⁹ A következő nagyobb beáramlás pedig a vegyipari alapanyagokat előállító Klotild Első Magyar Vegyipari Részvénytársaság 1868-as megalapításához köthető.⁴⁰ Mindkét településen a helyi ruszin/ukrán népesség mellé több hullámban érkeztek főként római katolikus német (többek között Alsó-Szászországból), magyar és szlovák szakemberek (pl. kovácsok, lakatosok), akik kváziurbánus életformát alakítottak ki.⁴¹ Bár a 19. század végére mindkét településen jórészt lezajlott a helyi, döntően német gyökerű népesség magyar nyelvű asszimilációja, identitásukat a későbbiekben is elsősorban a szakmájuk és római katolikus vallásuk határozta meg.⁴² Az 1880-as népszámlálástól kezdve a német anyanyelvű népesség már leginkább a gyorsan gyarapodó, magas természetes szaporodású izraelita közösséget jelentette.

A Tisza-völgyi összeköttetést biztosító vasútvonalát az 1. világháború után elvesztő, határmenti helyzetűvé váló településeken a szovjet időkben az üzemek tovább működtek, sőt kapacitásbővítés is zajlott. A két település üzei, a relatív jólét a környező falvakból is vonzották a munkásokat (busszal is szállították az embereket a gyárba), de a Szovjetunió egyéb részeiről is érkeztek szakmunkások, ami egyértelműen megnövelte a szláv, oroszul,

38 A távolság szerepét az iskola/óvodaválasztásban több kutatás is megerősíti, pl. Ferenc – Séra 2012. Iskolaválasztás, i.m.; Séra, 2013. Magyarok a szórványban, i.m.; Kovály Katalin – Ferenc Viktória: „Össze vagyunk mi itt keveredve”: etnikailag és felekezetiileg vegyes családok döntési stratégiái a kárpátaljai magyar szórványban. *Regio*, 2020. 28 (1). 70–105.

39 Zakar János: A máramarosi kamarai sóbánya-uradalom 1778. évi rendtartása. In: Kolossváry Szabolcsné (szerk.): *Az erdőgazdálkodás története Magyarországon*. Akadémiai Kiadó: Budapest, 1975. 124–139.

40 Orosz, 2007: Szórványok, i.m. 27–28.; Hutterer Éva: A Felső-Tisza-vidék magyarságának hitélete, kulturális, nyelvi és néprajzi állapota egy empirikus vizsgálat alapján. In: Orosz, 2007. Magyarok a Tisza-forrás környékén, i.m. 66–81, itt: 67.

41 Ilyés, 2005. Szórványkutatás, i.m. 68–69.

42 Uo. 69.

ukránul beszélő népesség számát és arányát. Részben ez a népességyarapodás vetett véget a szakmunkás=magyar/német, paraszt=ruszin kettősségnek. A szakmai identitás „felhígulása”, továbbá a magyar oktatási intézmények 2. világháborút követő bezárása az etnikai határok településen belüli elmosódásához vezetett.⁴³ A magyar oktatás megszűnése, az ipari üzemek munkanyelvének orosz/ukránná válása mellett a magyar nyelvhasználat színterét tovább szűkítette, hogy a vallásgyakorlást igyekeztek ellehetetleníteni.

Az 1980-as években mindkét településen elindult a gyárak lassú, de biztos leépülése. Az üzemek, amelyek évtizedekig biztos jövőt és kiszámítható életpályáját jelentettek, az 1990-es évek elején bezártak. Az elhagyott, kifosztott gyárépületek napjainkig meghatározó elemei a településképeknek (3. ábra). Habár Nagybecskón ma is működnek kis méretű ipari foglalkoztatók, mind Nagybecskó, mind Gyertyánliget mély, posztindusztriális válsággal jellemezhető település társadalmi és gazdasági értelemben egyaránt.

3. ábra: Romos gyárépület Nagybecskón

Fotó: Orosz Sándor

A fenti két példához igen hasonló Aknaszlatina esete is. Ide a sóbányászat 18. század végi fellendülése után telepedett be nagyszámú római katolikus (magyar és német) népesség a görögkatolikus románok és izraeliták lakta Faluszlatina szomszédságába. A 19. század közepére Aknaszlatinán is végbement a heterogén eredetű római katolikusok nyelvi magyarosodása. Nagybecskóhoz és Gyertyánligethez képest azonban több jelentős különbség is mutatkozik: egyrészt Aknaszlatinán a magyarok száma mindig is magasabb volt, és

43 Uo. 69.

napjainkban is hozzávetőleg minden negyedik lakos magyar nemzetiségű. Másrészt, mivel a helyi többséget alkotó románok is kisebbséget képeztek Csehszlovákián/Szovjetunión/Ukrajnán belül, így a 20. század nagy részében a helyi presztízsviszonyok közel szimmetrikusak voltak. Ennek, valamint a szovjet időszakban dinamikusan bővülő, orosz irányítási nyelvű sóbányászatnak eredményeként a település közlekedőnyelve, lingua francája a helyben semlegesnek számító orosz lett és maradt napjainkig – számottevő orosz népesség hiányában is.⁴⁴ Aknaszlatinán a közös munkahely (sóbányászat), a vegyes házasságok magas aránya, valamint az államalkotó ukránok viszonylag alacsony száma így azt eredményezte, hogy a helyiek jellemzően legalább három nyelven beszélnek, továbbá hogy a szakmunkás identitás már a 20. század második felére felülírta az etnikai törésvonalakat.⁴⁵ Azonban Nagybecskóhoz és Gyertyánligethez hasonlóan a sóbányászat válsága, majd a bányák bezárása a 2000-es években új, a migrációra épülő megélhetési stratégiákat hívott életre, amelyek hosszabb távon megváltoztathatják a vázolt modus vivendit.

Allochton–autochton

A falu–város kettősség mellett egy másik lehetséges elemzési szempont az allochton–allochton dichotómia. Egyetértve Ilyés Zoltánnal, e tagolásnál nem is elsősorban az a kérdés, hogy hol húzzuk meg a határt a két kategória között, hanem az, hogy az adott közösségek tudatában él-e a migráció, vagy éppen a törzsökösség emlékezete.⁴⁶

Az allochton–autochton különbségtétel az egész felső-Tisza-vidéki magyarság esetében különösen releváns lehet. A máramarosi öt koronaváros (közülük ma Huszt, Visk és Técső található Kárpátalján) őshonos, református magyar közösségei már csak a felekezeti különbségek mentén is jól elkülönülnek a 18. század végétől betelepülő/betelepített, vegyes – de elsősorban német – etnikai hátterű római katolikus népességtől.⁴⁷ Ez a különbözőség nem csak a koronavárosok és a többi település között, hanem a koronavárosokon

44 Józwiak, Ignacy: Ethnicity, Labour and Mobility in the Contemporary Borderland. A Case Study of a Transcarpathian Township. *Central and Eastern European Migration Review*, 2014. 3 (1). 27–39; Palágyi Angéla: Языки межэтнической коммуникации в закарпатском Солотвине в XX-ом веке: венгерский, русский, украинский? In: Bárány, Erzsébet – Csernicskó, István (szerk.): *Az ukrán-magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene*. V. Pagyak: Ungvár, 2014. 227–245.

45 Józwiak, 2014. Ethnicity, i.m. 32.; Muşat, Nicolae: Representations of Cultural Mediation during Fieldresearch. *Dialogos*, 2011. 12 (23). 61–76.; Biczó Gábor: Az asszimiláció, a kontaktzóna és az interkulturalitás néhány elméleti kérdése a kárpátaljai etnikai együttélési helyzetek vizsgálatában. *Szellem és Tudomány*, 2014. 5 (1). 85–96.

46 Ilyés, 2005. Szórványkutatás, i.m. 65.

47 Kocsis Károly: *Kárpátalja mai területének etnikai térképe 1941, 1999*. MTA FKI – MTA KKI: Budapest, 2001.

belül is megfigyelhető. Ma már Huszt magyarságán belül többségben vannak, Técsőn jelentős, a falusiasabb Visken pedig 15% körüli kisebbséget alkotnak a – javarészt német származású – római katolikusok, akik 1785-től több hullámban települtek be, majd a magyar oktatási és templomnyelvnek köszönhetően a 19. század végére elmagyarosodtak.⁴⁸

A 18. század végi betelepítések eredményeként számos településre érkezett német (kisebbrészt szlovák, magyar, valamint a Tisza-völgyi vasút építésekor olasz) római katolikus szakmunkás népesség. Főként vasipari munkások (Gyertyánliget, Terebesfejérpatak), sóbányászok (Aknaszlatina, Kerekhegy) és erdőmunkások (pl. Kőrösmező, Rahó, Taracköz, Tiszabogdány) telepedtek a térségbe.⁴⁹ De nemcsak az őshonos és a betelepített lakosok közt figyelhető meg – gyakran felekezeti alapon artikulálódó – különbség, hanem a különböző hullámokban betelepedett népességen belül is. Rahó Cipszeráj városrészének lakói például jelentősen eltérő identitással jellemezhetők, mint a város többi magyar/római katolikus lakosai.⁵⁰

Ez a jelenség természetesen nemcsak Rahón, hanem a többi városban is megfigyelhető, ahol a magyar népesség egységes közösséggé formálódását jelentősen nehezíti a nagyfokú mobilitás. Ungváron és Munkácson az autochton rétegek mellett a magyarság jelentős része a szocializmus évtizedeiben települt be,⁵¹ napjainkban pedig a kivándorlás a meghatározó folyamat. A népesség cserélődése, e városok magyarságának időszakos, a falusi térségekből történő „újratöltődése” mellett az egységes közösséggé formálódást tovább nehezíti a városi társadalmak rétegzettsége. Hiszen például a nagyvárosokba beköltöző magyarok és utódaik – munkájuk, és az általánosan elterjedt vegyes házasságok miatt – elsősorban a saját társadalmi rétegükbe illeszkednek, és nem a magyarságba általánosan.⁵² Így a közösségszervezés, ahogy azt a falu–város különbségeknél leírt Verési-idézet is mutatja, nehéz, hiszen a „magyar” rendezvényeken résztvevők többnyire azon értelmiségiek közül kerülnek ki, akik lényegében maguk is egy társadalmi réteget alkotnak. És bár a templom itt is jelenthet közösségszervező erőt, amely keresztülmetszi

48 Bergner, Rudolf: In der Marmaros. Ungarische Kulturbilder. München – Leipzig, 1885.; Ilyés Zoltán: Kárpátalja németiségének településtörténete. *Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv*, 1999. 6. 85–94.

49 Orosz, 2007: Szórványok, i.m.; Ilyés, 1999. Kárpátalja, i.m.

50 Orosz, 2007: Szórványok, i.m. 23.

51 Ugyanez jellemző a Kárpát-medence többi régiójában is, amint azokat Biczó vagy Ilyés példái is mutatják. (Biczó, 2005. A szórványkérdés, i.m.; Ilyés, 2005. Szórványkutatás, i.m.)

52 Ez a jelenség lényegében megfeleltethető a nemzetközi szakirodalomban szegmentált asszimilációként leírt jelenségnek, ld. Portes, Alejandro – Zhou, Min: The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1993. 530. 74–96.

a társadalmi státuszbeli törésvonalakat, az egyház szerepe, mint említettem, kisebb, mint a falvakban.

A migráció momentuma nemcsak az allochton–autochton különbségben manifesztálódik, hanem egyes közösségek belső kohéziójában, etnikus tudatában és etnikai átörökítő képességében. A szomszédos Gyertyánliget és Nagybocksó római katolikus magyarsága az 1989-es szovjet népszámlálás szerint lényegében megegyezett (421 vs. 424 fő), azonban 2001-re előbbi 491 főre nőtt, utóbbi 341 főre csökkent. A terepi tapasztalatok is azt mutatják, hogy amíg Gyertyánligeten beszélhetünk egy összetartó, valamilyen szinten szervezett magyar közösségről, ahol a misén sokszor tele van a templom (4. ábra), stabilan működik a magyar óvoda, időnként az iskolában is sikerül magyar osztályt indítani, Magyar Ház épült, és vannak a közösségért tevékenykedő személyek, addig Nagybocksón mindez – a magyar óvodát⁵³ leszámítva – lényegében hiányzik. Mi lehet ennek az oka? Fontos strukturális elem, hogy míg Nagybocksó a főút mentén helyezkedik el, Gyertyánliget zsákfalu, ahol a változások sokszor lassabbak. Nagybocksón a magyarok rekrutációja teljesen heterogén mind földrajzilag, mind etnikailag, mind időben. A helyi magyarok identitása nem feltétlenül kapcsolódik a gyárhoz és a szakmához sem. Ráadásul a magyarok szétszórtan élnek (bár többségük a gyár körüli területeken) egy igen nagy kiterjedésű településen, ahol a templomig való eljutás akár több kilométeres út is lehet. A Tisza határfolyóvá válása és 1998 között nem volt római katolikus templom sem a településen. Ezeken túl ok és következmény egyben, hogy – Gyertyánligettel szemben – Nagybocksón elvétve találni homogén magyar családokat, akiknél ráadásul ugyanúgy jelen van a családi kommunikációban az ukrán nyelv, így a magyar nyelvhasználati szintér lényegében a templomra korlátozódik. A közösséghez tartozás és a magyar identitás tehát voltaképpen kizárólag a római katolikussághoz, a templomhoz fűződik, ezért elsősorban a pap személyétől függ a magyar közösségi élet.

53 A magyar óvoda mindkét településen valójában a katolikus Karitásztól fenntartott intézmény, ahol a magyar nyelv másodlagos szerepet játszik, mivel a gyerekek többsége nem tud magyarul. Ahogy Ilyés Zoltán is megállapította már másfél évtizede, ezek elsősorban szociális intézmények, amelyek valójában „nem magyar és nem katolikus óvodák.” (Ilyés, 2005. Szórványkutatás, i.m. 73.)

4. ábra: Vasárnapi mise a gyertyánligeti római katolikus templomban

Fotó: Orosz Sándor

Az autochton–allochton kettősség vizsgálatánál fontos szempont, hogy él-e a helyiek emlékezetében a migráció, avagy éppen az őshonosság tudata. Gyertyánligeten és Nagybecskón, a német/sváb eredet egyre inkább homályba veszik. Bár a német családnevek aránya a római katolikusokon belül igen magas, mindez reflektálatlanul marad, csakúgy, mint a visszaemlékezésekben említett, a környezet által való „lesvábozás” a Szovjetunió első évtizedeiből. A német eredet tudatának eltűnésével a bevándorlás, az ipartelepítéshez kapcsolódó betelepedés momentuma is egyre inkább halványodik; a magyar identitás pedig – implicit módon – az őshonosságot is jelenti a helyieknek.

Hasonló jelenségek figyelhetők meg Kerekhegyen, illetve a Kerekhegyről elszármazott técsőiek körében is. A római katolikusok faluba való betelepedéséhez szorosan kapcsolódó, a falu gazdasági életében egykor meghatározó sóbányászatra – ami egyébként már a 19. század végére lényegében megszűnt – már az idősebb generációk sem emlékeznek, ezáltal a bevándorlás eseménye sincs benne a helyi emlékezetben. Mindez persze összefüggésben áll azzal, hogy egyrészt a kerekhegyi római katolikus közösséget már évtizedes nagyságrendben apasztja az elvándorlás (Aknaszlatinára, Técsőre, vagy napjainkban leginkább külföldre), ami így meghatározóbbá vált a közösségi identításban.⁵⁴ Másrészt megfigyelhető, hogy az elmúlt évtizedekben a környező ukrán településekről való beköltözés a római katolikusokat mintegy „őshonossá” tette az új beköltözőkhez képest. Ugyanakkor a helyi

54 Vö. Erőss Ágnes: Akik maradtak: pillanatfelvétel az otthon maradt közösségekről a kárpátaljai magyar szórványban. *Regio*, 2020. 28 (1). 138–170.

boldogulás nehézségei, az elhalványuló iparos–földműves különbség, valamint az új beköltözők vélelmezett alacsonyabb társadalmi státusa összességében a falu lakosságának – etnikai/felekezeti csoportoktól független – deklasszáldásához vezetett.⁵⁵

Gődényházán az autochton–allochton különbség leginkább az 1970-es évek óta beköltözött ukrán népesség (helyi magyar megnevezésben „huculok”) kapcsán artikulálódik. A vegyes, református és görögkatolikusok lakta faluban a magyarok autochtonitása nincs reflektálva a hétköznapiakban – mindez inkább áttételesen, a falu kisnemesi múltjára való hivatkozásban jelenik meg. Paradox módon a kisnemesi (azaz magyar) múltra ugyanúgy hivatkoznak a görögkatolikus magyarok, akiknek az ősei vélhetőleg csak a 18. században költöztek a faluba, tehát a reformátusokhoz képest allochton eredetűnek számítanak. Ugyanakkor az említett új bevándorlás Kárpátalja hegyvidéki területeiről (az Ökörmezői járásból) fontos különbségtételt jelent a falu társadalmán belül, adott esetben felülírva az etnikai különbségeket.

Sziget–diszperz–tömbperemi helyzet

Fontos tagoló tényezőnek számít az adott közösség térbeli pozíciója, a tömbtől való távolsága. Azonban fontos látni, hogy a kárpátaljai szakirodalomban, valamint Ilyés Zoltán által is alkalmazott hármas tagolás nem pusztán a földrajzi helyzetre, hanem az etnikai arányokra is utal, amit Molnár József korábban bemutatott tagolása, nyelv-sziget-értelmezése bizonyít a legjobban. Hiszen sziget csak az lehet, ahol kellően nagy arányban/számban vannak magyarok. Tehát a sziget nem pusztán elhelyezkedést jelent (tömbtől távolabb), hanem az adott közösség „életképességét”, önfenntartási, önreprodukciós képességét is. Ebben az – inkább csak Kárpátaljára alkalmazható – tagolásban a tömbperem jelöli azokat a településeket, ahol még a nyelvhatárhoz közel viszonylag magas a magyarok száma/aránya, a diszperz pedig a klasszikus szórvány, ahol a magyarok aránya 20% alatti. Természetesen ebben a rendszerben is van néhány nehezen elhelyezhető település: például a tömbperemi elhelyezkedésű, de a helyi arány (1–5%) szerint diszperz települések, valamint a felső-Tisza-vidéki nagyobb, autochton magyar közösségek (pl. Técső, Aknaszlatina).

A földrajzi helyzet, a tömbtől való távolság sok szempontból meghatározó a szórvány értelmezésében. Ahogy Ilyés Zoltán is írja, *„a Kárpát-medencei összmagyar diskurzusban, a tudományos, politikai és laikus nyilvánosságban valamiféle hallgatólagos közmegegyezés szerint minden szórvány, ami nem a tömbmagyarsághoz tartozik, amelyet bizonyos diszperzió, térbeli*

⁵⁵ Vö. Ilyés, 2005. Szórványkutatás, i.m. 69.

*keveredettség – érzelmesebben megfogalmazva –, magárahagyatottság jellemez.*⁵⁶ A tömbtől való távolság különösen jelentős az asszimiláltság, a nyelvállapot szempontjából.

Míg a tömbperemi és sziget helyzetű magyar közösségekben a magyar nyelv szerepe – etnikai arányoktól függően – viszonylag jelentős is lehet, és főként csak a vegyes házasságokból származók esetén figyelhető meg a korlátozott magyar, vagy kizárólagos ukrán nyelvtudás, addig a tömbtől távoli, elsősorban felső-Tisza-vidéki településeken a magyar nyelv szerepe jóval kisebb. A nyelvhasználat színterei beszűkültek, a magyar nyelvet aktívan beszélők sokszor az idősebb generációkra korlátozódnak. A Felső-Tisza-vidék egyes szórványközösségei körében napjainkra a templom az utolsó nyilvános magyar nyelvhasználati színtér. Ezen településeken megfigyelhető, hogy a magyar mintegy szakrális nyelvvé vált,⁵⁷ azaz a templomon belül egymással még magyarul beszélők a templomon kívül már átváltanak ukránra (vagy annak helyi dialektusára), illetve hogy a – vegyes házasságból, sőt esetenként a homogén magyar családból származó – fiatalabb hívek valójában már nem értik a magyar nyelvet vagy hiányos a nyelvtudásuk. Mivel a magyar oktatási intézményekben is nagy számban vannak jelen olyan vegyes házasságból, vagy homogén ukrán házasságból származó tanulók, akik nem vagy alig beszélnek magyarul, ezért az oktatásban és a fiatalok egymás közötti kommunikációjában is meghatározó szerepet játszik az ukrán.⁵⁸

A nyelvállapotot kiválóan tükrözi a temetők nyelvi tájképe. A Felső-Tisza-vidéken számtalan magyar sírfelirat szerepel nyelvileg hibásan, magyartalanul, vagy kevert írásmóddal (5. ábra), ami jól mutatja, hogy ezeken a településeken a magyar írásbeliség – az intézményes magyar nyelvű oktatás 1945 utáni teljes leépítésével – lényegében hiányzik, de sok magyar nemzetiségű számára a magyar nyelvű kommunikáció is nehézségeket okoz.⁵⁹

56 Uo. 64.

57 Orosz, 2007: Szórványok, i.m. 12–13.; Punykó Mária: „Ez egy érzés, hát mégis, hogy magyarul!” A Felső-Tisza-vidék kárpátaljai részének helye és szerepe a magyar kultúrkörben. In: Orosz Ildikó (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. PoliPrint: Ungvár, 2007. 45–65, itt: 53.; Ilyés, 2005. Szórványkutatás, i.m. 73.

58 Ilyés, 2005. Szórványkutatás, i.m.; Séra, 2013. Magyarok a szórványban, i.m.; Papp Z., 2015. Oktatás a (nyelv)határon, i.m.; Eröss Ágnes – Ferenc Viktória – Kovály Katalin – Orosz Sándor – Tátrai Patrik: Helyzetkép a kárpátaljai magyar szórványról. In: Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. BGA: Budapest, 2020. 89–133.

59 Eröss et al., 2020. Helyzetkép, i.m.

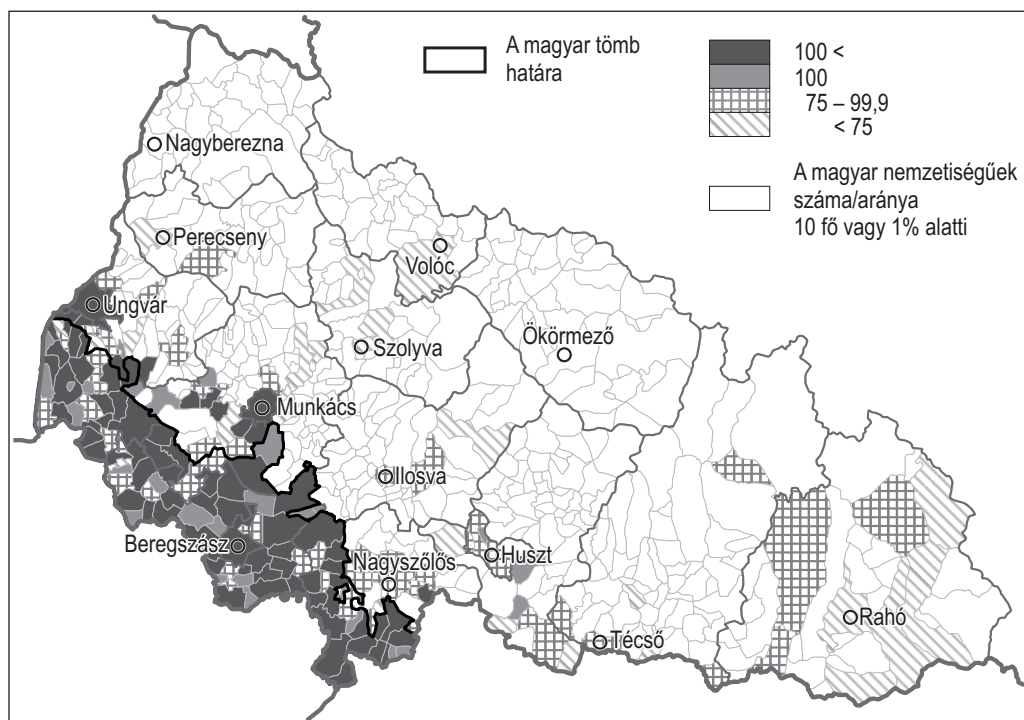

5. ábra: Sírfelirat Nagybecskón

Fotó: Ferenc Viktória

Utóbbi átvezet minket az asszimiláltság jelenségéhez, mértékéhez, melynek egyik kiváló indikátora a népszámlálásokon magukat magyar nemzetiségűnek vallóknak a magyar anyanyelvűekhez viszonyított aránya. A Kárpát-medence nagy részén, így Kárpátalján is jellemző, hogy a szórványban a magyar nemzetiségűek száma meghaladja a magyar anyanyelvűek számát, ami a nyelvcsere és az asszimiláció egyik jele. A 6. ábrán jól látszik, hogy Kárpátalján a szórványtelepüléseket általában a magyar nemzetiségűek, míg a tömb településeit a magyar anyanyelvűek többsége jellemzi. Minél inkább távolodunk a tömbtől, annál több olyan települést találunk, ahol a különbség igen jelentős: a magyar nemzetiségűek száma akár 2-3-szorosan meghaladja a magyar anyanyelvűek számát. Természetesen a tömbön kívül is találunk olyan eseteket, ahol a magyar anyanyelvűek száma meghaladja a magyar nemzetiségűekét. Ezek azok a települések, ahol vagy jelentős számban élnek magyar nyelvű cigányok (pl. Nagylucska: 2001-ben 10 magyar nemzetiségű és 314 magyar anyanyelvű; Pósaaháza: 20 magyar nemzetiségű és 114 magyar anyanyelvű), vagy a többes kötődésű, nyelvében korábban elmagyarosodott görögkatolikus népesség (pl. Gődényháza: 241 magyar nemzetiségű és 284 magyar anyanyelvű)⁶⁰ okozza a különbséget.

⁶⁰ Tátrai Patrik – Eröss Ágnes – Kovály Katalin: „A görögök magyar nyelvű ukránok.” Az etnikai identifikáció és kategorizáció változó mintázatai a kárpátaljai magyar szórványban. *Regio*, 2020. 28 (1). 106–137.

6. ábra: 100 magyar nemzetiségűre jutó magyar anyanyelvűek száma Kárpátalján 2001-ben

A tömbtől távoli, „diszperz” szórványtelepülésektől jelentősen különböznek a nyelvszigetként emlegetett helységek. Míg a „klasszikus” szórványnak is tekinthető diszperz – főként felső-Tisza-vidéki – településeken mind a tágabb régió, mind a település, mind a településen belüli etnikai térrend alapján többnyire keverten élnek, addig a szigetként aposztrofált településeken belül sokszor jól behatárolható negyedekben, utcákban tömörülnek a magyarok.⁶¹ Ez a helyzet kedvezőbb mind az etnikai határfenntartás, mind a magyar intézmények működtetése szempontjából, így részben eme kompaktabb településen belüli elhelyezkedésnek köszönhető a magyarok magasabb aránya is. A fentiekből következően sem a helyiek, sem a kárpátaljai magyar közösség nem szórványként tekint ezen településekre.⁶²

A diszperz és sziget helyzetű szórványokkal szemben a tömbperemi szórványtelepülések rendkívül sokszínűek eredetüket, helyzetüket, jelenlegi dinamikájukat tekintve. A magyar–ukrán nyelvhatár nyugati szakaszán az ungvári szuburbanizáció, városból történő kiköltözés változtatta vegyessé néhány, korábban közel homogén település etnikai arculatát. Eme folyamat részeként több település is egyértelműen szórvánnyá vált (pl. Minaj,

61 Orosz, 2007: Szórványok, i.m. 11.; Séra, 2013. Magyarok a szórványban, i.m.

62 Orosz, 2007: Szórványok, i.m. 11–12.

Ketergény, vagy a már korábban is vegyes lakosságú Baranya, Kereknye, Órdarma), miközben jó néhány, a kutatásunkban még a tömbhöz sorolt településen is 50% alá csökkent a magyarok aránya (Koncháza, Homok, Ungtarnóc, Korláthelmec).

Miközben az egykori ungi nyelvhatáron az elmúlt évtizedek migrációja hozott jelentős változást, az egykori ugocsi nyelvhatár falvaiban elsősorban a görögkatolikus népesség változó önbesorolása miatt alakult át jelentősen az etnikai szerkezet. Így napjainkra egyértelműen szórvánnyá vált a tömbtől távolabb eső Tekeháza, Gődényháza és Királyháza, de a tömb szélén elhelyezkedő Fancsikán és Feketeardón is kisebbségre kerültek a magyarok.

A falusi térségek mellett fontos megemlíteni a tömbperemi városokat is (Ungvár, Munkács, Nagyszőlős), amelyek etnikai arculatának formálódásában szintén kulcsszerepet játszott a migráció, valamint a hatalomváltásokat követő lojalitás- és identitásváltás.

A tömbperemi szórványok kialakulása azonban nem csak „regresszióval”, azaz a magyar népesség asszimilációjával, vagy a nem magyar népesség beköltözésével történt az elmúlt évtizedekben. A tömb pereme (avagy más megközelítésben az ukrán–magyar nyelvhatár) mentén végig megtalálhatók azok a települések, ahol a magyarok aránya sosem volt jelentős, de napjainkban meghaladja az 1%-ot. Ezek egy része a közigazgatási változások révén önállósodott az elmúlt évszázadban (pl. a Dercenből levált Alsókerepec, vagy a Kereknyéből önállósodott Kincses). A magyar szórványok közé sorolhatjuk azokat az alapvetően ukránlakta településeket is, ahol a magyar népesség jelenléte, bár minimális, mégis szinte folyamatos. Ez persze nem jelent feltétlenül őshonosságot, inkább beházasodással újratermelődő (mikro)szórványokat (pl. Csomafalva, Tiszahetény). A mindig is meglevő, ám kis léptékű (azaz egyéni mozgást eredményező) beházasodás mellett egy másik altípus a házvasárlási lehetőség miatti családi beköltözés. A beházasodás mellett ez volt például a magyarok betelepülésének egyik fontos módja az ortodox ruszin telepítésű Oroszvölgyben, ahova a szomszédos Mátyfalváról költöztek magyarok a szovjet időszak lakásépítéseket korlátozó periódusában.⁶³

63 Keményfi Róbert: *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban: etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*. Kossuth Egyetemi Kiadó: Debrecen, 2004. 241–243.

Összegzés helyett: kísérlet a kárpátaljai szórvány átfogó tipizálására

A fenti tagolási lehetőségek és a konkrét példák világosan mutatják, hogy a szórványnak címkézett konglomerátumban számtalan fejlődési út létezik, melyeket a strukturális tényezők mellett a helyi sajátosságok alakítottak. Éppen ezért én is úgy vélem, hogy nem létezik egy teljes magyarázó erővel bíró tipizálás, amely alapján világosan elkülönülő csoportokba lehetne osztani a szórványnak tekintett településeket. Mégis, a következőkben – összegzés helyett – kísérletet teszek a főbb, egymással esetenként összemosódó alaptípusok felvázolására és rövid jellemzésére. Teszem mindezt részben kvantitatív jellemzők figyelembevételével, részben kvalitatív alapon, mivel a pusztán kvantitatív besorolási kísérletekhez (pl. klaszteranalízis) meglehetősen kevés az elemszám,⁶⁴ továbbá a fejlődési utak komplexitása számokkal és adatokkal nehezen leírható. A bemutatás sorrendje nem tekinthető semmiféle rangsornak, alapját a tömbtől való távolság képezi (7. ábra).

1. Tömbperemi regressziós szórványok⁶⁵

E települések magyarsága jellemzően autochton; Királyházát leszámítva elsősorban kisebb méretű falvak tartoznak ide (1. táblázat). A magyarok aránya viszonylag magas. A magyarok arányának elmúlt évtizedekbeni csökkenése két fő tényezőre: az ukrán népesség bevándorlására (főként az ungi nyelvhatáron), valamint a görögkatolikus népesség identitásváltására vezethető vissza (ugoc sai nyelvhatár). Magyar intézményekkel való ellátottságuk – összefüggésben a magyar közösségek alacsony népességszámával – részleges: magyar iskola egyik településen sincs, ellenben magyar óvodák a legtöbb helységben megtalálhatók.

2. Tömbperemi városok

E csoportba három város, Ungvár, Munkács és Nagyszőlős tartozik. Magyar lakosságuk – mint minden városé – vegyes rekrutációjú (azaz több hullámban érkezett). Tömbperemi elhelyezkedésüknek köszönhetően a magyar lakosság utánpótlása a környező falusi térségekből mindig is számottevő volt, így a magyarok száma jelentős. Ennek is köszönhető, hogy a magyar intézményekkel való ellátottságuk teljes, vagy közel teljes. A magyarok aránya ugyanakkor viszonylag alacsony.

64 Az eddigi különböző lehatárolási kísérletek alapján a szórványtelepülések száma a legtagabb értelmezés szerint is csak 63. A szórványtelepülések tipizálásakor azonban nem vettem figyelembe azt a 8 települést, ahol sem a jelenkori, sem a történeti adatok alapján nem volt számottevő magyar népesség.

65 Baranya, Gödényháza, Kereknye, Katergény, Királyháza, Minaj, Ördarma, Tekeháza.

3. Tömbperemi „új” szórványok⁶⁶

E falvak a magyar tömb közelében helyezkednek el. Az elmúlt másfél évszázadban a népszámlálások szerint általában végig volt valamekkora, jellemzően alacsony számú és arányú magyar lakosságuk. E népesség általában beházasodással, munkavállalással került az adott településre, hamar asszimilálódott, de a tömb közelsége miatt folyamatos az egyéni, főként házasodási migráció. E csoport egy altípusát a tömbperemi településekre beköltöző magyar nyelvű cigány népesség jelenti. Egy másik alcsoportot képeznek azok a Munkács környéki német falvak, ahol bár a német lakosság magyar nyelvi asszimilációja nem vagy csak részben ment végbe, a lakosság nagy része beszélt magyarul, kisebb része pedig magyarnak vallotta magát a 20. század folyamán. Egyes településeken a magyar nyelv a templomban is megjelent. Mindezek ellenére a szakirodalom⁶⁷ e csoport településeinek többségét nem tartja számon szórványként vagy magyarlakta településként. Magyar intézményi ellátottságuk általában nincs, mindössze Alsókerepecen zajlik óvodai fejlesztés napjainkban. Az egykori német falvakat leszámítva sem római katolikus, sem református gyülekezetek nincsenek. A magyarok alacsony száma és aránya, a döntően allochton települési háttér, valamint az intézmények hiánya együttesen azt eredményezik, hogy a helyi magyarság asszimiláltsága nagyfokú, amit leginkább a magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek különbözete számszerűsít.

4. Nyelvszigetek

Öt népesebb települést soroltam ide: Beregrákost és a vele egybeépült Kajdanót, Visket, Técsőt és Aknaszlatinát. A tömbtől távolabb helyezkednek el, azonban e közösségek autochtonitása és kompakt települése következményeként a magyarok aránya napjainkban is viszonylag magas (1. táblázat). Mindez – Kajdanót leszámítva – biztosítja a magyar intézményi ellátottságot. A nyelvszigetek magyarsága többnyire középkori eredetű református, de a későbbi bevándorlási hullámok jelentős római katolikus közösségeket is létrehoztak.

5. „Klasszikus” diszperz szórványok⁶⁸

Nagy részük felső-Tisza-vidéki, a 18–19. századi bevándorlás által létrejött vegyes etnikai rekrutációjú, római katolikus közösség (Huszton reformátusok is), amely a 20. századra elmagyarosodott, napjainkra pedig egyre inkább elukránosodik. E szórványtelepülések jellemzően közepes méretűek: nagyobb falvak, városi típusú települések, kisvárosok. A magyarok száma alacsony vagy közepes, arányuk sehol sem éri el a 15%-ot. Magyar intézményi ellátottságuk általában csak alapszinten biztosított: a legtöbb településen megtalálható

66 Alsókerepec, Alsóschönborn, Csomafalva, Felsődomonya, Felsőkerepec, Kincses, Oroszvölgy, Pósháza, Tiszahetény, Tiszasásvár, Unghosszúmező, Veréce, Vinkovo.

67 Orosz, 2001. Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás, i.m.; Botlik – Dupka, 1993. Magyarlakta települések, i.m.

68 Bustyaháza, Gyertyánliget, Huszt, Körösmező, Nagybocksó, Rahó, Szolyva, Taracköz, Terebesfejérpatak, Tiszabogdány.

magyar óvoda és vasárnapi iskola mellett magyar iskola működik Huszton, Kőrösmezőn, Rahón és Szolyván. A „klasszikus” szórványt – a magyarok viszonylag magas száma, valamint törzsökösségi tudata ellenére – az előrehaladott asszimiláció jellemzi, ami elsősorban a tömbtől való nagyobb távolság, a nem kompakt település, és ezek folyományaként az ukránokkal való nagyobb érintkezési felület, valamint a hiányos magyar intézményrendszer eredménye.

6. Eltűnő szórványok, egyéb mikroszórványok⁶⁹

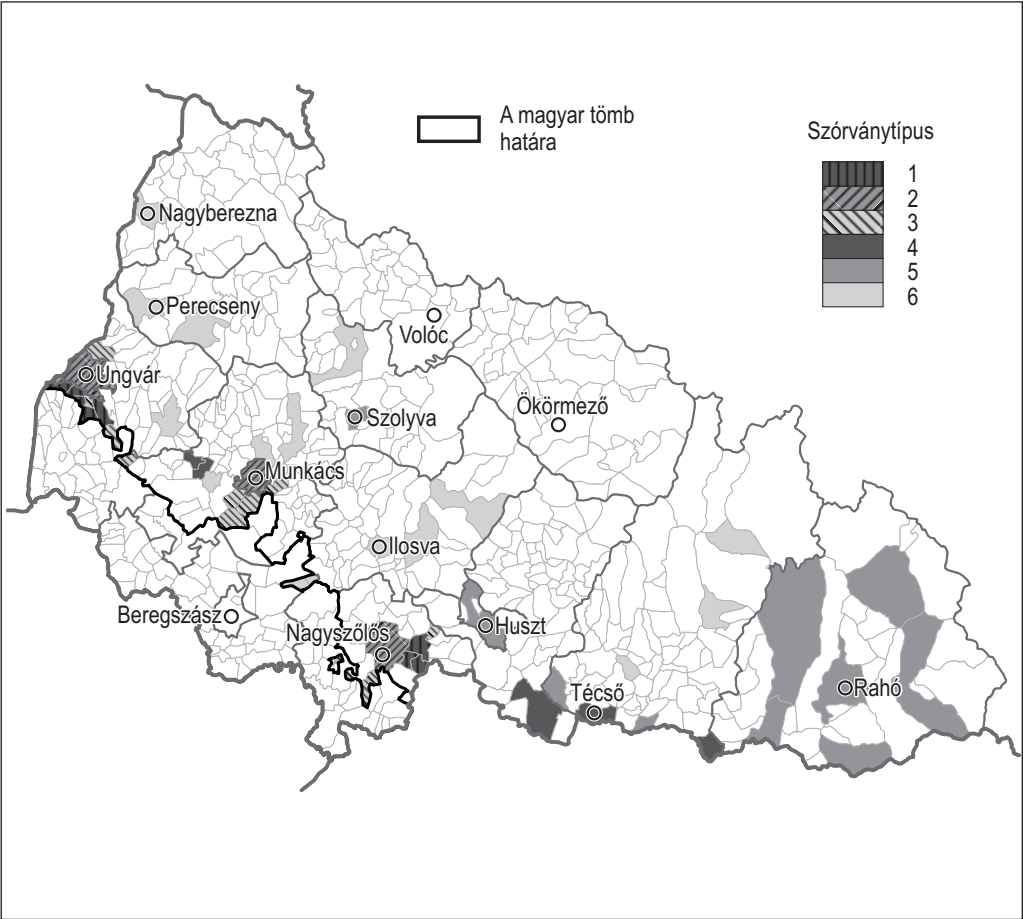
Főként a Latorca és a Borzsa völgyének egykori iparos szórványait, illetve Kárpátalja hegyvidékének egyéb kisméretű (50 főt meg nem haladó) magyar közösségeit soroltam ebbe a csoportba, ahol a magyarok aránya minimális, jellemzően nem éri el az 1%-ot sem. Nem vettem figyelembe a szakirodalom által elsősorban felekezeti alapon – tévesen – magyarlaktának minősített településeket,⁷⁰ amelyekben a római katolikusok valójában szlovák,⁷¹ illetve német anyanyelvűek,⁷² és amelyekben a legutóbbi népszámlálás sem talált ötnél több magyar nemzetiségű lakost. A 6. csoportba tartozó települések között egyaránt találunk regressziós, asszimilálódó közösségeket, valamint az elmúlt évtizedek munka- és házassági migrációja révén létrejött kisebb koncentrációkat. A magyar nyelv részben és legfeljebb a római katolikus pasztoráció során jelenik meg. Magyar intézményeik nincsenek, bár a közelmúltban több település is részesült a Kárpát-medencei Óvodafejlesztési Programból (Bilke, Dolha, Nagyberezna, Perecseny). Mivel ebbe a szórványtípusba a legkisebb, illetve térbelileg szétszórta – ám a tömbtől általában messzebb elhelyezkedő – magyar közösségek tartoznak, így kevésbé meglepő, hogy e szórványok asszimiláltsági foka a legmagasabb a bemutatott típusok közül.

69 Alsóremete, Bilke, Dolha, Dombó, Felsőremete, Kölcsény (Frigyesfalva), Ilosva, Kerekhegy, Királymező, Nagyberezna, Perecseny, Polena, Szentmiklós, Szerednye, Turjaremete, Újdávidháza.

70 Ld. Botlik – Dupka, 1993. Magyarlakta települések, i.m. 263–274.; Orosz, 2001. Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás, i.m. 76. Egyes esetekben (pl. Ilonca) sem a jelenkori, sem a történeti népszámlálási adatok nem mutatnak olyan római katolikus vagy református felekezetű magyar népességet, ami alapján indokolt lenne szórványnak besorolni a települést.

71 Antalóc, Klacsanó, Mélyút és Unghuta.

72 Bárdháza, Németkucsova és Németmokra.

7. ábra: Az egyes szórványtípusok elhelyezkedése Kárpátalján

Csoport	Települések száma	Települések átlagos népességszáma	Magyar nemzetiségűek száma	Magyar nemzetiségűek aránya (%)	Magyar anyanyelvűek száma	100 magyar nemzetiségűre jutó magyar anyanyelvű
1	8	2558	2103	10,3	2053	97,6
2	3	74 196	18 580	8,3	19 431	104,6
3	13	975	507	4,0	522	103,0*
4	5	6224	9871	31,7	9668	97,9
5	10	10 347	5311	5,1	4177	78,6
6	17	4442	346	0,5	265	76,6

*Pósháza adatai nélkül csak 78,2

1. táblázat: A szórványtípusok főbb jellemzői

Bár a fenti csoportosítást természetesen más módon is el lehetett volna végezni, mégis, e tagolás jól kirajzolja a szórványon belüli egyes strukturális (pl. tömbtől való távolság), fejlődési (allochton vagy autochton háttér, magyarok aránya) és asszimilációs (pl. 100 magyar nemzetiségűre jutó magyar anyanyelvű) különbségeket. De azt mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy a fenti értékek átlagok, amiktől a helyi sajátosságok hatására akár jelentős eltérések is mutatkozhatnak. Mindez pedig újfent rávilágít arra, hogy a szórvány meglehetősen heterogén, éppen ezért nincsenek is univerzális megoldások a szórványkérdésre.

ILLYÉS GERGELY

A 2020-AS ROMÁNIAI HELYHATÓSÁGI VÁLASZTÁSOK EREDMÉNYEI

Romániában 2020. szeptember 27-én rendezték meg a helyhatósági választásokat, amelyeken a települések polgármestereinek és a megyei közgyűlések elnökének személyéről, valamint a megyei és települési tanácsok (közgyűlések) összetételéről voksolhattak a választópolgárok. A polgármestereket egyfordulós rendszerben választották meg, azaz a legtöbb szavazatot szerző jelölt kapta a mandátumot még akkor is, ha eredménye jócskán elmaradt az 50%-tól. A legutóbbi választástól eltérően a megyei tanácsok elnökeit is közvetlenül a polgárok választották meg, itt is egy egyfordulós rendszerben, azaz a legtöbb szavazatot szerző jelölt győzött. A helyi és megyei tanácsok összetételét listás rendszerben választották meg 5%-os bekerülési küszöb mellett, a pártok által állított zárt jelöltlisták mellett természetesen független jelöltek is indulhattak, számukra a küszöb az egy mandátumhoz szükséges szavazatszám elérése volt.

Politikai kontextus

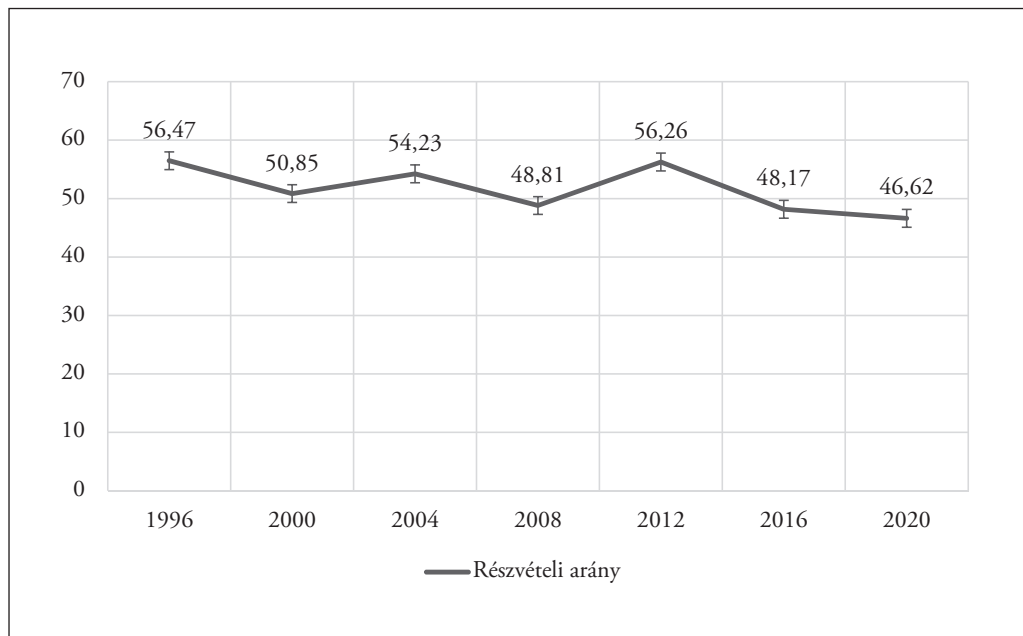
A 2020-as helyhatósági választásokra a koronavírus-járvány okozta különleges körülmények között került sor, bár talán éppen a járvány első és második hulláma között, viszonylag korlátozásoktól mentes környezetben. Éppen ezért alacsony részvételi aránnyal számoltak a pártok és a kampány is rendhagyó módon, kevés fizikai találkozást feltételező program révén valósult meg. Mivel azonban a kampányszabályozás már négy évvel ezelőtt is hasonló volt – kültéri reklámok a kampány 30 napos időszaka alatt tilosak voltak – így a tényleges különbség nem volt olyan nagy 2016-hoz képest.

Fontos megjegyezni, hogy a választásokat eredetileg június végén kellett volna megrendezni, de a járvány miatt egy három hónapos halasztás mellett döntöttek, így a pártok gyakorlatilag kora tavasztól kampányüzemmódban működtek, sőt, a tavalyi EP-választás és elnökválasztás miatt tulajdonképpen másfél éve állandó kampány volt Romániában. A 2019-es év választásain Klaus Iohannis államfő és pártja, a jelenleg kisebbségben

kormányzó Nemzeti Liberális Párt (PNL) győzedelmeskedett, ezért a várakozások mindeképpen arról szóltak, hogy ez a párt nyeri meg a választásokat és jelentősen visszaszorít a 2016-ban nagyon jó eredményekkel győztes Szociáldemokrata Párt (PSD). Fontos megjegyezni, hogy a PNL és az államfő is a heves PSD-ellenes érzelmek felkorbácsolásával tudott sikereket elérni a korábbi választásokon, a román demokráciára annyira nem jellemző módon minden korábbinál polarizáltabb viszonyokat teremtve tudott felülkerekedni a PSD-n. Harmadik szereplőként a Mentsétek meg Romániát Szövetség (USR) és a Dacian Cioloș volt technokrata miniszterelnök, jelenleg az Európai Parlament liberális frakciójának vezetője által fémjelzett PLUS nevű párt választási szövetsége indult a választáson. Ez a párt a 2020-as parlamenti választások során a PNL-vel szeretne kormánykoalíciót kötni, ennek ellenére a kampány során számos esetben éppen a kormánypárt bírálataival igyekezett bővíteni a támogatói körét. A két párt közötti viszony ellentmondásosságára jellemző, hogy miközben a PNL a PSD-t nevezte meg az elmúlt harminc év minden bűnének oka-ként, az USR-PLUS szerint mindkét nagy párt felelős Románia jelenlegi állapotáért, de a PNL mégis vállalható lenne számára kormányzati társként. A kis pártok versenyében a Traian Băsescu volt államfő nevével fémjelzett Népi Mozgalom Párt (PMP) számára az volt a tét, hogy fel tudja-e tornázni országos eredményeit az 5%-os szint fölé, ebben az esetben ugyanis jó eséllyel indul majd a decemberi parlamenti választásokon is a parlamenti küszöb átlépéséért. A párt ennek a célnak, a szavazatok maximalizálásának az érdekében bevetette alapítóját, a jelenleg EP-képviselőként tevékenykedő Traian Băsescut is, aki Bukarest főpolgármesteri tisztségéért indult, de bevallottan a siker reménye nélkül. A Victor Ponta volt PSD-s miniszterelnök vezette Pro Románia Párt (Pro Románia) szintén ilyen céllal vágott neki a választásoknak, nagy reményeket fűzve Robert Negoița sikeréhez: arra számítottak ugyanis, hogy a főváros harmadik kerületének volt szociáldemokrata polgármestere várható győzelme mellett egész Bukarestben megemelheti a párt szavazóinak számát. Victor Ponta emellett Gabriela Firea szociáldemokrata főpolgármester gyengítésében is érdekelt volt, hiszen a PSD belső viszonyainak felkavarása alapvetően hosszú távú érdekeinek megfelelő. Călin Popescu Tăriceanu volt PNL-s miniszterelnök pártja, a Liberálisok és Demokraták Szövetsége (ALDE) az előző szociáldemokrata kormányzás időszaka alatt a mérleg nyelvét jelentette a parlamentben, de az utóbbi hónapokban nagyot esett a népszerűségük és a helyhatósági választásokon sem számítottak jó eredményekre, leginkább a Ponta Pro Romániájával való összefogásban látták a politikai jövőt. Végül a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) volt az, amely az országos voksok több mint 5%-ára számíthatott, az érdekvédelmi alakulat számára a tét a magyarok által lakott települések és megyék irányításának megtartása és megszerzése volt, a legnagyobb versenyre ebben a tekintetben az interetnikus térségekben, azaz Maros és Szatmár megyékben számíthattak.

Országos eredmények: megyei tanács, megyei tanács elnöke, helyi tanács, polgármesterek

Az országos eredmények értelmezéséhez fontos adalék a részvételi arány, amely valamelyest elmaradt a 2016-ostól, az akkori 48,17%-hoz képest országosan 46,62% volt. Az alábbi diagramon a romániai helyhatósági választásokon mért részvételi arány látható az utóbbi 24 évre vonatkozóan:

1. ábra: Részvételi arány a romániai helyhatósági választásokon 1996–2020

Látható, hogy bár a legalacsonyabb részvételi eredményt jelentette a 2020-as választás, az eltérés nem volt számottevő, ráadásul a járványhelyzet is hatást gyakorolhatott a szavazói kedvre, így az előzetes várakozásokhoz képest még magasnak is nevezhető a 46,62%-os adat.

Megye	Résztvételi arány, %
Arad	45,08
Argeş	49,84
<i>Bákó</i>	<i>41,56</i>
Bihar	52,23
Beszterce-Naszód	51,8
Botoşani	44,65
Brăila	<i>41,5</i>
<i>Brassó</i>	<i>42</i>
Bukarest	<i>36,93</i>
Buzău	52,78
Călăraşi	55,05
Krassó-Szörény	48,57
<i>Kolozs</i>	<i>42,9</i>
Konstanca	46,28
<i>Kovácsna</i>	<i>40,66</i>
Dâmboviţa	53,34
Dolj	50,25
Fehér	50,12
<i>Galac</i>	<i>40,22</i>
Giurgiu	59,43
Gorj	54
<i>Hargita</i>	<i>42,29</i>
Hunyad	45,8
Ialomiţa	50,44
<i>Iaşi</i>	<i>37,28</i>
Ilfov	52,54
Máramaros	46,13
Mehedinţi	55,4
Maros	49,39

Neamț	43,21
Olt	58,48
Prahova	48,04
Szilágy	52,67
Szatmár	45,05
Szeben	42,57
Suceava	45,08
Teleorman	58,12
Temes	43,2
Tulcea	48,12
Vâlcea	52,61
Vaslui	37,4
Vrancea	50,13

1. táblázat: Részvételi arány az egyes megyékben

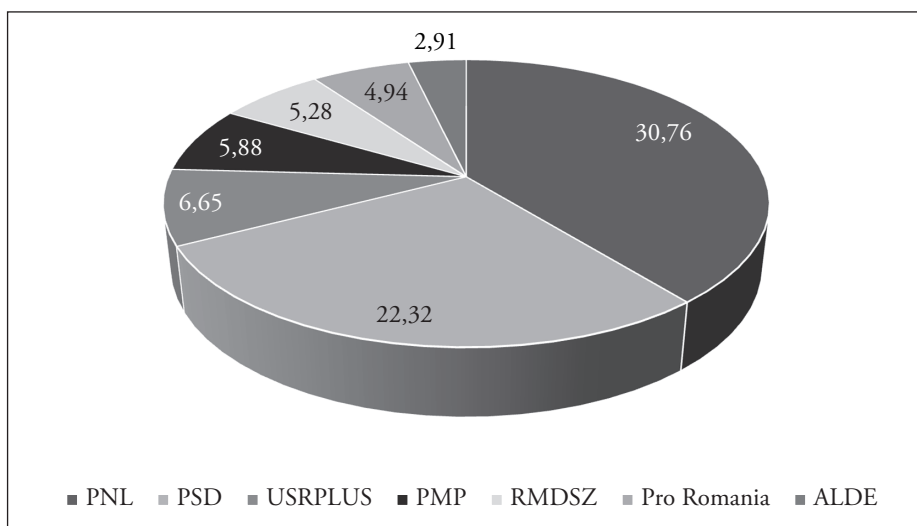
A fenti táblázatban félkövér betűvel láthatóak azok a megyék, amelyekben legalább két százalékponttal meghaladta a részvétel az országos átlagot, míg dőlt betűvel vannak azok a megyék, amelyekben legalább két százalékponttal alacsonyabb volt ez az arány az átlagnál. Látható, hogy a 19 magas részvételt produkáló megye között csak öt erdélyi van, míg a 13 alacsony részvételi megye között hat Erdélyben helyezkedik el. Az abszolút legalacsonyabb részvételi arány Bukarestben volt, ez nem meglepő, mint ahogy a jelentős nagyvárost magában foglaló Temes, Kolozs, Iași és Brassó alacsony részvételi adata sem. A két magyar többségű megye, Hargita és Kovászna szintén a gyenge részvételi adatot produkáló megyék között szerepelt, ezek a trendek már megszokottnak tekinthetők.

Az alábbiakban a választás eredményeit foglalom össze a polgármesterjelöltekre, megyei tanács elnöki tisztségekre, valamint a helyi és megyei tanácsok tagjaira vonatkozóan. Elsőként a leginkább politikai voksnak tekinthető megyei tanácsokra leadott szavazatokat nézzük meg részletesebben. A pártok több megyében különböző közös listákon indultak vagy – különösen a PSD – egy választási szövetség álcája mögé bújva igyekeztek elrejtőzni, ezeket a kombinációkat figyelembe véve a két nagy párt, leginkább a PSD eredménye növekedne. A megyei tanácsokra leadott szavazatok tehát az alábbiak szerint oszlottak meg a pártok között:

Párt	Szavazatszám	Szavazati arány, %	Mandátum
PNL	2 212 904	30,76	474
PSD	1 615 721	22,32	362
USR-PLUS	478 659	6,65	65
PMP	423 147	5,88	67
RMDSZ	379 924	5,28	92
Pro Romania	356 030	4,94	56
ALDE	209 411	2,91	15

2. táblázat: Pártok szavazatai a megyei tanácsosi listák alapján

A PNL országos első helye tehát egyértelmű, a PSD azonban választási szövetségek miatt a látszat ellenére nincs akkora hátrányban, mint ahogy a pártokra leadott szavazatokból elsőre látszik. A Pro Romania és az ALDE a választás után egyesült és a továbbiakban egy közös párt színeiben folytatják, az ő eredményeiket tehát egyként lehet kezelni.

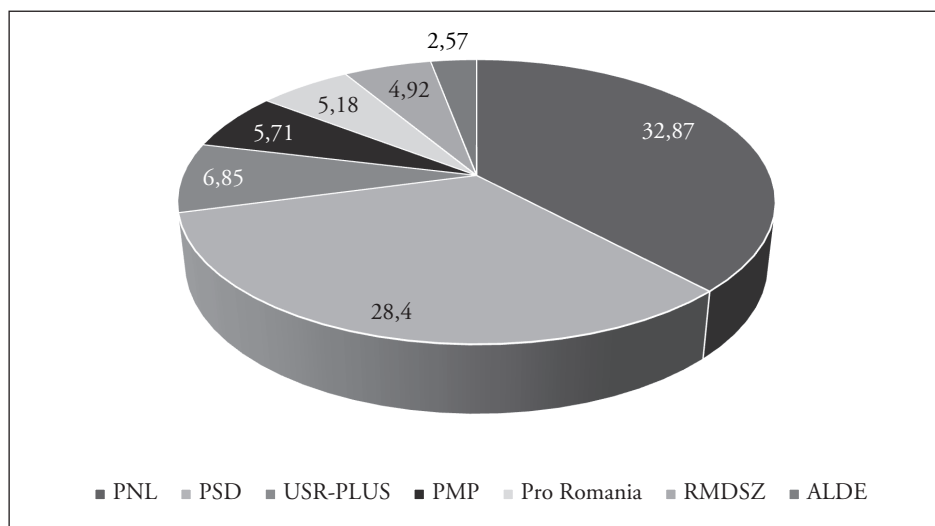
2. ábra: Megyei tanácsosi listákra leadott szavazatok megoszlása

Rátérve a helyi tanácsokra leadott szavazatokra, látszik, hogy a PSD lényegesen jobb eredményt ért el, itt realisabban látszik a két párt közötti különbség.

Párt	Szavazatszám	Szavazati arány, %	Mandátum
PNL	2 420 413	32,87	14 182
PSD	2 090 777	28,4	13 820
USR-PLUS	504 563	6,85	1 207
PMP	420 791	5,71	2 137
Pro Romania	381 535	5,18	1 885
RMDSZ	362 442	4,92	2 360
ALDE	189 665	2,57	861

3. táblázat: Pártok szavazatai a helyi tanácsosi listák alapján

A helyi tanácsosi listák esetében mindkét nagy párt jobb eredményt ért el, mint a megyei listák esetében, ennek magyarázata tehát az, hogy megyei szinten több esetben nem a saját nevük alatt indultak a pártok. A PSD-nek ez az eredménye közelebb áll a párt országos támogatottságához, mint a megyei listás eredménye.

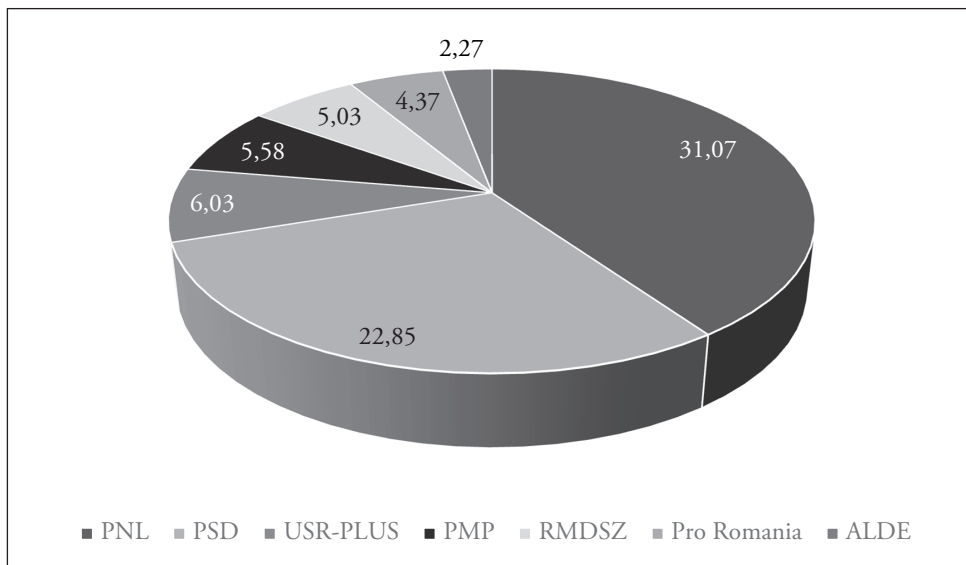
3. ábra: Helyi tanácsosi listákra leadott szavazatok megoszlása

A megyei tanács elnökökre leadott szavazatok alapján a következő kép rajzolódik ki:

Párt	Szavazatszám	Szavazati arány, %	Mandátum
PNL	2 261 157	31,07	15
PSD	1 663 399	22,85	16
USR-PLUS	439 324	6,03	0
PMP	406 453	5,58	0
RMDSZ	366 480	5,03	4
Pro Romania	318 131	4,37	0
ALDE	165 776	2,27	0

4. táblázat: Pártok szavazatai a megyei tanács elnökökre leadott voksok alapján

Ezeket az adatokat is fenntartásokkal kell kezelni, ugyanis több megyében választási szövetségek keretében szereztek meg a megyei tanácselnöki széket a pártok. Dolj megyében például a PSD és az ALDE közös jelöltje győzött, a rá leadott szavazatok nincsenek benne a fenti táblázatban, mint ahogyan a Vrancea megyében győztes PNL és az USR-PLUS közösen kapott szavazatai sem.

4. ábra: Megyei tanács elnökjelöltekre leadott voksok megoszlása

A megyei tanácsok esetében a PNL 17, a PSD 20 megyének az irányítását szerezte meg, az RMDSZ pedig 4 megyét irányíthat. A PSD legnagyobb vesztesége a főváros, Bukarest, ahol a PNL és az USR-PLUS által támogatott független Nicușor Dan győzött. Az egyik legnagyobb meglepetés Vrancea megye volt, ahol a PNL és az USR-PLUS jelöltje legyőzte Marian Opreșan PSD-politikust, aki húszéves tevékenység után veszítette el a tisztséget. Az eddigi országos PSD-túlsúly a megyék vezetésében véget ért, a PNL ugyanakkora szereplő lett ebben a tekintetben, mint a PSD, de fontos, hogy utóbbi párt is erős pozíciót tartott meg a választások után.

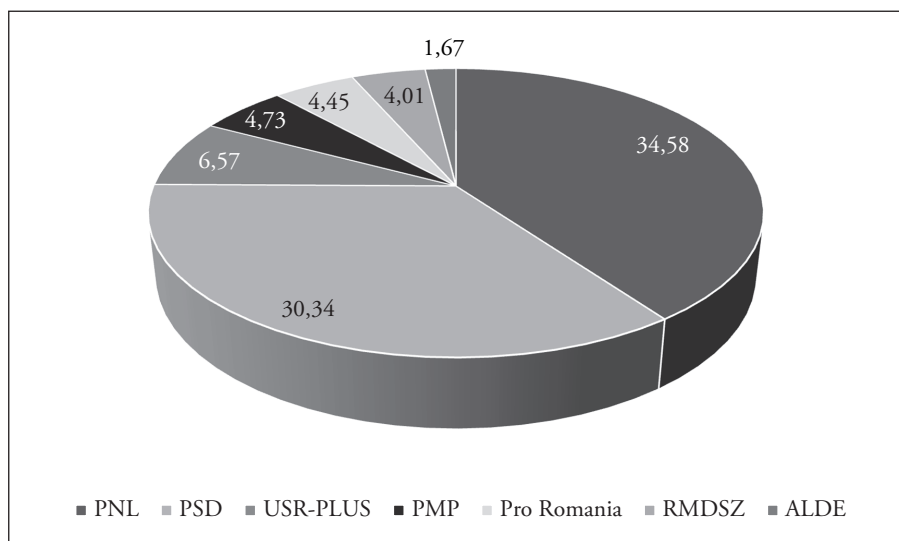
A polgármesteri tisztségekre¹ leadott voksok tekintetében az alábbi eredmények születtek:

Párt	Szavazatszám	Szavazati arány, %	Mandátum
PNL	2 578 820	34,58	1 232
PSD	2 262 791	30,34	1 362
USR-PLUS	490 362	6,57	28
PMP	353 005	4,73	50
Pro Romania	331 878	4,45	36
RMDSZ	299 334	4,01	199
ALDE	124 649	1,67	15

5. táblázat: Pártok szavazatai a polgármesterjelöltek alapján

Ezekhez az eredményekhez is hozzá kell fűzni, hogy sok településen valamilyen választási szövetség neve alatt indultak a pártok, hol két vagy több párt együtt, hol egyetlen párt egy másik néven, tehát az alakulatok országos támogatottsága tekintetében ez is csalóka kép lehet. A bukaresti főpolgármesteri tisztséget elnyerő Nicușor Dan eredményei sem jelennek meg egyik pártnál sem, ő ugyanis függetlenként indult a PNL és az USR-PLUS támogatásával, és így szerzett 282 ezer szavazatot.

1 Bukarest esetében a kerületi polgármesteri tisztségekre leadott voksok szerepelnek itt, a főpolgármesteri tisztségre külön szavazólapon voksolhattak a bukarestiek.

5. ábra: Polgármesterjelöltekre leadott voksok megoszlása

Országosan a PNL 15 megyeszékhely polgármesteri tisztségét nyerte el, de elvesztette Brassó, Temesvár és Gyulafehérvár vezetését az USR-PLUS javára. A PSD jelöltje 13 megyeszékhelyen tudott győzni, az USR-PLUS és az RMDSZ jelöltjei pedig négy-négy ilyen város polgármesteri tisztségét nyerték el. A PSD több nagyvárost is elveszített, az egyik legfájóbb a tengerparti Konstanca, de Jászvásár is egy ilyen helyszín, igaz, itt a korábban PSD színekben győztes polgármester maradt a városvezető, csak ezúttal a PNL állt mögötte. A PSD gyakorlatilag egyetlen igazán nagy várost tudott megtartani, ez a déli Craiova városa, ahol Lia Olguța Vasilescu korábbi munkaügyi miniszter tudott győzni. Voltak érdekes helyzetek is, Nagybányán a Máramarosért Koalíció jelöltjeként a legutóbbi választást a börtönből is megnyerő Cătălin Cherecheș győzött, őt támogatta a PSD és még két kisebb párt. A PNL több helyen cserét hajtott végre, Nagyváradon és Aradon is a korábbi polgármester politikai örököse győzött, és ez volt a szándék Gyulafehérváron is, de ott elvesztették a választást. Az USR-PLUS Temesvár, Brassó, Gyulafehérvár és Bákó elhódításával komoly fegyvertényt hajtott végre, és ezzel kihívóként lépett fel a PNL-vel szemben, hiszen ezekben a városokban a liberálisok eddigi polgármestereit győzték le. Az RMDSZ az eddigi Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Szatmárnémeti hármassal együtt tudott Marosvásárhelyen is, bár utóbbi helyszínen egy általa támogatott, de függetlenként indult jelölt lett a polgármester.

Magyar eredmények

Romániában a legutóbbi, 2011-es népszámlálás adatai szerint a lakosság 6,5%-a magyar nemzetiségű. A magyarok szavazataiért több szervezet indult, köztük a legnagyobb a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ), de bizonyos területeken eséllyel szállt harcba a Magyar Polgári Párt (MPP) és az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP) is. A két kisebb politikai formáció Erdélyi Magyar Szövetség (EMSZ) néven választási szövetségre lépett, és a legtöbb helyen közösen indult a választáson, de volt olyan város, ahol független jelöltet támogatott az RMDSZ jelöltje ellenében. Előfordult olyan helyzet is, ahol az RMDSZ-szel közösen támogattak egy független jelöltet.

A választásokon indult magyar szervezetek eredményeit több szempontból is lehet vizsgálni: az egyes szervezetek közötti erőviszonyok, a magyar pozíciók a román pártokhoz képest, valamint a korábbi választások eredményeivel való összehasonlítás tükrében.

Az országos eredmények nem mondanak el sokat a három szervezet egymáshoz való viszonyáról, mégis árulkodók a számok.

Szervezet	Megyei tanács, mandátum		Megyei tanács elnök, mandátum		Helyi tanács, mandátum		Polgármester, mandátum	
RMDSZ	381 445	92	366 480	4	362 442	2360	299 334	199
EMSZ	23 751	7	21 752	0	30 739	243	25 320	7
EMNP	5831	0	6102	0	8804	33	5605	1
MPP	2367	0	0	0	4566	36	4445	2
EMSZ +EMNP +MPP	31 949	7	21 753	0	30 739	312	35 370	10
Összesen	413 394	99	388 233	4	393 181	2672	334 704	209

6. táblázat: A magyar szervezetek eredményei

Látható, hogy a magyar szervezetek megyei tanácsosi listáira 413 394 szavazat érkezett, ez országosan a voksok 5,37%-át teszi ki, miközben a 2011-es népszámlálás alapján a magyarok aránya Romániában 6,5%. Ez a különbség azonban természetesnek tekinthető, mivel a helyhatósági választásokon sok településen – ahol nincs esély arra, hogy magyar szervezet jelöltje győzzön – a magyarok az esélyes román jelöltekre szavaznak, és ebben az esetben előfordul, hogy a megyei listák tekintetében is a román pártok listáit választják.

A magyar szervezetek közötti erőviszonyok kapcsán megállapítható, hogy az RMDSZ óriási fölényben van, a szavazatok csaknem 92,27%-a érkezett a nagyobb szervezetek listáira, a kisebb pártokra összességében is csak 7,72% voksolt. Ez az arány nem sokban különbözik a négy évvel ezelőtti erőviszonyoktól, de később látni fogjuk, hogy még ahhoz képest is nőtt valamelyest az RMDSZ túlsúlya.

A két kisebb párt eredményeit azért nem lehet összehasonlítani, mivel ők most nem egymás ellenében indultak, hanem a legtöbb helyen szövetségben EMSZ néven, ahol pedig mégis külön néven szerepeltek, ott nem állítottak egymás ellen jelöltek és listát, ezért az eredményeik értékelésének inkább összeadva, és az RMDSZ eredményeihez hasonlítva van értelme.

Változások az előző választások eredményeihez viszonyítva

Amennyiben a magyar szervezetekre leadott megyei tanács szavazatokat tekintjük, akkor megállapítható, hogy az RMDSZ a voksok 92,27%-át kapta meg, az ellenzéke pedig összességében is csupán 7,72%-ot. Négy évvel korábban az RMDSZ 88,21, az EMNP 8,18, az MPP pedig 3,6%-ot ért el. Miközben tehát az RMDSZ növelte támogatottságát a magyar közösség körében, az ellenzéke összefogva is rosszabb eredményt tudott elérni.

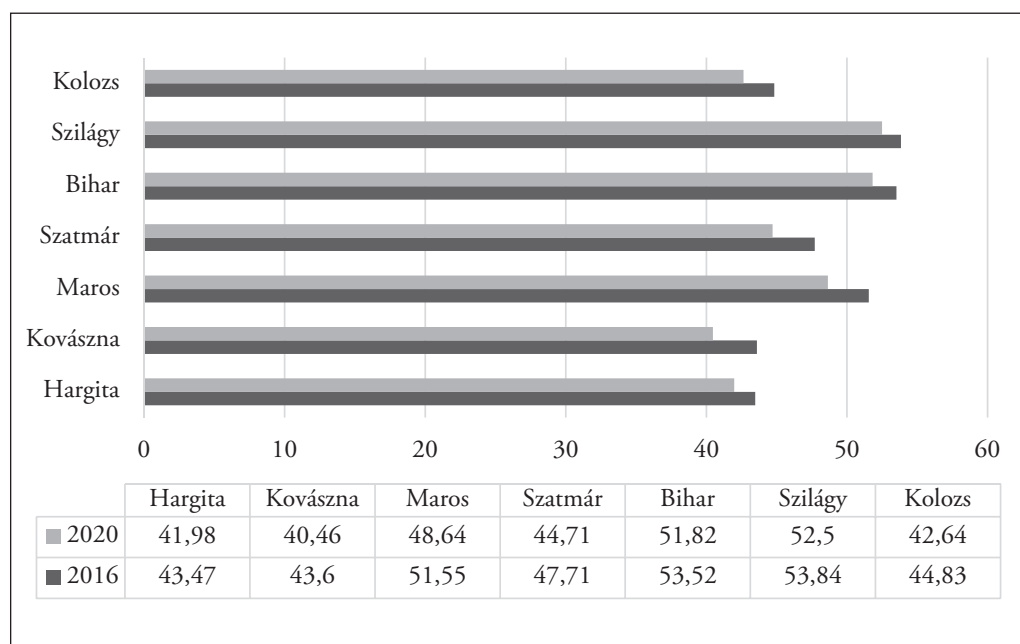
Szervezet	2012		2016		2020	
RMDSZ	491 864	85,15%	411 826	88,21%	381 445	92,27%
EMSZ	-	-			31 949	7,72%
MPP	36 671	6,34%	16 824	3,6%		
EMNP	44 276	7,66%	38 215	8,18%		
MPP-EMNP	4 826	0,83%	-		-	
Összesen	577 637		466 865		413 394	

7. táblázat: A magyar szervezetek eredményei 2012-ben, 2016-ban és 2020-ban

Ha a négy és nyolc évvel ezelőtti eredményekkel hasonlítjuk össze a mostani helyzetet, akkor a részvételi arány csökkenését mindenképpen figyelembe kell vennünk. 2012-ben 577 637 szavazat érkezett a három magyar szervezetre összesen, négy évvel később ez a szám 466 865, most pedig 413 394. A csökkenés látványos, és míg négy éve országosan is jelentős volt a részvétel apadása, most ez kevésbé mondható el.

Ha csak az RMDSZ eredményeit nézzük, akkor a négy évvel ezelőtti 411 826 szavazat most 381 445-ra olvadt, ez 7,35%-os csökkenésnek felel meg, ami kisebb arányú, mint 2012 és 2016 között.

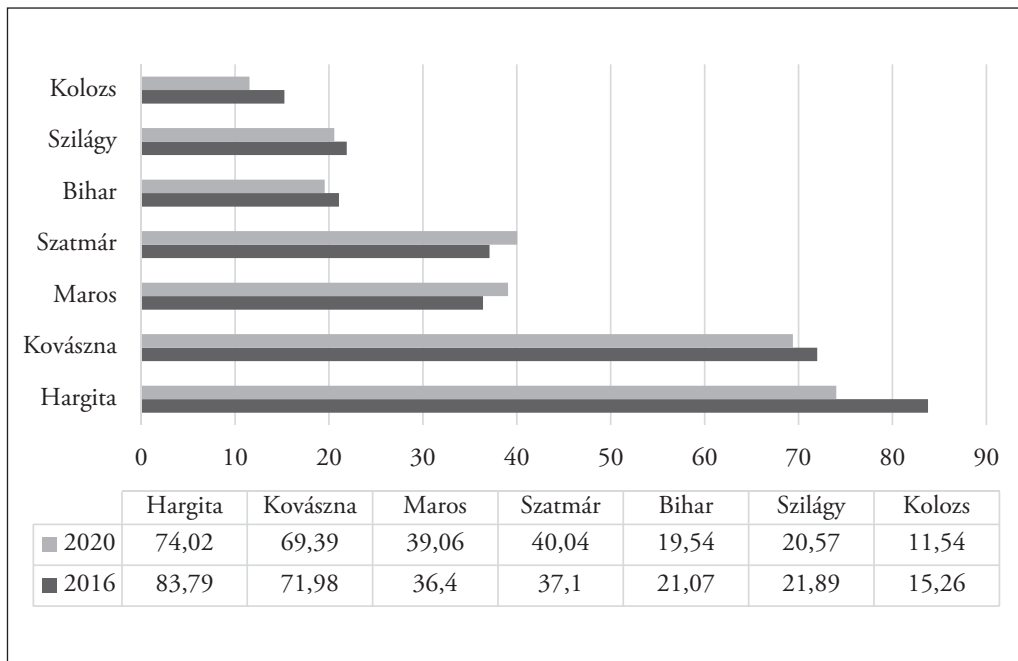
A megyei részvételi adatokat összevetve a 2016-os részvételi adatokkal a jelentős magyar lakossággal rendelkező megyék tekintetében a következő jelenségek figyelhetők meg.

6. ábra: Részvételi arány a jelentős magyar lakossággal bíró megyékben 2016-ban és 2020-ban

Látható, hogy ezúttal a részvételi arány csökkenése nem volt kiugró egyik magyarok lakta megyében sem, de az országos részvételhez viszonyítva újra a két magyar többségű megye, Hargita és Kovászna részvételi adatai a legalacsonyabbak. Ennek egyik oka az lehetett, hogy számos településen nem voltak ellenjelöltjei az RMDSZ-nek, továbbá ahol voltak, ott sem számítottak esélyesnek. A székelyföldi városok közül a két megyeszékhelyen, Sepsiszentgyörgyön és Csíkszeredában már a választás előtt tudni lehetett, hogy ki lesz a polgármester, ez pedig elvette a tétet, demobilizálta a választókat.

Amennyiben kifejezetten a magyar szervezetekre leadott voksokat nézzük meg ezekben a megyékben, akkor a következő a kép:

7. ábra: A magyar szervezetekre érkezett szavazatok 2016-ban és 2020-ban a jelentős magyar lakossággal bíró megyékben

Látható, hogy míg Kolozs megyében jelentős a szavazatvesztés, azokban a megyékben, ahol a magyar és a román közösség aránya kiegyensúlyozottabb, mint Marosban és Szatmárban, jelentős növekedés mutatható ki a magyar szervezetekre leadott voksok számában. Mindkét megyében meg is lett az eredménye ennek, hiszen RMDSZ-es jelölt nyerte el a megyei tanácselnöki tisztséget. A két magyar többségű megyében szavazatvesztés figyelhető meg, ami Hargita megyében jelentősebb, ez azonban nagyrészt annak tulajdonítható, hogy az egyik városban, Székelyudvarhelyen a győztes polgármesterjelölt nem egy magyar szervezet színeiben indult, és ez jelentős számú szavazatot hozott ennek a pártnak a megyei listájára is.

Amennyiben szavazatszámban vizsgáljuk a különbséget, akkor a következő kép rajzolódik ki:

Megye	2016	2020	Változás	
Hargita	92 028	77 875	-14 153	-15,38%
Kovászna	53 097	46 653	-6 444	-12,14%
Maros	84 528	85 534	+1 006	+1,19%
Szatmár	52 602	52 488	-114	-0,22%
Bihar	54 479	48 879	-5 600	-10,28%
Szilágy	22 207	20 036	-2 171	-9,78%
Kolozs	39 213	29 154	-10 059	-25,66%
Összesen	466 865	413 394	-53 471	-11,46%

8. táblázat: A magyar szervezetekre érkezett szavazatok változása 2016 és 2020 között a jelentős magyar lakossággal bíró megyékben

Látható, hogy a szavazatszám-csökkenés Kolozs megyében a legdrasztikusabb, ezt követően arányaiban a magyar többségű megyékben ölti a legnagyobb méreteket, ugyanakkor Maros megyében enyhe növekedés figyelhető meg a kisebb részvétel ellenére is.

Hargita megyében a megyei tanácsban újra 19 mandátumot kapott az RMDSZ, az EMSZ 4, míg a Szociáldemokrata Párt (PSD) 3, a Nemzeti Liberális Párt (PNL) pedig 2 mandátumot kapott. Szintén két mandátuma lett a Szabad Emberek Pártjának (POL). A megyei tanács elnöki tisztségére Borboly Csabát választották meg újra.

Kovászna megyében az eddigi 20 RMDSZ-es helyett 22 tanácsos lett, a 3 EMNP-s és egyetlen MPP-s megyei tanácsos helyett most 3 EMSZ-es foglal helyet a testületben. Kétszer kevesebb tanácsosa lett a román pártoknak, a PNL és a PSD egyaránt 2 mandátumot kapott. Itt sem módosult a megyei tanács elnökének személye, Tamás Sándornak szavaztak bizalmat a szavazók.

Maros megyében újra az RMDSZ-nek lett a legnagyobb frakciója, az eddigi 14 helyett 16 magyar megyei tanácsos foglal helyet a testületben. A PNL 9, a PSD 7 tanácsossal képviselteti magát a testületben, míg a Népi Mozgalom Párt (PMP) 2 mandátumot szerzett. Újra a magyar szervezet adhatja a tanács elnökét, Péter Ferencet újraválasztották a megye lakói.

Szatmár megyében szintén az RMDSZ rendelkezik a legnagyobb megyei frakcióval, a 2016-os eredményhez képest hárommal több, 15 megyei tanácsosi mandátumot kapott

a Szövetség. A PNL 10, a PSD 5, az PMP 2 helyet kapott, és Pataki Csaba mandátumát szintén megújították a szavazók.

A 2008–2012-es időszakhoz képest csak négy megye vezetését látja el az RMDSZ a választások után, ugyanis Bihar megyében nem volt esély közvetlen választások útján elnyerni a tisztséget. Itt az RMDSZ újra csak 6 megyei mandátumot szerzett, a 22-vel rendelkező PNL-nek kényelmes többsége van. A testületben még 6 szociáldemokrata képviselő foglal helyet.

Szilágy megyében eggyel több, 7 RMDSZ-tanácsos lesz, Kolozs megyében eggyel kevesebb, 5 mandátumot kapott a Szövetség, amely ezeken a megyéken kívül még Arad megyében jutott be a megyei tanácsba, ahol a korábbi mandátumhoz hasonlóan két képviselővel lesz jelen.

Kiesett a megyei képviselőtestületből, azaz nem érte el a bejutáshoz szükséges 5%-os eredményt az RMDSZ Brassó és Máramaros megyében.

Megye	RMDSZ	EMSZ
Hargita	19, elnök	4
Kovászna	22, elnök	3
Maros	16, elnök	-
Szatmár	15, elnök	-
Bihar	6	-
Szilágy	7	-
Kolozs	5	-
Arad	2	-
Brassó	-	-
Máramaros	-	-

9. táblázat: A magyar szervezetek helyzete a megyei tanácsokban

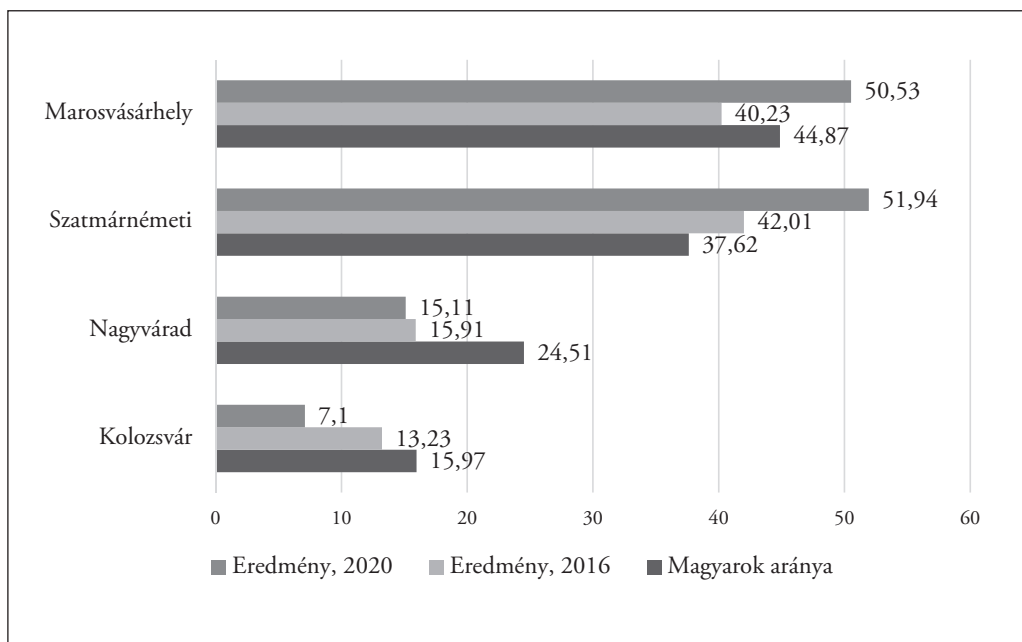
A polgármesteri tisztségek és Erdély nagyvárosainak helyi tanácsában elfoglalt pozíciók elemzésekor két részre választhatjuk az eredményeket Előbb lássuk, hogy a tömbmagyar vidékeken milyen változások történtek a választások eredményeinek megfelelően.

Város	Polgármester 2016	Polgármester 2020	Tanács 2016	Tanács 2020	Mandátum 2016	Mandátum 2020
Csíksereda	RMDSZ 65,87% EMNP 11,01% PNL 9,19% Független 5,25% PSD 4,49% MPP 4,16%	RMDSZ 73,78% EMSZ 12,24% PNL 6,70% PSD 2,91% USR-PLUS 2,76% PMP 1,59%	RMDSZ 63,11% EMNP 13,39% PNL 9,58% PSD 5,64% MPP 4,70%	RMDSZ 69,76% EMSZ 12,76% PNL 7,84%	RMDSZ 13 EMNP 3 PNL 2 PSD 1	RMDSZ 15 EMSZ 3 PNL 1
Gyergyószentmiklós	MPP 83,01% POL 14,39%	RMDSZ 42,16% EMSZ 39,36% POL 6,68% PNL 6,57%	MPP 49,33% RMDSZ 29,57% POL 9,42% PNL 7,45%	RMDSZ 54,69% EMSZ 26,41% PNL 6,31% POL 6,01%	MPP 10 RMDSZ 6 POL 2 PNL1	RMDSZ 10 EMSZ 5 PNL 1 POL 1
Kézdivásárhely	RMDSZ 54,26% EMNP 30,21% AETS 7,18% MPP 6,41%	RMDSZ 69,45% EMSZ 30,54%	RMDSZ 56,19% EMNP 27,15% AETS 8,04% MPP 7,31%	RMDSZ 68,75% EMSZ 24,17% ADTS 7,06%	RMDSZ 11 EMNP 5 AETS 2 MPP 1	RMDSZ 13 EMSZ 4
Sepsiszentgyörgy	RMDSZ 73,15% EMNP 9,18% PNL 8,52% PSD 7,15%	RMDSZ 76,49% EMSZ 7,61% PNL 5,67%	RMDSZ 64,31% EMNP 9,61% PNL 8,07% PSD 7,17% MPP 4,78%	RMDSZ 70,86% EMSZ 8,43% PNL 5,78%	RMDSZ 15 EMNP 2 PNL 2 PSD 2	RMDSZ 18 EMSZ 2 PNL 1
Székelyudvarhely	MPP-EMNP 42,13% Független 32,03 RMDSZ 20,12	POL 68,26% RMDSZ 27,09% MPP 4,64%	MPP-EMNP 53,03% RMDSZ 42%	POL 61,62% RMDSZ 28,95% MPP 5,58%	MPP-EMNP 11 RMDSZ 8	POL 12 RMDSZ 6 MPP 1

10. táblázat: A magyar szervezetek helyzete a Hargita és Kovászna megyei városokban

A táblázatból látszik, hogy a székelyföldi városok közül Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen és Csíkszeredában nem történt számottevő változás, utóbbi településen a polgármester személye változott, ám az RMDSZ fölénye nem. Kézdivásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön és Csíkszeredában nem volt kérdés az RMDSZ-es jelöltek győzelme, utóbbi városban Korodi Attila váltotta az előválasztáson alulmaradt Ráduly Róbert Kálmánt. Gyergyószentmiklóson fordulat következett be, az RMDSZ-es Csergő Tibor győzni tudott az EMSZ színeiben indult eddigi MPP-s polgármester, Nagy Zoltán felett. Székelyudvarhelyen eközben az MPP-ből kizárt Gálfi Árpád a Szabad Emberek Pártja (POL) színeiben őrizte meg mandátumát, és főként helyi vállalkozókból, valamint volt MPP-s és EMNP-s tanácstagokból álló tanácsosi listája is többséget szerzett a tanácsban.

A Hargita és Kovászna megyén kívüli erdélyi nagyvárosokban elért eredmények elemzésekor az adott városban élő magyarok arányát – a 2011-es népszámlálás adatai szerint – vesszük alapul, ezt hasonlítjuk össze a négy évvel ezelőtti és természetesen a mostani polgármesterjelöltekre leadott voksokkal.

8. ábra: A részvételi arány, valamint a magyar polgármesterjelöltekre érkezett szavazatok jelentős magyar lakossággal bíró erdélyi városokban 2016-ban és 2020-ban

A fenti ábra tulajdonképpen önmagáért beszél, de nézzük részletesen az egyes városok esetét.

Marosvásárhelyen Soós Zoltánnak második próbálkozásra sikerült győznie, ezúttal függetlenként, de egyetlen magyar jelöltként indult a megmérettetésen, és a szavazatok több mint felét gyűjtötte be. Az őt támogató két magyar lista összesen 47%-ot szerzett, így valószínűsíthető, hogy a két szám közötti különbség jelentős része a Soós Zoltánra érkezett román szavazatokat takarja. A 47%-os eredmény jelentősen jobb, mint négy évvel ezelőtt, tehát a magyar szervezetek közötti összhang és Soós egyöntetű támogatása meghozta az eredményét.

Hasonló a helyzet Szatmárnémetiben, ahol Kereskényi Gábor még a négy évvel ezelőtti is meghaladó mértékben teljesített az etnikai arány fölött. Itt egyértelmű, hogy román szavazatokat is kapott a magyar jelölt, ennek már hagyománya van Szatmárnémetiben, ahol korábban Ilyés Gyula korábbi polgármester is rendre kapott román szavazatokat. Kereskényi közel 52%-ot kapott, míg legközelebbi román üldözője csupán 16,6%-ot, így a győzelme teljesen egyértelmű volt. A tanácsi magyar listákra összesen 46,8%-nyi szavazat érkezett, ez még mindig messze a magyarok etnikai aránya és a négy évvel ezelőtti eredmény fölött van, de elmarad Kereskényi eredményétől.

Nagyváradon a nagy visszaesést négy évvel ezelőtt könyvelhette el a magyar érdekképviselő, elsősorban az RMDSZ, ezúttal tulajdonképpen csak megtartották a négy évvel ezelőtti szintet. A városban és a megyében is éles harcban állt az RMDSZ és az EMNP, utóbbi a liberális párttal és Ilie Bolojan nagyváradai polgármesterrel fenntartott jó kapcsolatokra alapozott, amikor alpolgármesterségért és megyei alelnökségért indította a jelöltjeit. Ez a próbálkozása kudarcba fulladt, mert egyik testületbe sem jutottak be a képviselői, így továbbra is egyedül az RMDSZ van jelen a nagyváradai városi tanácsban és a megyei tanácsban is. A magyar szervezetekre leadott szavazatok aránya csak enyhén csökkent a négy évvel ezelőtti helyzethez képest, de most is messze az etnikai arány alatt van.

Kolozsváron jelentősen rosszabb eredmény született, az etnikai arányt már négy éve sem tudták elérni, de most még nagyobb különbség alakult ki. Emil Boc polgármester valószínűleg a magyarok egy részének a szavazatait is meg tudta szerezni, de Csoma Botond polgármesterjelöltként jelentősen rosszabb eredményt ért el, mint négy éve Horváth Anna, ez a tanácsosi lista eredményeiben is megmutatkozott, amely bár meghaladta a 11%-ot – ezzel magasan felülmúlta a polgármesterjelölt eredményét – de eggyel kevesebb tanácsost juttatott be a helyi tanácsba, mint négy éve.

A részvételi arány csökkenésének vizsgálatával további érdekes következtetésekre juthatunk.

Város	Részvétel 2016	Részvétel 2020	Magyar szavazat 2016	Magyar szavazat 2020	Változás részvétel/ magyar szavazatok
Marosvásárhely	50,87%	45,92%	24 147	26 243	+9,73%/+8,68%
Szatmárnémeti	41,27%	36,87%	17 580	16 854	-10,67%/-4,13%
Nagyvárad	39,59%	37,39%	13 028	10 323	-5,56%/-20,77%
Kolozsvár	37,16%	35,60%	16 490	11 005	-4,2%/-33,27%

11. táblázat: A részvétel és a magyar szervezetekre érkezett listás szavazatok változása 2016 és 2020 között a jelentős magyar lakossággal bíró erdélyi városokban

Látható a fenti táblázatból, hogy két részre oszthatjuk a négy vizsgált települést: Kolozsváron és Nagyváradon magasan meghaladta a magyar szervezetekre leadott voksok csökkenése a részvétel csökkenését, tehát vagy a magyarok részvétele múltá alul jelentősen a román szavazók részvételét vagy a magyarok egy számottevő része román szervezetekre szavazott. A másik két városban fordított a kép: Szatmárnémetiben kisebb mértékben csökkent a magyar szavazatok száma, mint a részvétel, tehát ez arányaiban jobb eredményt jelent, míg Marosvásárhelyen egyenesen növekedést látunk a magyar szervezetekre leadott voksok számában. Mindkét helyen a népszerű polgármesterjelöltek is húzták a listát, mindkét városra elmondható, hogy a magyar közösség mozgósítása nagyobb volt, mint a román közösségé, akik talán nem találtak számukra elfogadható jelöltet, ezért kisebb arányban vettek részt a voksoláson.

Összegzés

Összességében elmondható, hogy a román pártok versenyét a várakozásoknak megfelelően a PNL nyerte, de a PSD várt összeomlása elmaradt, és a szociáldemokraták a veszteségek mellett fontos pozíciókat tartottak meg, továbbra is komoly ellenfelei a nemzeti liberálisoknak. Harmadik szereplőként az USR-PLUS jelentősen rosszabb eredményt ért el, mint a 2019-es EP-választásokon, de a párt növekedési potenciálját mégsem lehet lebecsülni, a nagyvárosokban meglepetéseket okozva győzte le a PNL regnáló polgármestereit, ezzel fokozottabb láthatóságra kapott lehetőséget a román politikában. A következő évek egyik érdekes politikai története minden bizonnyal a PNL és az USR-PLUS közötti harc lesz a magukat jobboldalinak tartó szavazókért. A PMP jó eredményeket ért el, és ezzel az

optimizmussal tekint a decemberi parlamenti választások elé, ahol számára a cél az 5%-os küszöb átlépése, és a kormányzáshoz való hozzájárulás lesz. Tulajdonképpen ugyanez a célja az RMDSZ-nek és a választás után egyesült Pro Románia és ALDE közös formációjának is, ezek a kisebb pártok a helyhatósági választásokat bizonyos tekintetben felkészülésnek szánták a parlamenti választásokra. Ez a felkészülés egyeseknek jobban, másoknak rosszabbul sikerült, de ezen pártok jövője azon is fog múlni, hogy milyen összetételű kormány alakul Romániában a december 6-ai választások nyomán.

A magyar eredmények kapcsán megfogalmazható, hogy a romániai magyarság pozíciói bizonyos helyeken megerősödtek a választás után, húsz év után a közösség visszaszerezte Marosvásárhely polgármesteri tisztségét, megtartotta Szatmárnémetit és az eddigi öt megyei tanács elnöki tisztségéből a reálisan megszerezhető négyet meg is nyerte. A tömbmagyar területeken nem volt etnikai tétje a választásnak, a magyar közösség szempontjából a negatív hírek a szórványból érkeztek, a nagy veszteségek a következők: a magyar szervezetek nem jutottak be Brassó és Máramaros megye tanácsába, továbbá a temesvári és brassói helyi tanácsba sem, ami maga után vonja, hogy az elmúlt négy évvel ellentétben a két utóbbi városban nem lesz magyar alpolgármester. Több mandátumnyi kihagyás után bejutott viszont magyar politikus a Hunyad és a Beszterce-Naszód megyei tanácsba, román pártokkal alkotott választási szövetségek listáin.

VARGA PÉTER¹

AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGÁNAK ÍTÉLETE A NEMZETI KISEBBSÉGI ISKOLÁK DIÁKJAI ÉRETTSÉGI TÖBBLETTERHÉNEK ÜGYÉBEN

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának (a továbbiakban: Bíróság) az *Ádám és mások Románia elleni* ügyben hozott ítélete² szerint a Bírósághoz forduló hat erdélyi diák esetében az előírt tanterv és érettségi vizsgák lebonyolításának módja nem jelentett kellően jelentős többletterhet a kizárólag államnyelven tanuló diákok helyzetéhez képest, amely indokoltá tenné a diszkriminációellenes cikk szerinti teszt lefolytatását. Az elemzés a jogeset bemutatása mellett, a teljesség igénye nélkül, azt vizsgálja, hogy kellően körütekintően járt-e el a Bíróság ennek megítélésénél, illetve elfogadható-e Románia mulasztása, valamint késedelme a tantervek és a vizsgák a kisebbségi oktatás igényeihez történő alakítása során.³

A tényállás, illetve a felek érveinek rövid összefoglalója

Románia többségében magyarok lakta területén élő kérelmezők azzal a panasszal fordultak a Bírósághoz, hogy az érettségi vizsga során nemzeti kisebbséghez tartozásuk miatt érte őket hátrányos megkülönböztetés. A kérelmezők magyar anyanyelvi oktatási intézményben tanultak, magyar és román nyelvből is vizsgáznuk kellett, aminek következtében – román társaikhoz képest – két további érettségi részvizsgát, egy írásbelit és egy szóbelit is kellett teljesíteniük. A hat kérelmező a magyar vagy a román nyelv és irodalom vizsgák valamelyikét nem tudta teljesíteni, a többi részvizsgán sikeresek voltak. A sikertelen vizsgák miatt nem tudták felsőfokon folytatni tanulmányaikat.

1 A tanulmány a szerző egyéni véleményét mutatja be, az abban foglaltak nem tekinthetők az őt foglalkoztató szervezet álláspontjának.

2 *Ádám és mások c. Románia* ügyben 2020. október 13-án hozott ítélet (nos. 81114/17 és további öt sz.).

3 A Bíróság vizsgálta a befogadhatósági kritériumokat – a hat hónapos perindítási határidőt, illetve a jogorvoslati lehetőségek kimerítésének követelményét –, amelyeket jelen tanulmány nem ismertet, illetve elemez. A vizsgálatot kifejezetten az indokolás érdemi részének, annak is a jelentős különbségtétellel, illetve a pozitív kötelezettséggel kapcsolatos elemére összpontosítom.

A kérelmezők szerint a román nyelv és irodalom vizsga nehéz volt számukra, valamint sérelmezték azt is, hogy kevesebb idejük maradt a felkészülésre és a vizsgák közötti pihenőre. Nem vitatták a román nyelv tanulásának, illetve a vizsgának a szükségességét, azonban kifogásolták, hogy ugyanolyan vizsgát kell tenniük, mint román anyanyelvű társaiknak, ami – figyelembe véve, hogy más az anyanyelvük és a környezetük nyelve – hátrányos megkülönböztetést jelent. Azok az intézkedések, amelyeket a hatóságok tettek a tantervnek a kisebbségi iskolák szükségleteihez való igazítása érdekében, személy szerint őket nem érintették. A kérelmezők az *Emberi jogok európai egyezményének* (a továbbiakban: Egyezmény) Tizenkettedik kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkében foglalt általános diszkriminációtilalmi rendelkezést sérelmezték.

A kormány vitatta a diszkrimináció tényét, érvelésének lényegét arra alapította, hogy az érintett diákok saját döntésük alapján jártak kisebbségi iskolába, az nem az etnikai hovatartozásuk miatt az állam által rájuk kényszerített körülmény. A vizsgák számát, időbeosztását és lefolyását az oktatási törvény szabályozza, az oktatási minisztérium erre alapított döntései bíróságon megtámadhatók voltak. A törvény előírta, hogy a román nyelv és irodalomra vonatkozó tantervet és tankönyveket az adott kisebbség igényeihez kell igazítani, amely 2016-ban megkezdődött. A sérelmezett helyzet jogszerű célt követett, nevezetesen az egyenlő lehetőség megteremtését minden állampolgár számára, etnikai hovatartozástól függetlenül.

A Bíróság érdemi döntése és annak indokolása

A Bíróság saját elemzésének kiindulópontja, hogy a Tizenkettedik kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke szerinti diszkriminációt az Egyezmény járulékos jelleggel rendelkező 14. cikkének sztenderdjei szerint kell megítélni. A korábbi esetjogában kialakult teszt szerint a cikk sérelmét jelenti, ha az analóg vagy hasonló helyzetben lévő személyek eltérő kezelése objektíve és észszerűen nem indokolható. Objektív alapokon nyugszik a megkülönböztetés, ha észszerű, törvényes célt szolgál, alkalmas e cél elérésére, és az alkalmazott eszköz (a személyek közötti megkülönböztetés) arányban áll az elérni kívánt törvényes céllal. A Bíróság aláhúzza, hogy a diszkrimináció tilalmába ütközik az a helyzet is, amikor az állam objektív és észszerű indok nélkül elmulasztja eltérő módon kezelni a jelentős mértékben eltérő helyzetben lévő személyeket, vagyis az államoknak tevőleges kötelezettségeik is vannak azon személyek csoportjainak közötti különbségek elismerésében, amelyek körülményeiben releváns és jelentős eltérés áll fenn. Ez utóbbi megállapításához egy meghatározott küszöböt el kell érnie a fennálló különbségeknek. A Bíróság ezek konkrét szemléltetésére több példát is hoz, majd megállapítja, hogy az államok bizonyos mozgástérrel (*margin of appreciation*)

rendelkeznek annak megítélésénél, hogy az egyébként hasonló helyzetben lévők közötti különbségek mennyiben indokolják az eltérő bánásmódot. A helyi körülményekhez igazított szükségletek és feltételek megítélése során a nemzeti hatóságok kedvezőbb helyzetben vannak, mint egy nemzetközi bíróság. Ugyanez irányadó annak megítélésénél is, hogy szükséges-e bizonyos csoportok eltérő módon történő kezelése a ténybeli különbségek kiigyeztetése céljából.

A fent ismertetett elveknek az adott ügyre történő alkalmazása során a Bíróságnak az volt a kiindulópontja, hogy a kérelmezők nem az államnyelv tanulását és az ahhoz kapcsolódó vizsgát sérelmezték. Panaszuk alapja az volt, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozó diákok számára, akik anyanyelvi oktatást választottak, az érettségi tanterv és a vizsgák időbeosztása jelentős sérelemmel járt. Annak ellenére kezelték őket román nyelven tanuló társaikkal azonos módon, hogy eltérő helyzetben voltak. A Bíróság szerint azt kellett tehát megállapítani, hogy az eltérő bánásmód kellően jelentős volt-e ahhoz, hogy elérje az általános diszkrimináció tilalmát kimondó cikk alkalmazásához támasztott küszöböt, illetve volt-e az államnak pozitív kötelezettsége a kérelmezők terheit enyhítő intézkedések megtételére.⁴ Megismétli, hogy az államok meghatározott mozgástérrel rendelkeznek e területen, mivel megfelelőbb helyzetben vannak ahhoz, hogy felmérjék a helyi szükségleteket és feltételeket. Ennek megfelelően a tantervek meghatározása tagállami hatáskör, a Bíróság nem léphet az állam helyébe az érettségi vizsgatantervek, illetve a vizsga lefolyásának meghatározásában.⁵ Megjegyzi még, hogy kialakulófélben lévő nemzetközi konszenzus van az Európa Tanács államai közt a kisebbségek sajátos igényeinek elismerését, valamint biztonságuk, önazonosságuk és életmódjuk védelmét illetően, egyebek mellett annak érdekében, hogy megőrizték kulturális sokszínűségüket. A Bíróság emlékeztet arra is, hogy az állam részese a *Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezménynek* (a továbbiakban: Kisebbségvédelmi keretegyezmény vagy Keretegyezmény), valamint a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának* (a továbbiakban: Nyelvi karta), amelyek védelmezik az anyanyelvhasználat, és az azon való tanulás jogának elvét. Ennek megfelelően a belső jogszabályok, különösen az oktatásról szóló törvény is biztosítja az anyanyelven való tanulás jogát, és előírja, hogy a kisebbséghez tartozók igényeihez kell igazítani a román nyelv és irodalom oktatásának tantervét, valamint a vizsgát.⁶ Ennek megvalósítását 2016-ban meg is kezdte az állam. A Bíróság szerint nem absztrakt módon kell megítélnie az állam oktatáspolitikáját, hanem kifejezetten azt kell megvizsgálnia, hogy az milyen következményekkel volt a kérelmezők helyzetére.⁷

4 92. bekezdés

5 93. bekezdés

6 95. bekezdés

7 98. bekezdés

A Bíróság elfogadja, hogy a belső és a nemzetközi jogi kötelezettségekkel összhangban az oktatáspolitikai célja az volt, hogy egyenlő lehetőségeket biztosítson minden diák számára az anyanyelven való tanulásra. Az oktatást az állam úgy alakította, hogy az anyanyelven való tanulás mellett biztosítsa a megfelelő szintű román nyelvtudás megszerzését is. A nyelvtudás ellenőrzésének módja, valamint a vizsga nehézségi szintjének meghatározása a Bíróság szerint minden kétséget kizáróan az állam mozgásterébe tartozik.⁸ Időbe telt ugyan, hogy a hatóságok elkezdtek gyakorlatba ültetni az oktatási törvény rendelkezéseit, amellyel kapcsolatban még van tennivalójuk, de tudomásul kell venni a területen elért haladást is. Elismeri, hogy a végrehajtással kapcsolatos késedelem okozhatott bizonyos hátrányt a kérelmezők számára, de – figyelembe véve az állam mozgásterét, valamint a kérelmezők által előterjesztett ellenkező bizonyítékok hiányában – a Bíróság nem jutott arra a következtetésre, hogy a tanterv tartalma önmagában olyan súlyos terhet jelentett, amely indokolná a diszkriminációellenes cikk megsértésének megállapítását.⁹

A sérelmezett cikkek és az összehasonlítható élethelyzetek

Az ügy sajátossága, hogy a panaszosok nem közvetlenül az oktatási jogaik megsértése miatt fordultak bírósághoz,¹⁰ hanem az érettségi vizsgák tartalma és megszervezésének módjával kapcsolatos hátrányos megkülönböztetést sérelmezték. A panaszosok kifejezetten a megkülönböztetés általános tilalmát kimondó cikkekre hivatkoztak, amely a védett tulajdonságok között megnevezi a nyelvet és a nemzeti kisebbséghez tartozást is. Ez a megközelítés valószínűleg azt a meggyőződést tükrözi, miszerint az Egyezményből nem vonhatók le közvetlenül a kisebbségi oktatásra vonatkozó konkrét kötelezettségek, amennyiben azonban egy állam – akár önszántából, akár nemzetközi jogi kötelezettségeinek eleget téve – azt mégis biztosítja, úgy kell alakítania oktatáspolitikáját, hogy amiatt ne érje jelentős hátrány

8 99. bekezdés

9 100. bekezdés

10 Az Első kiegészítő jegyzőkönyv 2. cikke szerint az állam nem tagadhatja meg az oktatáshoz való jogot, illetve az ezzel kapcsolatos feladatkörök gyakorlása során köteles tiszteletben tartani a szülők vallási és világnézeti meggyőződésével összhangban lévő oktatáshoz és tanításhoz való jogot. A két elemről ld. részletesebben a *Catan és mások c. Moldova és Oroszország* ügyet (2012. október 19.). Az Egyezmény közvetlenül nem biztosít nyelvi jogokat, a Bíróság pl. *rationae materiae* elutasította a nyelvi jogok megsértése hivatkozó panaszt ld. a *Birk-Levy c. Franciaország* ügyet (2010. szeptember 21.). Az oktatási jogot biztosító cikk hallgat az oktatás nyelvéről, de a Bíróság szerint megfosztaná lényegétől, ha azt nem biztosítanák a nemzeti nyelvek valamelyikén ld. a *Catan-ügy* 137. bek. Kérdés, hogy a Bíróság értelmezésében a nemzeti nyelv (*national language*) az Alkotmányban foglalt államnyelvet, a hivatalos nyelvet jelenti-e, vagy az értelmezhető úgy is, hogy a jogszabályok értelmében az adott területen hivatalosan is használt kisebbségi nyelvet is lefedi. Románia például a 20%-os nyelvi küszöbhez köti a magyar nyelv használatát. Az iskolákra irányadó oktatási küszöbről nincs szó az ítéletben, erről az oldalról nem vizsgáljuk a kérdést.

a kisebbségi nyelven tanuló diákokat. A Bíróság az ügy érdemét illetően a diszkrimináció tilalmával kapcsolatos korábbi ítélezési gyakorlatából kiindulva két körülmény vizsgálatára összpontosít. Elfogadja, hogy a magyar diákokat román társaikkal azonos módon kezelték a vizsga során, annak ellenére, hogy helyzetük különböző volt. A Bíróság azt vizsgálta, hogy ez az eltérés kellően jelentős volt-e ahhoz, hogy elérje a diszkriminációtilalmi cikk alkalmazásnak küszöbét.¹¹ A másik kérdés: volt-e az országnak tevőleges kötelezettsége a diákok többletterheinek könnyítésére.¹² Ha elfogadjuk, hogy az oktatással kapcsolatos jogok és a sérelmezett cikk, illetve a korábbi ítélezési gyakorlat fényében ezek a releváns kérdések a tárgyi eldöntéséhez, lényeges értékelési hiba található az ítéletben.

A hátrányos megkülönböztetés vizsgálatához a Bíróság külön tesztet alakított ki,¹³ amelyet a tárgyi eldöntésben úgy tűnik, azért nem alkalmazott, mert nem tartotta kellően jelentősnek az eltérést a magyar és a román nyelven tanuló diákok helyzete között. Ennek értékeléséhez célszerű előzetesen megvizsgálni, mit tekintett a Bíróság összehasonlítási alapnak. A Bíróság ítéletében nem nevezte meg kifejezetten az összehasonlítási alapot, de arra lehet következtetni, hogy a Bíróság számára az államnyelvet tanuló román és az ugyanezen nyelvet államnyelvként tanuló magyar diákok csoportja szolgált az összehasonlítás szempontjául a hátrányos megkülönböztetés vizsgálata során. A Bíróság lényegében arra alapozta döntését, hogy a diákoknak az államnyelv esetében ugyanazon vizsgát kellett teljesíteniük, a többletkötelezettségek pedig a diákok saját szabad döntésének a következményei. Ezzel szemben az lett volna a helyes megközelítés, ha a Bíróság az összehasonlítást az államnyelvet anyanyelvi iskolában tanuló román és az államnyelvet nem anyanyelvként, hanem kisebbségi nyelvi oktatási intézményben külön tantárgyként tanuló magyar diákok szempontjából végzi el. Vagyis nem azt kellett volna vizsgálnia, hogy a magyar diákoknak is ugyanolyan szinten kell-e birtokolniuk az államnyelvet,¹⁴ mint román társaiknak, hanem hogy a románától eltérő anyanyelvi oktatásban részesülő diákok alávethetők-e ugyanolyan szintű román anyanyelvi vizsgának, mint a román társaik. Az ilyen szempontú vizsgálatot indokolják az ország nemzetközi kötelezettségei,¹⁵ illetve az a körülmény, hogy a vizsgákat, illetve a konkrét élethelyzetet nem önmagában, hanem az oktatási folyamat egészének, teljességének fényében kell megítélni. Az emberi jogi bíróságnak az említett összehasonlítás során olyan, az írott jogon túli megfontolásokat is figyelembe kellett volna vennie, hogy az államnyelvi vizsga lényegében anyanyelvi szintű vizsgát jelentett a magyar diákok számára

11 92. bekezdés

12 Uo.

13 Ld. részletesen European Court of Human Rights: *Guide on Article 14 of the European Convention on Human Rights and on Article 1 of Protocol No. 12 to the Convention*. Letöltés helye: www.echr.coe.int; letöltés ideje: 2020. 11. 25.

14 Az államnyelv tanulása egyébként sem volt vitás az ügyben, amint azt maguk a kérelmezők is hangsúlyozták.

15 Ld. bővebben a következő fejezetben.

is. Az anyanyelvi szintű vizsga esetében – a szaktantárgyaktól eltérően – sosem kizárólag az adott tantárgy keretében elsajátított tudást, hanem annál tágabb, a teljes oktatási folyamatot, illetve azon kívül, például a mindennapi nyelvi környezetben megszerzett nyelvi kompetenciákat méri fel. Jelen esetben az oktatási intézmény és a környezet nyelve eltért a két összehasonlítható csoport között, de a magyar anyanyelven tanulóktól is ugyanazt a román anyanyelvi vizsgát kérték számon, és a Bíróság ezt nem találta jelentős különbség-tételnek.

Ha a kisebbségi nyelven történő oktatás vonatkozásában – a különböző oktatási rendszerek könnyebb összehasonlíthatósága kedvéért – a Nyelvi karta rendszerét¹⁶ vesszük alapul, nehéz elképzelni olyan oktatási helyzetet, amelyben a vitatott érettségi vizsgarendszerben alkalmazott megkülönböztetés egyáltalán elméleti síkon is el tudná érni a Bíróság által számon kért küszöböt a diszkriminációellenes cikk alkalmazásához.

Az állam mozgástere az oktatáspolitikában, különös tekintettel a nemzetközi kötelezettségekre

A Bíróság a hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatos mozgástér vizsgálatánál elfogadja a törvény oktatáspolitikai célját,¹⁷ valamint hivatkozik a kisebbségek helyzetével kapcsolatos nemzetközi konszenzusra.¹⁸ Ez utóbbit – a korábbi, különösen az oktatási vonatkozású jogesetekhez képest – meglehetősen felületesen teszi, figyelmen kívül hagyva a vonatkozó konkrét, jogi kötőerővel rendelkező egyezmények releváns rendelkezéseit és az egyéb irányadó dokumentumokat.

A Bíróság indokolásában megállapította, hogy az iskolai tanrendek kialakítása a részes államok hatáskörébe tartozik, és nem feladata megítélni, milyen tantárgyakat kérnek számon az érettségi vizsgán.¹⁹ Hozzáteszi még, hogy nem feladata absztrakt módon megítélni az állam oktatáspolitikáját, hanem azt kell megvizsgálnia, hogy – egyedi körülményeiket is figyelembe véve – az milyen következményekkel volt a kérelmezőkre. Ennek megítélésnél azonban lényegében a román kormány védekezésére támaszkodik, miszerint az oktatási törvény alapján – ugyan késedelemmel – már történt előrelépés a vitatott sérelmek terén. A Bíróság – a saját magának szabott feladattal ellentétben – nem vizsgálta meg a panaszosok egyedi helyzetét, akik kifejezetten hivatkoztak arra, hogy a reformok felmenő rendszerben történő végrehajtása nem érintette az ő helyzetüket, amit lényegében a kormány is

16 A kifejtést lásd a következő fejezet Nyelvi kartáról szóló részében.

17 99. bekezdés

18 94. bekezdés

19 Ezt a kérelmezők nem is vitatták keresetükben.

közvetve elismert.²⁰ A vizsgálat nem az egyes panaszosokra szabott individualizált, konkrét módon történt, hanem az ország oktatáspolitikájának általános irányát általánosságban és átfogóan értelmezte a Bíróság, és azt az állam mérlegelési jogkörének keretébe illeszkedőnek találta. Ez különösen annak fényében vitatható, hogy az ítélet rögzíti, hogy maga a vonatkozó törvény előírja a tanrendnek és vizsgáknak a kisebbségi igényekhez történő igazítását, amely a panaszosok egyedi helyzetére vonatkozóan nem történt meg. A Bíróság mindössze annyit állapít meg, hogy volt ugyan késedelem a törvény végrehajtása során, amely kihatással lehetett a kérelmezők helyzetére, ez azonban önmagában nem elegendő annak megállapításához, hogy az túlzott terhet ró rájuk. Ez a megközelítés két szempontból is vitatható. Az ítéletből kitűnik: a törvény végrehajtása során tapasztalható késedelem nemcsak potenciálisan, hanem egyáltalán nem érintette a kérelmezőket, amely körülményt a Bíróság egyáltalán nem vizsgálta. A problémát nem maga a késedelem okozta, hanem az a körülmény, hogy az állam a kérelmezők helyzetét az érintett időszakban egyáltalán nem kezelte. Az állam az oktatási törvény ezirányú rendelkezéseivel lényegében elismerte, hogy fennáll a pozitív kötelezettsége a tanrendnek és a vizsgáknak a kisebbségi oktatás igényeihez történő igazítására, amit a Bíróság mintha implicite el is fogadott volna.²¹ Azonban úgy találta, önmagában azzal, hogy megalkotta az ezen kötelezettségről szóló törvényt, eleget is tett nemzetközi kötelezettségeinek, beleértve az Egyezménynek való megfelelést is. A Bíróságnak nem önmagában az a megállapítása vitatható, hogy a vizsgák megszervezésének módja és azok nehézsége az állam mérlegelési mozgáskörébe tartoznak, hanem az, hogy a diszkriminációellenes cikknek való megfelelés értékelése során a Bíróság nem vizsgálta azt a kérdést, hogy az eltérő oktatási helyzetben lévő diákok alávethetők-e ugyanannak az anyanyelvi vizsgának. A kérelmezők egyéni helyzetét figyelmen kívül hagyva mindössze azt állapította meg, hogy az állam tett előrelépéseket ezen a területen, egyébként pedig a kérelmezőktől várta el a bizonyítékok benyújtását annak alátámasztására, hogy jelentősen eltérő helyzetben voltak.²² Ez utóbbi különösen annak fényében vitatható, hogy a Bíróság következetesen hangsúlyozza, az állam van a legjobb pozícióban annak megítélésénél, hogy megítélje a helyi szükségleteket, így a például a tantervet és a vizsgatantárgyakat.

Az említett törvény szempontjából érdekes lehet az időtényező vizsgálata is. A Bíróság tudomásul vette, hogy 2011-től, az oktatási törvény hatályba lépésétől, az ország haladást tud felmutatni a kisebbségi oktatás terén, holott ez a kötelezettsége nem ekkortól, hanem jóval korábban esedékes volt. A Bíróság maga mondja ki, hogy ezek a kötelezettségek a belső és nemzetközi jog alapján állnak fenn. A nemzetközi jogi kötelezettség a Nyelvi karta 2008-as, illetve a Keretegyezmény 1998-as romániai hatályba lépésétől kezdve fennállt.²³

20 Az ítélet 78. és 95–97. bekezdései.

21 Ld. a 95–97. és különösen a 100. bekezdéseket.

22 100. bekezdés

23 Ld. a nemzetközi kötelezettségek figyelembevételéről szóló részt.

Amennyiben ez utóbbi időpontot tekintjük relevánsnak az előrehaladás megítélésben, akkor nehezen érthető, hogy a releváns időszakig eltelt több mint 18 év miért fogadható el a tananyag illetve a vizsgák elhúzódnása vonatkozásában.

A Bíróság egy adott ügy elbírálásánál, így az oktatással kapcsolatos jogok esetében rendszerint a vonatkozó nemzetközi szabályokat és gyakorlatot is segítségül hívja az Egyezmény által támasztott követelmények feltárásához.²⁴ Az egyéb nemzetközi egyezmények és más dokumentumok jelen ügyben történő figyelembe vételének két indoka is van. Az egyik, hogy az általános diszkriminációellenes cikk alkalmazása – a 14. cikktől eltérően – nemcsak az Egyezményben biztosított jogok gyakorlása során, hanem azon túlmenően jogszabályban meghatározott bármely jog vonatkozásában alkalmazható, a belső jogba inkorporált nemzetközi jogra is.²⁵ A román törvény vonatkozó rendelkezéseit a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségei teljesítésére alkotta az ország.²⁶ A másik indok, hogy a Bíróság korábbi, oktatási kérdésekre vonatkozó esetjogában is kimondta, hogy az Egyezmény oktatásra vonatkozó rendelkezéseit a nemzetközi jog releváns szabályai és elvei fényében kell értelmezni és alkalmazni, valamint az Egyezményt, amennyire csak lehetséges, a nemzetközi jog egyéb szabályaival összhangban kell értelmezni.²⁷ Ezt a megközelítést számos, az oktatással kapcsolatos esetben alkalmazta is a Bíróság, amikor az előtte lévő ügy eldöntéséhez az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) vagy az Európa Tanács (ET) keretében elfogadott nemzetközi egyezmények, illetve azok monitoringját végző szakértői testületek megállapításait hívta segítségül.²⁸ Jelen esetben az ET keretében elfogadott, és Románia által is ratifikált két kisebbségvédelemhez kapcsolódó egyezmény, a Kisebbségvédelmi keretegyezmény, valamint a Nyelvi karta rendelkezéseire volt tekintettel. Előbbi esetében azonban csak az egyezmény általános rendelkezéseit és az oktatás szempontjából releváns két cikkét, utóbbiában pedig kizárólag az általános jellegű rendelkezéseket ismerteti az ítélet. A Bíróság az érdemi indoklásában mindkét egyezmény vonatkozásában inkább az államnyelv tanulásának kérdésére koncentrált, figyelmen kívül hagyva, hogy az adott kisebbségi nyelv vonatkozásában milyen konkrét kötelezettségei vannak az államnak. A Bíróságnak természetesen nem feladata abban döntést hoznia, hogy az ország miként tett eleget a két kisebbségvédelmi egyezményben vállalt kötelezettségeinek, hanem a közvetlenül

24 Ld. például a *D. H. c. Csehország* (2007. november 13.) 54–107. bek.; *Oršuš és mások c. Horvátország* (2010. március 16.) 65–97. bek.; *Horváth és Kiss c. Magyarország* (2013. január 29.) 72–76. bek.

25 Kovács Krisztina: A diszkrimináció-tilalom kiterjesztése az Emberi jogok európai egyezményében. *Fundamentum*, 2000. 4 (4). 27–33, itt: 30.

26 Megjegyzendő, hogy a Kisebbségvédelmi keretegyezmény szabályozási koncepciójának lényege, hogy ún. „programnormákat” tartalmaz, amelyek alapján az államnak belső jogszabályokat kell meghoznia. Ld. erről bővebben Kardos Gábor: *Kisebbségek: Konfliktusok és garanciák*. Gondolat Kiadó: Budapest, 2007. 72–88.

27 Ld. a *Catan*-ügy 136. bekezdését, valamint az ott hivatkozott további esetjogot.

28 Ld. a fenti példákat.

sérelmezett Egyezmény konkrét cikkének teljesítését kell vizsgálnia. Ennek során azonban, különösen az általános diszkriminációtilalmi cikk esetében, figyelembe kellene vennie az ország egyéb nemzetközi kötelezettségvállalásait is, amint arra az ítéletben is utal.²⁹ Esetünkben a Bíróság az ügy érdemi elbírálása szempontjából mellőzött releváns nemzetközi jogi forrásokat és a két kisebbségvédelmi egyezmény rendszerének, illetve gyakorlatának vizsgálatát is elmulasztotta.

Románia a Nyelvi karta ratifikálása során a magyar nyelv vonatkozásában a legerősebb kötelezettséget vállalta, vagyis azt, hogy elérhetővé teszi a középiskolai oktatást az érintett regionális vagy kisebbségi nyelven. Ez azt jelenti, hogy a teljes oktatás az adott nyelven folyik, természetesen az állam nyelvének kötelező oktatása mellett.³⁰ Az érettségi vizsgát nem önmagában, hanem az oktatási folyamat egészének fényében kell vizsgálni, különösen azért, mert ezzel zárul le a középfokú oktatás ciklusa, és egyben feltétele is a felsőfokú oktatásba történő felvételnek. A vállalt kötelezettség szintjének kérdése a jelentős különbségtétel vizsgálata szempontjából azért releváns, mert nyelvi szempontból ez jelenti a legnagyobb távolságot a többségi, vagyis államnyelven oktató rendszerhez képest. A különbség jóval kisebb olyan rendszerben, amelyben a gyengébb kötelezettség szerint csak tantárgyként oktatják a kisebbségi nyelvet. A Keretegyezmény szempontjából pedig releváns az annak megvalósítását értékelő Tanácsadó Bizottság romániai monitoringja során megfogalmazott ajánlása,³¹ amely azzal, hogy a Bíróság előtt sérelmezett oktatási helyzetre vonatkozóan kifejezetten szorgalmazza, hogy az ország tanúsítson nagyobb rugalmasságot a vizsgák során,³² tulajdonképpen megállapítja, hogy az ország nem tett eleget ezen kötelezettségeinek.

29 A Bíróság az ítélet 99. bekezdésében kifejezetten elfogadja, hogy az országnak ilyen irányú belső és nemzetközi jogi kötelezettségei voltak a kisebbségi oktatás alakítása terén.

30 A Nyelvi karta vonatkozó része:

„8. cikk 1. bekezdés: Az oktatásügyet illetően a Felek azokon a területeken, ahol ezeket a nyelveket használják, e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, és anélkül, hogy az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek oktatása hátrányt szenvedne, vállalják, hogy

c) (i) elérhetővé teszik a középiskolai oktatást az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy (ii) elérhetővé teszik a középiskola lényegi részét az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy (iii) biztosítják, hogy az érintett regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatása a középiskolai tanrend integráns részét képezze, vagy

(iv) a fenti (i)–(iii) szerinti intézkedések valamelyikét legalább azokra a tanulókra alkalmazzák, akik kívánják, vagy adott esetben, akiknek családja kívánja, és létszáma elegendőnek minősül [...]”

A részes államok konkrét kötelezettségvállalásait ld. *Reservations and Declarations for Treaty No.148 – European Charter for Regional or Minority Languages*. Letöltés helye: www.coe.int; letöltés ideje: 2020. 11. 25.

31 A Tanácsadó Bizottság (TB) mandátumából fakadóan nem marasztalja el az országot, hanem mindössze ajánlásokat fogalmaz meg. A lent idézett „*strongly recommends*” fordulat a TB ajánlásainak rendszerében erőteljes felszólításnak számít.

32 ACFC/OP/IV(2017)005: „129. *The Advisory Committee strongly recommends that the authorities introduce more flexibility when carrying out exams in Romanian language and literature at schools using national minority languages as the medium of education and ensure that the level at which the exam is administered corresponds to the curriculum used to teach the subject.*”

A fentiekén kívül figyelmet érdemelhetnek még az ET Parlamenti Közgyűlésének jogi kötőerővel ugyan nem rendelkező, de referenciaként szolgáló határozatai és ajánlásai.³³ Tárgybeli ügyben indokolt lett volna a Parlamenti Közgyűlés 1985 (2014) sz. és a 2196 (2018) sz. határozatait figyelembe venni, amelyek kifejezetten felszólítják az államokat arra, hogy oktatáspolitikájuk alakítása során vegyék figyelembe a nemzeti kisebbségek igényeit, például az államnyelv, hivatalos nyelv oktatására vonatkozó megfelelő módszertan kialakításával.³⁴

Az ügy (elmaradt) tanulsága, avagy mennyire is „élő jog” az Egyezmény

A Bíróság végül arra hivatkozva utasította el a kérelmezők panaszát, hogy a sérelmezett helyzetek közötti különbség nem éri el a Tizenkettedik kiegészítő jegyzőkönyv által megkövetelt küszöböt. Ezzel elmulasztott egy újabb alkalmat az általános diszkriminációtilalmi rendelkezéssel kapcsolatos gyakorlatának cizellálására, továbbfejlesztésére. A Bíróság végső soron arra alapította döntését, hogy az állam nem lépte túl mozgásterének határait, és az eltérő körülmények között és feltételek mellett zajló érettségi vizsga a kérelmezők saját szabad döntésének következménye. A szabad választás lehetősége valóban összhangban van az identitásválasztás szabadságának követelményével, amely vonatkozásában azonban

33 A Bíróság az ilyen határozatokat figyelembe vette pl. a *Catan és mások c. Moldova és Oroszország* (64–65. bek.); *D. H. c. Csehország* (56–58. bek.); *Oršuš és mások c. Horvátország* (81–83. bek.) ügyekben.

34 Az ET PKGy 2196 (2018) sz. határozatának főbb releváns ajánlásai:

„8. A Közgyűlés felkéri a részes tagállamokat, hogy a Charta keretében vállalt kötelezettségeiknek megfelelően 8.1. az oktatás területén: [...]

8.1.2. mérjék fel, ahol ez lehetséges, még az iskolai tanulmányaik megkezdése előtt, hogy mi a gyermekek anyanyelve, és biztosítsák, hogy mind a kisebbségi vagy a regionális nyelvet, mind a hivatalos nyelvet megfelelő módszerekkel oktassák; [...]

8.1.4. biztosítsák, hogy azok, akiknek kisebbségi vagy regionális nyelv az anyanyelve, lehetőséget kapjanak arra, hogy az államnyelvet kielégítő módon tanulhassák, az idegen és második nyelvek oktatási módszertanából átvett jó gyakorlatokat alkalmazva az állam hivatalos nyelvének oktatására vonatkozó módszertan kidolgozásakor; [...]

8.1.7. biztosítsák, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket beszélő fiatalok megfelelő körülmények között tehessék le a vizsgákat, ugyanolyan lehetőségeket kínálva számukra, mint a többségi közoktatásban és a felsőoktatásban;”

Az ET PKGy 1985 (2014) sz. határozatának főbb releváns ajánlásai:

„10. Tekintettel a fenti megfontolásokra, a Közgyűlés felszólítja az Európa Tanács tagállamait: [...]

10.4.2. a nemzeti kisebbségek igényeit szem előtt tartva fogalmazzanak meg oktatáspolitikákat, többek között specifikus oktatási rendszer és intézmények révén és a hivatalos nyelv oktatásának módszertanába foglalják bele az idegen nyelvű oktatás legjobb gyakorlatait azokban az elemi iskolákban, amelyek kisebbségi nyelvű oktatást nyújtanak;

10.4.3. tegyék meg a szükséges lépéseket az anyanyelven való oktatás folytonosságának biztosítására a középfokú oktatásban (a szakképzést is beleértve) és a felsőoktatásban.”

azt a lényeges körülményt is figyelembe kell venni, hogy a döntése miatt senkit sem érhet hátrány.³⁵ Figyelmen kívül hagyta, hogy a többletterhek nem csak abban nyilvánul meg, hogy az érintett diákoknak a román mellett magyar nyelvből és irodalomból is vizsgáznuk kellett, hanem abban is, hogy a merőben eltérő oktatási helyzetben lévő diákoknak is ugyanazt az anyanyelvi szintű vizsgát kellett teljesíteniük államnyelven, mint román társaiknak. Két eltérő oktatási nyelvvel rendelkező iskola tanulóinak számára ugyanazon anyanyelv és irodalom vizsga előírása jelentős hátrányba hozza a más nyelven tanuló és más környezetnyelvi háttérrel rendelkező diákokat még abban az esetben is, ha ugyanolyan óraszámokban tanulták az érettségi tantárgyat. A Bíróság tévesen ítélte meg a két rendszer között fennálló nyelvi különbségeket és a vizsgázók számára abból eredő hátrányok súlyát. Kérdés, hogy elképzelhető-e egyáltalán olyan oktatási nyelvi helyzet, amely elérhetné a Bíróság által meghatározott magas küszöböt. Véleményem szerint a Bíróságnak meg kellett volna állapítania, hogy a két oktatási rendszer közötti különbség kellően jelentős ahhoz, hogy elvégezze a diszkrimináció vizsgálatával kapcsolatos tesztet, amely során különösen az arányossági elem vizsgálata lett volna meghatározó az érdemi döntés meghozatalánál. Tárgybeli esetben szembeűnő, hogy – a korábbi ítélezési gyakorlatától eltérően – nem vizsgálta, legalábbis nem kellő terjedelemben, az ország egyéb nemzetközi jogi kötelezettségeit, illetve a nemzetközi fórumok azzal kapcsolatos megállapításait.

A Bíróság gyakran és szívesen hangoztatott tétele, hogy az Egyezményt „élő jognak” (*living instrument*) kell tekinteni, amit a mindenkori társadalmi és jogi elvárásokhoz, körülményekhez kell igazítani.³⁶ A koncepció hatással volt az ET keretében irányadó általános jogi gyakorlatra, átvette például a Keretegyezmény monitoringját végző Tanácsadó Bizottság is.³⁷ A nemzeti kisebbségi elemmel rendelkező, közvetve vagy közvetlenül az oktatással kapcsolatos ügyekben azonban eddig leginkább az iskolai szegregáció, illetve az államközi konfliktusokból fakadó kirívó problémákat érintő kérdésekben sikerült valós elmozdulást elérni. A kifejezetten nyelvi vonatkozású kérdésekben a korai, 1968-ban hozott belga nyelvi ügyben hozott ítélet³⁸ korlátait nem igazán sikerült áttörnie a Bíróságnak, holott ez – a nemzetközi jog azóta végbement fejlődésére is tekintettel – indokolt lenne. Különösen azt nehéz megítélni, hogy milyen esetekben és melyik nemzetközi jogi forrásokat tartja a Bíróság irányadónak az Egyezmény szerinti jogok tartalmának kibontásánál. Amennyiben a diszkrimináció általános tilalmának vizsgálatakor az ország egyéb nemzetközi

35 Kisebbségvédelmi keretegyezmény 3. cikk (1) bekezdése

36 *Background paper for the Judicial Seminar 2020: The Convention as a Living Instrument at 70.* Letöltés helye: www.echr.coe.int; letöltés ideje: 2020. 11. 25.

37 ACFC Thematic Commentary No. 4, (2016). *The Framework Convention: a key tool to managing diversity through minority rights – The Scope of Application of the Framework Convention for the Protection of National Minorities.* Letöltés helye: www.coe.int; letöltés ideje: 2020. 11. 25.

38 Részletesebben ld. Kovács Péter: Kisebbségvédelem az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatában. *Magyar Kisebbség*, 2004. 9 (4). 220–252, itt: 221–224.

kötelezettségeit, például a belső jogba ültetett nemzetközi kötelezettségvállalásait is érdemben figyelembe venné, a kisebbségvédelmi tárgyú nemzetközi egyezmények új lendületet adhatnának a Tizenkettedik kiegészítő jegyzőkönyvet ratifikáló államok jogrendszerének és gyakorlatának az Egyezménynek való megfelelés szerinti megítélésénél.

AMBRUS TÜNDE

JÁRVÁNYOK UTÁNI ÚJRATERVEZÉSEK A SZÉKELY FALUTÍZESEK PÉLDÁJÁN

Munkám a történeti földrajz keretében végzett pandémiavizsgálat talaján született, és egyfajta segéd-, illetve háttértudományként járulhat hozzá a járványok okozta krízisek kezeléséhez, illetve az újratervezéshez szükséges tudatosság inspirálásához. Ismert ugyanis, hogy az emberiség életében rendre előfordultak krízisek, válságok, szükségállapotok, de ezek többnyire helyiek voltak. Szembeötlő és figyelemre méltó azonban, hogy az első globálisnak nevezett jelenség járvány volt, a „nagy emberhalálnak”, „fekete halálnak” nevezett középkori pestisjárvány, amely 1347-ben vette kezdetét. A járvány elleni küzdelem nemcsak volumenében és földrajzi kiterjedésében, hanem természetének formálódásában is észlelhetővé vált. Ezen evolúció új paradigmát irányzott elő a középkorban, hiszen az akkori problémák feladták az emberiségnek a kooperatív stratégián alapuló – az informatikai, illetve a katonai szakirodalomból kölcsönzött fogalommal – újratervezés szükségét. Ezek a középkori, illetve kora újkori újratervezések még nem avatkoztak be a természet rendjébe, amelynek következtében megváltozott volna az ökológiai rendszerek természetes, dinamikus egyensúlyi állapota, azaz számoltak az adott terület eltartó- és fenntartó-, regenerációs képességével. A dolgozatom tárgyát ennek szellemében a járványok több szálon futó össztársadalmi problematikája, ezen belül azok az ökológiai szemléletet is tartalmazó rendtartások, törvények tartják irányban, amelyek a társító logika mentén egyrészt bizonyítják, hogy a székely falutízesek, szegek, szerek működési mechanizmusa, terei, az erdők, folyóvizek, kutak, a lakhelyek, gazdasági épületek tisztántartása kapcsolatban állt a járványok veszélyeinek elhárításával is, másrészt hogy az adott kornak, korszakoknak, illetve térnek a közössége tudatában volt annak, hogy a település lakosságának megmaradása a felelősségteljes, az össztársadalmat átfogó „jó rendtartásokról függött”¹. A jelen tanulmány alanyi alapja a COVID-19 pandémia idején, 2020 áprilisában fogant, Imreh István (*A törvényhozó székely falu*) kutatómunkájára támaszkodva. Minden előítélet nélküli kíváncsisággal igyekeztem ismételten feltárni, rekonstruált megvilágításba helyezni annak az ismeretanyagnak a részét, amely a középkori, koraújkori járványidőben szentesített székely törvénykezelésekre vonatkoztak, és hozzáadni ehhez az újabb COVID-19-es, járványidőben

1 Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Kriterion Kiadó: Bukarest, 1983.

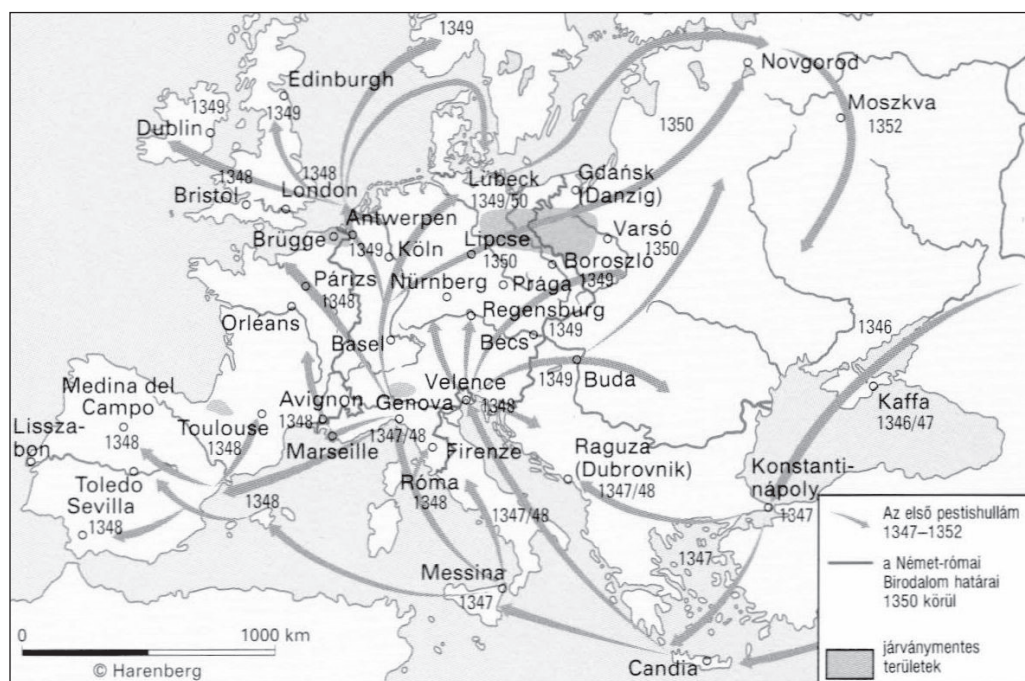
fogant értékeléseimet. Megjegyzendő, hogy ennek a gondolati ívnek semmiképpen sem célja a falutízesek geneziséét nyugvópontra helyezni, hiszen írott okleveles adatok, strukturált kutatások hiányában meg lehet, hogy művelődési rejtély marad számunkra a falutízesek kialakulása, pontos rekonstruálása. Álláspontom értelmében nem véletlen, hogy a múlt századtól a 21. század küszöbéig számos történeti, geográfiai, szociológiai, néprajzi igényességgel megírt szakmunka csak említést tesz a székelység kapcsán a tízesekről, a feledésbe merülés súlyát azonban mindenképpen érezniük kellett a kutatóknak.² A székel falutízesek működési mechanizmusáról – Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva tízesei példáján – azonban értékes ismertetőt nyújt Bárt János néprajzkutató *Az eleven székel tízes* című kötetében, amely 2007-ben látott napvilágot.³ A jelen munkának azonban nem az a lényege, hogy ennek a sajátos települési, önszerveződési egységnek, a tízes kialakulásához vezető csomót feloldja, hanem az, hogy mit mondanak ma számunkra ezek a településtörténeti alap-, köz-, öngazgatási egységek; hogy felfogjuk az idő és a történelem értékét, nagyszerűségét; felismerjük a bölcsességben gyökerező pragmatizmust, azt a komplex és szerves modellt, amelynek normatíváit évszázadokon keresztül rendszerben gondolkodva érleltek ki, adott szituációkban. Fenntarthatóságukat, illetve felelősségteljeségüket pedig maga a járható út biztosította járványidőben és azon túl is. Természetesen elég könnyű visszamenőleg kimondani, hogy a történeti szituációból és technológiai fejlettségből adódóan természetes dolog volt a természet rendjének, az adott terület eltartó- és fenntartó-, regenerációs képességének felismerése, de a megfogalmazott falutörvények tartalma azt bizonyítja, hogy tudatosították ennek a szemléletnek a lényegét. A rendelkezésekben ugyanis nem az az értékes, hogy mit gondoltak az ökológiai rendszerekről, a teremtett világról, hanem az, ahogyan gondolkodtak róla az adott falutízes, szegek, szerek lakói.

2 Orbán Balázs 1869–1871; Szádeczky Kardoss Lajos 1905; Bartalis Ágost 1933; Endes Miklós 1938; Milleker Rezső 1939; Csiby Andor 1939; László Gyula 1944; Benkő Károly 1853, 1986; Györffy György 1973, 1990, 1995; Imreh István 1973, 1983; Tarisznyás Márton 1982; Garda Dezső 1992, 1994, 2001, 2002; Vámszer Géza 1977, 2000; Egyed Ákos 1999, 2009; Kolumbán-Antal J. 2006.

3 Bárt János: *Az eleven székel tízes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tízesek működése a XVII-XX. században*. Kiadja a Bárt Bt. közreműködésével a Bács-Kiskun megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete: Kecskemét, 2007.

Adatok a középkori, illetve a kora újkori pandémiáról

Ismereteink szerint a 14. századi járvány Kínából eredt, és Indián keresztül érte el a Fekete-tenger partjait végigsöpörve, behálózva több hullámban is egész Európát (1. ábra). Ennek a globális jelenségnek is a mobilitás volt az egyik meghatározó tulajdonsága, melynek során ember, állat, áru, pénz mozgott a térben. A járványt a főbb kereskedelmi útvonalakon árukat szállító kereskedők hajói „szállították”, hiszen a hajókon patkányok, és velük együtt bolhák is „utazhattak”, amelyek terjesztették a Yersinia pestis elnevezésű baktériumot. Ezek a szárazföldre jutva fertőzték meg az embereket és a háziállatokat egyaránt, elpusztítva a lakosság megközelítőleg egyharmadát.⁴

1. ábra: A pestis európai elterjedése a 14. században⁵

Az információ, a tapasztalatszerzés és ennek megosztással való terjedése a középkorban lemaradt a baktérium okozta betegség terjedési sebességétől. Így javarészt a gyógyítási/gyógyulási sikerek is lokális szinten maradtak, a betegség okozta krízis viszont fokozatosan

⁴ A pestis hullámai. *Ars Militaria*, 2020. április 11. Letöltés helye: <https://arsmilitaria.blog.hu>; letöltés ideje: 2020. 05. 26.

⁵ Uo.

globális szintre emelkedett. A tapasztalat megmutatta, hogy a betegség izolálásának és a terjedés megakadályozásának az első tervezési lépésmintája, az egyetlen racionális módja a karantén, a vesztegár. Történelmi adatok szerint a világon először 1347-ben Raguzában rendeltek el hivatalos karantént. A karantén kifejezés itt, és ekkor alakult ki, illetve kapott önálló értelmet: a zárlat negyvennapos időtartama olaszul *quarantel/quaranta*, franciául 'negyven'.

A Habsburgokkal perszónálunióban újjászervezett Királyi Magyarország is a jól bevált karantén-, illetve vesztegármintát vette át egészségügyi szervezetének kiépítésében. A bécsi udvar a Habsburg Birodalom határvonalán található vámhivatalok mellé egészségügyi vesztegár-hálózatot alakított ki „*Contumaz Stationen*” néven. Így a gyimesi Kontumác a 18. század derekán is pontos előírások alapján működött: a fertőzött helyekről érkezők kötelesek voltak 40 napot vesztegárban tölteni; málháikat három hétig szellőztetni, irataikat ecetes gőzzel fertőtleníteni, stb. A vesztegár felépítését a helyi lakosságnak kellett biztosítania: külön épület a személyzetnek, a málháknak, állatoknak. A vámhoz érkezőket a vesztegár előjárója előbb kihallgatta, és vallomásukat jegyzőkönyvbe vette, majd következett az orvosi ellenőrzés, és a karantén elrendelése. A 19. században a gyimesi vesztegár feladata a marhavész (állatpestis) elhárítására korlátozódott, a század végére a működését felszámolták.⁶

Ami az általános következményeket illeti, meglepő lehet, de látnunk kell, hogy bizony a középkori, illetve a kora újkori pandémiának nemcsak negatív (pl. emberveszteség, biológiai fegyver abban az értelemben, hogy a korabeli haditechnika részeként a járványos megbetegedésben meghalt emberek tetemeit juttatták be az ostromlott várfalak mögé, vagy éppen a kutakat fertőzték meg állati tetemekkel), hanem pozitív hatásai is voltak. Például a fertőzött ivóvíz és általában a rossz higiénés viszonyok miatt terjedő járvány hatására szorgalmazták a csatornahálózatok, vízvezetékrendszerek kiépítését, vagy éppen folytatták, bővítették a római, kínai, indiai hagyományból örökölt és ismert egykori pontszerű létesítményeket. Nem mellékesen ennek nyomán – a későbbiek során – egyre több kutató, orvos kezdett többet foglalkozni a bakteriológiával és a virológiával, valamint az epidemiológiával, a szappanos és klórmeszes-oldatos kézmosás fontosságával és módszertanával, de a lakások higiéniájával, tisztaságával is.

6 Egrí Gábor: Gyimesbükk Rákóczi-vár. *Kirándulás a történelemben*. Letöltés helye: <https://studhist.blog.hu/>; letöltés ideje: 2020. 07. 12.

Székely falutízes-törvények a középkori, illetve a kora újkori pandémia mérlegén

A pestisjárvány rohamosan terjedt a Székelyföldön is. A 14–18. század között több mint 40 pestishullámot tartunk számon, amely elérte a Földnek ezt a szögletét is. Jó néhány esetben ez az aprócska kórokozó döntött családok és települések sorsa felett. A rendelkezésre álló adatok szerint összességében a pestis a lakosság 38–40%-át (1. táblázat) ragadta el Székelyföldön⁷. Ezt az állapotot csak fokozta a szárazság és az azt követő éhínség.

A székely székek	1614		1703		1721-1722	
	család	személy	család	személy	család	személy
Aranyosszék	950	4 750	1 116	5 580	1 205	5 422
Csík-Gyergyó-Kászonszék	4 700	23 500	5 236	26 180	4 775	16 712
Háromszék	7 000	35 000	9 833	49 165	7 181	25 133
Marosszék	4 400	22 000	5 750	28 750	28 750	19 880
Udvarhelyszék	5 150	25 750	6 350	32 250	6 324	22 134
Összesen	22 200	111 000	28 285	141 425	25 165	89 281

1. táblázat: Székelyföld népességének összlétszáma 1614–1722 között⁸

A történeti földrajz keretében folytatott gondolati ívre, valamint a funkcionalitást vállaló gondolkodásra hagyatkozva feltárható, hogy az újratervezés megoldásai az embereltartó felelősségteljes rendelkezésekben, törvényekben – amelyeket a székely falutízesek/szegek lakói érleltek ki, olykor sajátos intézményekké is formálva azokat – jelen voltak a székely falvak életében. Ezek a rendeletek, szabályok többnyire valamilyen szükséges újratervezéskor születtek meg, hiszen az emberek természetes logikájukra hagyatkozva is felismerték, hogy az események negatív értelmű fejleményekor vissza kell nyúlni a szabályozások értékrendező elvéhez.

7 Pál-Antal Sándor: *Népességi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején*. Letöltés helye: <http://old.mta.hu>; letöltés ideje: 2020. 05. 28.

8 Uo. 6–7.

Ismert, hogy a Kárpát-medencében, a mai értelemben vett székely falvak alapegységei (falutízesek/szegek/szerek) esetében kiépültek azok az ökológiai szemléletet is tartalmazó önrendelkezések, rendtartások, törvények, amelyek a társító logika mentén bizonyítják, hogy az adott kornak, korszakoknak, illetve térnek a közössége tudatában volt annak, hogy a település lakosságának megmaradása a felelősségteljes, az osztársadalmat átfogó „jó rendtartásoktól függ.”⁹ A „jó rendtartások” kitértek a járványok, a fertőzésveszély megelőzésére, kezelésére is. A zalániaiak például 1699-ben a „*falu javára s megmaradására*” gondoltak, vagy a gyergyószárhegyiek „*a jussolt, jó harmóniát*” fenntartva szerették volna „*utódaik nyugodalmát a jövődre megszerezni*”¹⁰.

A jelen tanulmány tematikája szükségessé teszi néhány olyan sajátos székely rendelet ismertetését, amelyek azt bizonyítják, hogy a tízesek, szegek működési mechanizmusa, terei, az erdők, folyóvizek, kutak, a lakhelyek, gazdasági épületek tisztántartása kapcsolatban állt a járványok veszélyeinek elhárításával is. Imreh István *A törvényhozó székely falu* című kötetében kiemeli, hogy az előjáróságnak és az egészségügyi inspectornak, illetve a falutörvények betartásának jelentős szerepe volt a járványok terjedésének megakadályozásában. Ugyanakkor irányba állítja azt a kutatót, aki a székely falvak jegyzőkönyveiben olvashat a higiéniaira vonatkozó rendszabályokról, mint „*a himlőoltás szükségességéről, a vérhas, a görcsös, lázas megbetegedés orvoslásáról, de főleg a pestis, majd a kolera gyógyítási módjáról*”, „*a testről való gondoskodás*,”¹¹ és nem mellékesen a törvények betartatásának múltjáról.

A II. székely gyalogezred vezetősége például az 1776-os rendeletében előírja, hogy teremtsék meg az egészségügyi inspector tisztséget és határozzák meg a feladatkörét: „*Minden tíz-tíz szomszédban lévő házaknál egy arra rendelt ember legyen, aki is azon tíz házat mindennap meg-megvizitérozzon, és ahol beteget talál, kötelessége szerint az bírónak és káplárnak jelentést tegyen; és annak az embernek hivatalt viselő neve lészen az Egészségnek Inspektora.*”¹² A katonatisztek figyelme a járvány terjedésének megakadályozása céljából egészségvédelmi határozatokra is kiterjedt: nemcsak a fegyvereket, az öltözetet, sőt a gondozott, rendes külső megjelenést írták elő, hanem arra is kötelezték a katonákat, hogy „*kirukkoláskor egy darab szappant is vigyenek magukkal.*”¹³

Protocollumok bejegyzései tanúsítják, hogy azokat, akik a higiéniaira vonatkozó rendszabályt megszegtek, kemény pénzbírsággal sújtották. Zalánban például 1783. január 29-én hoztak olyan rendeletet, amely kimondja, hogy az, aki olyan helyre épít disznópaját, „*ahonnan minden gazság a falu patakjába folyik, míg el nem viszi onnan, minden héten köteles*

9 Imreh, 1983. A törvényhozó székely falu, i.m.

10 Uo. 88–90.

11 Uo. 88–90.

12 Uo. 88–90.

13 Uo. 88–90., Balázs Péter: *Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete*. I–II. kötet, Letöltés helye: <http://real.mtak.hu>; letöltés ideje: 2020. 11. 02.

*egy forintot befizetni a falu pénztárába.*¹⁴ Számos településen külön rendelkezésben hívták fel a mészárosok figyelmét, hogy betegséget, járványt okozó körülményeket ne teremtsenek. Aki más faluból szerzett be levágásra szánt marhát, annak *„hiteles testimoniumja legyen.”* *„Ha pedig falubeli, a bírónak vagy hűtösseinek hírt tegyen, lábán megmutatván a marhát, addig le ne üsse egy forint bírság alatt...”* Azokat, akik *„düggel bajolnak, eltiltják a húsvágástól”*. Gyergyószentmiklóson 1832-ben kötelezték, hogy azok, akik az állat egészséges voltáért felelősséget vállalnak *„szarvára sütővassal jelzést ésszenek.”*¹⁵

Összességében megállapítható, hogy székely falutörvények komplex ökológiai és etikai rendszerbe illeszkedtek, amely együtt járt a vizek, a talajok védelmével, vízfolyások, patakmedrek tisztaságával, az iparosok – vargák, tímárok, mészárosok, festékesek, kenderáztatók, kovácsok – vízszennyezését szigorúan büntető tiltásával, a társadalom mindennapi életszükségleteinek, a faipar igényeinek differenciált biztosításával. Kemény és szigorú szankciókkal tiltották az erdők károsítását, a falopást, a faaszalást, az erdőégés veszélyével járó tűzgyújtást. Ugyanakkor biztosították az ipar, az állattartás, valamint a népesség-növekedésből fakadó közösségi és egyéni igények kielégítését. Ezeken túlmenően, a közbirtokossági rendeletek kitértek az egyházak, az iskolák, illetve az egyének támogatására egyaránt. Támogatták például azokat, akik a járvány okozta elhalálozások következtében árván maradtak, de az árvíz- és a tűzkárosultakra is figyeltek. *„Erdeikből tellett az alkotásra, s arra is, hogy ne lankadjanak sem a történeti élet időnkénti viharaiban, s az újrakezdésekben, sem az elnyomás elleni szakadatlan küzdelemben.”*¹⁶

Az említett rendelkezések azt bizonyítják, hogy a székely falutízesekben, szegekben nemcsak a földművelésnek, az erdőgazdálkodásnak, a legeltetésnek, a határ tiszteletben tartásának, a hit gyakorlásának volt szerepe, illetve rendje, hanem a járványügyi intézkedéseknek is. A törvényeket, az etikai szabályokat nemcsak megfogalmazták, hanem szigorúan be is tartatták. A falu ítélőszéke büntette meg azokat, akik a szabályokat megszegték. Ennek folytán *„kivirágozhatott a jog, tiszteltté válhatott az egymás megbecsülésére intő parancsolat, erőt sugárzóvá a gonoszt, az ártó cselekedetet tilalmazó szabály.”*¹⁷ A rendeletek, illetve ezeknek a rendeleteknek a betartatása egy-egy helyi közösség alkotmányos érzékét bizonyítják, de csak úgy értelmezhetők, ha akkor és ott azokban a legkisebb határvédelmi, közigazgatási, közösségi, gazdaság szerveződési egységekben szemléljük.

Szükségszerű azonban itt nyugvópontra helyezni, hogy a falutörvények fogalmát, illetve rendjét és gyakorlatát nem a székelyek teremtették, de nem is másolták, utánózták, hanem szükségszerű önszabályozó terméke volt a székely faluközösségi életnek. Írott

14 Uo. 88–90.

15 Uo. 88–90.

16 Uo. 88–90.

17 Uo. 88–90.

források bővelkednek, amelyek igazolják az önfenntartó életmódot folytató, falusi közösségek rendtartásait Európa különböző térszerkezeteiben (például német, észak-francia és skandináv térségekben, de keleti szláv népcsoportoknál és a magyar vármegyékben sem volt ismeretlen).¹⁸ Megjegyzésre méltó az erdélyi szász települések közösségi intézménye, területi alapon szerveződött sejtjei, az úgynevezett Szomszédság, amely önként elfogadott és mindenre kötelező szabályok szerint működött. Az etnikai különbségeket leszámítva, ezek mind-mind hasonló alapelvek szerint működtek. Tanulmányozásuk azért fontos, mert egy-egy társadalom szerves belső összefüggésrendjét tükrözik, és mert azt bizonyítják, hogy „*alulról*” szervezett organikus fejlődés eredményei. Következésképpen egy természeti és társadalmi vonatkozásban értelmezett kompakt tér vagy egy közösség történetiségét nemcsak az írott okleveles adatok segítségével tudjuk leírni, illetve bizonyítani, hanem az adott közösség összetartó erejével, azzal a bölcsességgel, ahogyan kiérlelte, felépítette életvitelét, értékrendjét, gazdálkodását, erkölcsi és etikai normáit, szellemi és tárgyi értékeit.

Járványügyi-információhordozó tereptárgyak a székely falutízesek térszerkezetében

Azokban a kis falvakban, ahol átvészelték a járvány különböző hullámain, a helyi lakosok – gyakran – életben maradásukért hálából tárgyi emléket (keresztet, emléktáblát, emlékművet, kápolnát) állítottak. Amikor a székely falutízesekben járunk, találkozhatunk azokkal a tereptárgyakkal, amelyek a dögvész „*örök emlékezete*”, vagy az őszinte, bensőséges fohász céljából, a járványok okozta emberi áldozatokra emlékeztetnek (2. ábra), de gyakoriak azok az információhordozó emléktárgyak is, amely azon személyeknek adóznak, akik életmódjukkal, cselekedeteikkel önzetlenül viszonyultak a járvány okozta krízishez. E sugallni vágyott jelenség realitására utal a kászonaltízi templomban elhelyezett Dr. Lukács Mihály (a pestisjárvány krónikásaként emlegetett lelkész) szarkofágja, illetve a templomkertben elhelyezett András Mihály (a pestisjárvány idején áldozatos lelkési munkát folytató plébános) sírhelye és síremléke (3. ábra).

18 Csizmadia Andor: A faluközösségek Délkelet-Európában a középkor után. In: Bolla Ilona – Csizmadia Andor – Degré Alajos – Horváth Pál: *Tanulmányok a falusi közösségekről*. Pécsi Tudományegyetem: Pécs, 1977. 73–83, itt 76.

2. ábra: Járványokra emlékeztető tereptárgyak a csíkszéki és a kászon falvak térszerkezetében
Jelmagyarázat: 1. Csíkszentimre; 2. Sikkozmás; 3. Csíkszentkirály; 4. Csíkszentmárton
(Fotó: Ambrus Tünde, 2020)

3. ábra: A járványokra emlékeztető emléktárgyak a kászonszentmártoni templom szakrális terében
Jelmagyarázat: 1. Dr. Lukács Mihály szarkofágja; 2. András Mihály sírhelye, síremléke
(Fotó: Ambrus T. 2020)

Ezeknek a szakrális jellegű tereptárgyaknak az igazi jelenősége nem is annyira a közvetlen interpretációban, hanem inkább a mögöttük meghúzódó jelenségben rejlik. A kríziseknek és hasonló emlékezetes jelenségeknek emléket állító tereptárgyak a székelységnek olyan életkereteket, úgynevezett szakrális teret formáltak, ahol – az olyan történeti, esztétikai, etikai értékek, mint a közösség tagjai iránti gondoskodás, emlékezés önfeláldozó segítőkre, vagy éppen transzcendens erőknek hála a megmenekülésért, stb. – közüggé válhattak, és ennek teljessége kiépülhetett. Ezek az ingó vagy ingatlan jellegű alkotások napjainkban fokozott figyelmet kapnak, mert elgondolkodtatnak felmenőink küzdelmein, és követendő példára ösztönöznek, generálják az azonosuló viszonyulási jelenséget körünkben.

Amikor bezárul a tér, nyílik az elme. Újragondolás a székely falutörvények alapján

A felvilágosodás és a romantika ugyan felfedeztette a társadalommal a természet szépségét, gyógyító és felfrissítő potenciálját – sőt a természetvédelem mentalitástörténeti gyökerét is itt érdemes keresni –, de a 20. század hamis fejlődési illúziója (nagyobbat, többet stb.), továbbá a 21. század küszöbén a növekedést, a mennyiséget feszegető sikerorientált szemléletet érvényesítők feledésbe süllyesztették az ökológiai szemléletű tudást, illetve gyakorlatot, azt, amit a falutízes/szeges, és azon túli közösségek évszázadokon keresztül kiérleltek.

A fenntartható fejlődés eredeti koncepciója ugyan helyes volt, de a hivatalos definíciót a politikai intézmények, a gazdaságnövekedést sürgetők képviselői fogalmazták meg a saját érdekeiknek megfelelően. Meghatározták a célt, vagyis hogy utódainknak is legyen tiszta levegője, vize, legyen kenyeke stb., csupán azt nem mondták, tanították meg, ezt hogyan csináljuk. Nem azért, mert nem tudták, hanem azért, mert a megoldások anyagi természetűek. A történet idestova fél évszázada kezdődött el, de a helyzet sokkal rosszabb, mint akkor volt. A fejlődésbe lendült társadalmak térstruktúráiban a termelés egyre intenzívebb formákat öltött. Fenntarthatóságról beszéltünk egyre gyakrabban, de vajon tudjuk, hogy mit akarunk fenntartani? A politika, a projektek, a stratégiák évtizedei, illetve a tudomány eddig tudott eljutni, eddig tudott bennünket eljuttatni. Most már láthatjuk, hogy ez nem elég, mert több tisztelet jár a természetnek, illetve azoknak, akik gondolkodva kutatnak, akik értik a „forradalmak valódi természetét”, akik azt tanítják, hogy az emberi lét egyik lényege a természet felelősségteljes használata.

Mostanra megérkeztünk abba az időintervallumba, amikor a természetnek már nincs lehetősége a teljes és folyamatos regenerálódásra és „természetes” evolúciójára. A természet ugyan képes regenerálódni, újabb egyensúlyi állapotot létrehozni, azonban egyre

nyilvánvalóbb, hogy ennek határmezsgyéi vannak. Úgy tűnik, hogy elérkeztünk a mezsgyékhez, de legalábbis tudatosulni látszik, hogy ezek léteznek. A társadalmi, gazdasági és környezeti problémák rendkívül bonyolult összefüggésrendszerben jelentek meg. A környezetvédelem szükségessége – szavak helyett tettek –, napjainkban került a figyelem középpontjába úgy, hogy kilépve a területiségből, nemcsak világméretűvé vált, hanem sürgetően hangsúlyossá is. Az ok-okozati összefüggéseket keresve, a problémák és a válság kialakulása arra a tényre vezethető vissza, hogy helytelenül viszonyulunk a természethez és helytelenül használjuk a természeti és emberi erőforrásokat. A jelenlegi problémák lényege, hogy az emberiség jelentős része feladta a kooperatív stratégiáját a létfenntartó természettel, és szabályozatlan, spekulatív, exponenciális növekedést valósít meg a természet erőforrásainak észszerűtlen felhasználásával. Holott tudva tudjuk, hogy az emberiség a földi élet, a Világegyetem fejlődésének szerves része, aktív és alkotó szereplője és fejlődésének alanyi alapjait a bioszféra többi részeinek fejlődési irányához, törvényeihez kellene szabnia. Következésképpen *„az emberiség úgy képes biztonságosan fejlődni, ha a létfenntartó bioszféra fejlődési irányához és annak szerveződési és működési modelljéhez igazodva fejlődik, tehát kompatibilis, harmonikus módon illeszkedik a bioszférához, ezért abban visszafordíthatatlan károkat nem okoz és ezért képes hosszútávon is biztosítani az indokolt emberi szükségletek erőforrásait.”*¹⁹

Mintha elfelejtettük volna, vagy nem akarunk emlékezni arra az ősi tudásra, hogy létezésünk és életmódunk minden feltétele végső soron a természettől függ, hiába is akarjuk igazolni, bizonygatni magasabbrendűségünket. Azt gondoltuk, hogy a teremtet világ velünk, az emberrel kezdődött, és velünk is fog befejeződni. Bár a rendszer részei vagyunk, mivel értjük azt, úgy gondoltuk, felette állunk. Úgy tűnt, nincs olyan, amit nem tehetünk meg. Megfeledkeztünk arról, hogy az össztermészet jobban, vagy csak másként „tudja”: alárendelt helyzetben vagyunk, önmagunkat alrendszerként kell meghatároznunk, nekünk kell igazodnunk a természethez mint létfenntartó főrendszerhez. Eltekintve a bölcseledő pátoasztól, teljes bizonyossággal még senki sem tudta megmondani, ki az „úr” és ki a „szolga” a létfenntartó küzdelem sokszor élethalálharcában. Tény, hogy újra kell ismét tervezni, hiszen arroganciánk nem indokolt. Kiszolgáltatottak lettünk, pedig úgy tudtuk biztonságban élnünk. A globális világ sebezhetővé vált. Beteg világban nem maradhatunk egészségesek.

A fogyasztói társadalmak mindennapi álmai napok alatt rémálmokká váltak. Őket érte a legváratlanabban a veszedelem, annak ellenére, hogy a tudósok, illetve a hálózatok tudománya már pár évtizede modellezzik, és figyelmeztetnek arra *„hogyan kapcsolódik minden*

19 Hajnal Klára: Újratervezés. *Közös dolgaink*, 2020. március 31. Letöltés helye: <http://kozos-dolgaink.hu>; letöltés ideje: 2020. 06. 01.

egymáshoz, és ez mit jelent a tudományban, az üzleti és a mindennapi életben.”²⁰ A koronavírus miatt országok, régiók, de a tízesek, szegek, szerek, családok is bezárkóztak, és ezzel részlegesen kivonták magukat a világ fergetegéből, mobilitásából. E bezártságban, tehetetlenségben mindannyian megtapasztalhattuk, hogy emberi kapcsolataink tartottak életben. Egyetlen politikai erő sem tudta volna így megcsinálni azt, amiben vagyunk, Covid-19 nélkül. De ha bezárul a tér, nyílik az elme. Hazatértünk gondolkodni, újratervezni, félni. De bármilyen sokan félnek a gondolkodástól, a változásoktól, a világ nem lehet már olyan, mint a járvány előtt volt. Egyre többen vannak azok, akik hangsúlyozzák, hogy a krízis előtti fenntarthatatlan ne is folytatódjon. Gyarapodnak azok, akik most megértették, hogy a problémák kombinálódtak, hálózatosodnak, hogy változtatni kell a vásárlástól az étkezésen át a szemétkézelésig. Szólnunk kell azonban azokról is, akik kételkednek a Covid-19 okozta világjárvány realitásában, sőt tagadják azt. Ők a normalitást, illetve annak folytatását ígérik. Ezek a szemléletek is a fejlődés eredményei, hiszen a felhalmozott hazugságok, vagy a szélsőségesen liberális gondolatok rengetegében ők azok, akik nem tudnak eligazodni. A továbbiakban érvényes állítást talán nem szerencsés megfogalmazni, de érvényes kérdést igen: mi a rossz abban, hogyha bezárul a tér, nyílik az elme? Így ráébredünk arra a törvényszerűségekre, mely szerint a természet megtartja évezredes, évmilliók szokásait.²¹

Végszó előtt a zsákutca felismerésekor

A szabad és gyors információramlás lehetővé tette, hogy a járványt aránylag egységesen kezeljük, a tapasztalatokat megosszuk, tudomást szerezzünk a vírus viselkedéséről, természetéről. Ez alapján valószínűsíthetjük, hogy a Covid-19 következményei nem lesznek olyan tragikusak, mint a középkori pestis negatív értelmű kihatásai, nem fog oly mértékben pusztítani, mint a múltbéli nagy világjárványok. Az események globális színpadán játszódó negatív evidenciák zsákutcájából azonban csak úgy lehet kijönni, ha visszanyúlunk az olyan összetett, az elmúlt századokban jól kiérlelt szerves, alanyi alapon nyugvó közösségi modellekhez, amelyeknél – úgy tűnik – jobbat nem találtak ki. A zsákutcaból való kihátrálás nem visszalépés, nem jelent visszafejlődést, hanem lehet okos útkeresés, remény és bizakodás rátalálni és rálátni a helyes irányra, a Covid-19 okozta traumák kezelésére. Azoknak a közösségeknek, amelyek a rendtartást már a középkorban kiérlelték, van hová visszanyúlniuk. A tízesnek/szegeknek ehhez megvan a jól kiérlelt történeti tapasztalata,

20 Barabási Albert-László: *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó: Csíkszereda, 2008.

21 Ábrám Zoltán: A koronavírus leckéje – avagy a természet visszavág. *Kronika Online*, 2020. március 29. Letöltés helye: <https://kronikaonline.ro>; letöltés ideje: 2020. 11. 02.

tradíciója. Voltaképpen csak folytatják azt, amit évszázadok alatt eredményesen ismertek fel, illetve működtettek.

Napjaink újratervezésének tartalmát rendszerszemléletben, természettudományos alapokon, természeti törvényekre építve lehet korrekt módon megközelíteni. E korszak újratervezésének is azokat a fázisokat kell követnie, amit a természet regeneráló képessége diktál. Éppen most, éppen itt kellett felismernünk, hogy a teljességre, az egészre törekvő (holisztikus) rendszerben való gondolkodás nemcsak lehetőséget kínál az emberiségnek, hanem időszerű alkalmat is ad az ismételt újratervezéshez, alig kicsivel régebbi életmódunk szükségszerű megváltoztatásához.

Itt a tiszta felismerés: nagy a szerepe az egyéni felelősségnek. Optimistán úgy is fogalmazhatok, hogy a Covid-19 a helyére teszi az embert, vészhelyzetben megnő az ember „kreativitása”. Ezt a típusú kreativitást mindenkinek éppen most, éppen ott kell elkezdenie, ahol van: a családban, az iskolában, a munkahelyen, az utcán, a természetben stb., azaz az antropocentrikus korszakban a pontszerű lokalitásokból előbb-utóbb globalitást, totalitást szükségszerű kifejlesztenünk. Ez az a pont, amikor felismerésünkkel, tudásunkkal, az információáramlás lehetőségével megcáfolhatjuk Albert Einstein végiggondolt aggodalmát, mely szerint tudósként, gondolkodó emberként félt „...attól a naptól, amikor a technológia fontosabb lesz, mint a személyes kapcsolattartás. A világon lesz egy generációnyi idióta.”

Természetesen az újratervezés következményei nem lesznek olyan sebesek, mint a Covid-19, hiszen a hatalom, a multinacionális cégek, a bankok, valamint az ezek érdekeit képviselő média és marketing lépésminták igyekeznek megmenteni az erejüket, lehetőséget teremtve a piaci és politikai manipulációnak, illetve spekulációnak. Ugyanakkor nagy visszatartó erővel bírnak a közmegegyezések, az egyéni megszokások, a fizikai és szellemi kényelem eddigi eszközei, a státusz kérdése, amely gyakran meghatározza a viselkedést. Nem az a gond, hogy mit gondolunk a világról, hanem az, ahogyan gondolkodunk. Már-már képtelenek vagyunk átlátni az egyre bonyolultabb, sokszor logikátlanak tűnő összefüggéseket, hiszen a káoszteremtők legfőbb törekvése maga a káosz. Optimistán mégis arra a törvényszerű folyamatra következtetek, hogy a süllyedés az ára az emelkedésnek. Sorakozunk azok közé, akiknek a Covid-19 megtanította: csökkenteni kell az élelmiszer- és energiafüggőségünket, kevesebb fogyasztással, takarékossgal is kényelmesen lehet élni. Ez a szemlélet azonban nem tanulható a szó mindennapi értelmében, nem megtanulandó anyag az iskolában, ugyanis a kulcs a tudatosság. Tudatosság nélkül fel sem merül, hogy lehetne másképp is. A modern tudomány sem képes átlépni a tudatosság küszöbén. Az oktatás jelenlegi formájában, de az egyház, a család sem képes ezt átadni, csupán inspirálni tud a tudatosság irányába. Ha a család, az egyház és az iskola jól inspirál, tanulunk a létünk jelenlegi történéseiből. Úgy tűnik, a betegség, a halál fenyegetése és ténye, valamint az ebből eredeztethető félelem kényszeríti ki bennünk értékrendünk átrendezését, létünk

újraértelmezését, és az ehhez szükséges emberi erőt, elszántságot: élni akarunk családban, közösségben, és az életet biztosító természetben, a Földön; szeretnénk visszakapni a biztonságot nyújtó kereteket.²²

Összefoglalás

Összegzésként kijelenthető, hogy a székely tízesek „világa” a Teremtett világ törvényei alapján szervezhetett és fejleszthetett ki egy valódi rendet: Természet és Ember harmóniáját. Ezek a törvények, rendezőelvek egyaránt érvényesek voltak a természethez és egymáshoz fűződő kapcsolatainkra: a gazdálkodásunkra, szűkebb-tágabb közösségeink fejlődésére.²³ Így jutunk el a releváns „népi tudás”, a tudatosság kérdésköréhez, és azt gondolom, hogy ennek a szemléletnek létezik már ma is autonómiája. Létezik már szabadsága az észszerű gondolkodást követő racionális cselekvésnek. Amennyiben napjaink újratervezésének tárgyát a történeti ökológiai fejlődésben, diakron aspektusban közelítjük meg, a székely falutízesek rendtartó világa és az azon túli rendezőelvek kínálják a módszertani fogódzót, abból az elvből kiindulva, hogy a természet biztosítja létezésünk és civilizációnk minden feltételét és minden szükségletét. Éppen ezért ezeknek a létfenntartó egységeknek a szerveződési, működési és fejlődési modellje adhatja meg az alapot az emberi rendszerek fejlődéséhez, és nem a centrális vagy ultraliberális gondolkodás, illetve cselekvés.

²² Hajnal, 2020. Újratervezés, i.m.

²³ Hajnal Klára: Az olvasóhoz. In: Ambrus Tünde: *Székely falutízesek. Egy sajátos településrendszer mint a társadalmi gazdasági tevékenység kerete*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó: Csíkszereda, 2012. itt: 7.

FEDINEC CSILLA

PARAGRAFUSOK A VÁRTÁN:
AMIBŐL SOSEM LEHET TÚL SOK

Miran Komac – Vizi Balázs (szerk.): *Bilaterális kisebbségvédelem: A magyar–szlovén kisebbségvédelmi egyezmény háttere és gyakorlata*. L'Harmattan Kiadó: Budapest, 2019. 352 oldal

A tudomány mibenléte, értelme körül folyamatosan polémiák zajlanak, melyek végső soron nemcsak megkérdőjelezzik, hanem időről időre konszenzust is teremtenek arról, hogy mi is a tudomány. Innen egyetlen bonyolult ugrás, hogy mi is a különbség a hétköznapi megismerés és a tudományos megismerés között. Különösen izgalmas a kettő összefonódása, ami arra utal, hogy a tudomány azokat is érdekli, nem csak „hasznosítóként”, akik nem foglalkoznak vele, hanem egyenesen tudományellenesek.

Douglas Adams *Galaxis útikalauz stopposoknak* című bestsellerében külön számítógépet fejlesztenek ki annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy „*Mi az élet értelme, a világminőség, meg minden?*” A könyvben a számítógép hosszú idő után azt a választ adja, hogy „42”. És amikor a galaxis értelmiségi körei értetlenkednek, akkor hozzáteszi, hogy talán azért vannak problémáik a válasszal, mert nem a helyes kérdést tették fel.

Vajon mi a helyes kérdés akkor, ha kisebbségvédelemről van szó? A muravidéki magyar és a rábavidéki szlovén kisebbséget elválasztó államhatárt 1992-ig fizikai formában is megjelenítő kerítések és falak nemcsak figurális jelek voltak a térben, hanem valós akadályát is jelentették e nemzetrészek fejlődésének. „*A nemzeti identitás megőrzésének számos módja és útja van. Ezekből sosem lehet túl sok.*” (7. o.) A magyar–szlovén együttműködésben megvalósuló, Miran Komac és Vizi Balázs szerkesztésében megjelent kötet ezen eszközök sokasága közül a nemzeti kisebbségi különjogok védelmét helyezi előtérbe. Az elemzés tárgyát a magyar–szlovén kisebbségvédelmi egyezmény, és az ennek alapján létrejövő kisebbségi vegyes bizottság működése képezi.

Bár a tudományban kettéválasztjuk értelemszerűen az esemény szereplőjének és az esemény külső elemzőjének nézőpontját, ezek a nézőpontok ezúttal nem külön-külön

kerülnek feldolgozásra, hanem egy kötetben adják ki a történet keresztmetszetét. Ha elkezdjük olvasni a szövegeket, kiderül, hogy ez nem öncél, hanem adekvát módja annak, hogy olyan háttérinformációk is felszínre kerüljenek, amelyek általában rejtve maradnak, vagy nem kerülnek ki a magánbeszélgetős délutánok (vagy reggelek, vagy esték) kulisszái közül. Kellő inspiráció nélkül nem vesznek fel olyan forrásformákat sem, mint az interjú, vagy a visszaemlékezés.

A nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumok csak irányelveket fogalmaznak meg az államok számára. A *Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt* és a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját* az különbözteti meg, hogy végrehajtásukat monitoring eljárásban ellenőrzik, ám a hiányosságokra megint csak ajánlások formájában hívják fel a figyelmet. Így az érintett államoknak viszonylag nagy a szabadsága abban, mit és hogyan tartanak be. Ez megnöveli az anyaországi szerepvállalást, aminek különös buktatója, hogy közben ne keletkeztesen biztonsági és szuverenitási problémákat – állapítja meg Vizi Balázs. Az 1990-es évek elején ennek eszköze volt Közép- és Kelet-Európában is, a nyugati hatalmak nyomására, a kétoldalú szerződésekbe foglalása többek között a kisebbségvédelem kérdéseinek. A rendszerváltás után Magyarország kezdeményező szerepet játszott abban, hogy szomszédaival jószomszédsági szerződést (úgynevezett alapszerződést), valamint egyesekkel, így Szlovéniával is, külön kisebbségvédelmi egyezményt is kössön. Ezeknek a dokumentumoknak a két legfontosabb eleme volt a határok elismerése és a kisebbségek védelme a létező nemzetközi okmányokban foglalt elvek mentén. E bilaterális szerződések azonos elvi alapokon, mégsem teljesen azonos pozíciókat rögzítettek. Többek között a kisebbségek ügyeinek folyamatos egyeztetését célul tűző fórum, a kormányközi vegyes bizottság esetében a Romániával kötött alapszerződés garantálta a kisebbségek részvételét, Szlovákia esetében a kérdés nyitott maradt, Szlovéniával kapcsolatban viszont rögzítették, hogy a terület kisebbségi tagjairól a kisebbségi szervezetek javaslata alapján határoznak.

Mitja Žagar a nemzeti, etnikai és nyelvi kisebbségek kialakulásának történetén keresztül vizsgálja a kérdésnek az országok közötti kapcsolatok alakulására való változó hatását. Egészen a második világháborúig a kisebbségvédelem a kisebbségek védelmének kollektív dimenzióját hangsúlyozta. Ez mára legfőképpen egyéni jogokká transzformálódott, ezért ismét feladat, *„hogyan lehetne a nemzetközi jogban és egyes országok nemzeti jogrendszerében a kisebbségi jogok és védelem egyéni koncepciója mellett érvényesíteni a kollektív védelemnek azon elemeit is, amelyek segíthetnék az említett közösségek és azok tagjai helyzetének, felzárkóztatásának és integrációjának javulását”* (45. o.).

Miért van szükség bilaterális szerződésekre, ha azok nem lépnek ki a nemzetközi szerződések kereteiből? Petra Roter azzal érvel, hogy *„fennáll annak a veszélye, hogy a határon átnyúló kulturális kapcsolatok politikai dimenzióba lépnek, illetve olyan (napi) politikai célokra használják fel őket, amelyeknek csak kevés vagy semmi köze sincs a kisebbségi közösségek*

igényeihez vagy elvárásaihoz” (15. o.), a bilaterális szerződések célja tehát, hogy „*a kisebbségek léte és jogaik valóra váltása ne terhelje a kétoldalú kapcsolatokat*” (16. o.). Azonban ez az ideális világ nem létezik, ezért a szerző elemzése középpontjába éppen a kelepccét helyezi. Legfontosabb következtetése, hogy az anyaországi segítség nem helyettesítheti a lakóhely szerinti ország felelősségét a kisebbségi jogok érvényesítésében, valamint hogy a kisebbség túlzott kötődése az anyaországi segítséghez a helyi társadalomtól való távolodást, és az anyaországhoz való kötődés erősödését eredményezi. „*A kisebbségi kérdések kétoldalú kezelésének talán a legnagyobb csapdája az a lehetséges eset, amit még a kisebbségi kérdések tanulmányozása során is gyakran figyelmen kívül hagynak: a nemzeti kisebbség elveszti önállóságát, és pusztá eszközzé válik a különösen érdekelt (etnikailag rokon) állam kezében.*” (28. o.)

A Szlovén Köztársaság és a Magyar Köztársaság között megkötött kisebbségvédelmi egyezmény (1992) létrejöttéről személyes emlékeit is megosztja Hajós Ferenc. A fent említett alapszerződések és kisebbségvédelmi egyezmények tekintetében az egyik központi kérdés, hogy az előkészítő munkában valamilyen módon részt vettek-e az érintett kisebbségek. Alapesetben a szerződéseket az érintett minisztériumok, adott esetben a külügyminisztériumok hivatalnokai, vagy az általuk megbízott jogászok fogalmazták, majd az érintett országok közötti egyeztetések során születik meg a végső szöveg. Hajós egyebek mellett arról ír, hogy ez esetben eredeti módon a ljubljanoi Nemzetiségi Kutatóintézetben dolgozó csapat szövegtervezete volt a kiindulási alap, és ennek a szövegnek, illetve az aláírt változatnak az összevetéséből az derül ki, hogy koncepcionális változás nem történt a tudósok által összeállított szöveghez képest.

Miran Komac úgy értékeli, hogy Szlovéniában a két „*klasszikus nemzeti kisebbség*” (75. o.), az olasz és a magyar őshonos kisebbségek, amelyek hoztak magukkal szerzett jogokat a múlt rendszerből, és, meglepő módon, az ország függetlenné válásakor állt fenn az a veszély, hogy ezek a jogok elvesznek. Emiatt, és a korabeli nemzetközi okmányokkal összehasonlításban a magyar–szlovén kisebbségi egyezmény előremutató dokumentum volt, ami köszönhető annak is, hogy nem pusztán politikusi termék. A másik oldalról, Magyarország felől nézve Szilágyi Imre azt állapítja meg, hogy „*Magyarország a leggyorsabban és leginkább problémamentesen Szlovéniával állapodott meg [...] hamar felismerték, hogy Szlovéniában a magyar közösséget már a rendszerváltás előtt olyan többlet jogok illették meg, amelyek másutt ismeretlenek voltak*” (114. o.). Még szerencse, csap a térdére a nem közömbös és kellően figyelmes olvasó, hogy a történelmet nemcsak a politikusok, hanem a véletlenek is alakítják.

Az alapszerződéseknek és a kisebbségvédelmi egyezményeknek köszönhetően Magyarország a szomszédos államokkal kormányközi kisebbségi vegyes bizottságokat (KVB) hozott létre. Az államhatár két oldalán élő kisebbség fennmaradását segítő, különböző tematikus területekkel foglalkozó magyar–szlovén kisebbségi vegyes bizottság 1995-ben ült össze először. Az egyezmény szerint évente kétszer kellett volna ülésezni, azonban ezekre az

ülésekre nagyjából évente került sor. Az ülések jegyzőkönyveit a kötetben Romana Bešter és Janez Pirc elemzik. Az elemzésből kiderül, hogy a jegyzőkönyvek két fő szerkezeti eleme az ajánlások teljesülésének bemutatása, és az új ajánlások megfogalmazása. A 2010-es évektől a teljesülésekre már nem térnek ki a jegyzőkönyvek, hanem felsorolják a korábbi ajánlásokból azokat, amelyek nem teljesülnek, illetve megteszik az új ajánlásokat a két kormány felé. A legfontosabb témakörök: oktatás, kultúra, média, nyelvhasználat, közigazgatás, határátkelés, gazdaság, tudományos kutatómunka, hitélet. A következtetés, hogy az ülések hozzájárultak az ezekkel a területekkel kapcsolatos *„kulcsfontosságú, nyitott kérdések őszinte megvitatásához”, „nyílt párbeszéd folyik a felek között”, „a folyamatba, kezdetektől fogva, a jogokat »felhasználó« két kisebbség képviselőit is bevonták”* (150. o.).

Munda Hirnök Katalin interjúk és sajtóelemzés által mutatja be a kisebbségvédelmi egyezmény és a kisebbségi vegyes bizottság tevékenységének hatásait, összevetve az egyes kérdésekben született tudományos vizsgálódások eredményeivel. Az üléseket a két fővárosban, illetve időnként „a terepen”, azaz a kisebbségek által lakott területeken tartották. A KVB működésének első tizenöt évében főleg Magyarország részéről volt lassú az ajánlások megvalósítása, az üléseknek gyakran volt feszült a hangulata, a VIII. ülésen (2005) kenyértörésre is sor került azzal, hogy a tanácskozás félbeszakadt és a társelnökök lemondtak. A következő évtől a munka folytatódott, de tartalmi változás a XII. üléstől (2011) volt tapasztalható az ajánlások megvalósításának felgyorsításával. A magyarországi szlovénok összességében pozitívan értékelik az KVB hatását, a gyenge pontnak az általuk lakott a térség gazdasági lemaradását tartják. *„A szlovén közösség fennmaradása és fejlődése szempontjából stratégiai jelentőségű a gazdasági helyzet javítása.”* (179. o.) A másik oldalon a legfontosabb eredménynek azt látják, hogy a szlovén kisebbségi struktúrák *„mára az államközi és állami viszonyok, valamint a KVB szuverén szerepelőivé váltak”* (uo.). Kovács Attila, aki elsősorban a szlovén társelnökök véleményét gyűjti össze és vizsgálja, ehhez még hozzáteszi, hogy a *„KVB ülések egyik nagyon fontos eredménye volt a két érintett közösség, a magyarországi szlovén kisebbség és a szlovéniai magyar nemzeti közösség egymásra találása és együttműködése úgy a KVB üléseken, mint az élet egyéb területein”* (195. o.).

Külön ki kell emelni, hogy a kötetben olvashatók a KVB üléseinek jegyzőkönyvei Miran Komac és Kovács Attila gyűjtésében és jegyzeteivel. Laikus szemmel azonnal felvetődik a kérdés, hogy mit kellett gyűjteni a jegyzőkönyveken? A dokumentumok elé írt rövid bevezetőből kiderül, hogy a két nyilvánvaló helyen, sem a magyar, sem a szlovén külügyminisztériumban nem volt meg rendezetten az anyag, s ekkor vehette kezdetét a kalózok kincsei felkutatásának valószínűs izgalma. Az igazi meglepetés azonban akkor következett, amikor a gyűjtők bele is olvastak a jegyzőkönyvekbe, és összehasonlították az elvileg identikus magyar és szlovén változatokat. Csak ráérősíteni tudtak arra, amire már mások is felhívták a figyelmet, hogy nyelvi pongyolaságok jellemzők a jegyzőkönyvek mindkét nyelvű

változatára, azonban ami a lényeges, hogy több mint száz tartalmi eltérést is felfedeztek a kutatók. *„Esetenként úgy tűnik, hogy egyes jegyzőkönyvekből szándékosan maradtak ki olyan részek, amelyek az adott országnak nem voltak ínyére, viszont a partnerország jegyzőkönyvében megtalálhatók.”* (197. o.) Az eltéréseket a jegyzőkönyvekhez fűzött lábjegyzetekből ismerheti meg az olvasó. A felfedezés láthatóan a kutatókat is „megrémítette”, mert szükségesnek tartották hozzáfűzni: *„[a] kétoldalú vegyes bizottság jegyzőkönyveinek kritikus értékelése **jóhiszemű**”* (kiemelés az eredetiben). Nagyszerű dolog, hogy ez a könyv megvan szlovénül is. Ez az igazán tiszta lap.¹

Egy könyvet lehet olvasni fotelben, fekvé, fűben hasalva, tanulva, szórakozva, hivatalból – a sor hosszan folytatható. Tulajdonképpen mindegy, csak olvassuk, olvassunk, amíg még tart a Gutenberg-galaxis.

1 Komac, Miran – Vizi, Balázs (ured.): *Bilateralni sporazumi kot oblika urejanja varstva narodnih manjšin: primer Sporazuma o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji*. L'Harmattan: Budapest, 2019.

A. GERGELY ANDRÁS

A „MÉTELYEZŐ DZSESSZ”
ÉS A MAGYAR NÓTA HÁBORÚJA

AZ IRREDENTA LEGHATALMASABB FEGYVERE

Hajnáczky Tamás (szerk.): *Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete. Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon. Gondolat Kiadó: Budapest, 2019. 354 oldal*

Tónusok ezek, szólampróbák felhangjai, a két világháború közötti magyar zenei világ térhódítási küzdelmeinek blattolási kísérletei. Muzsikálni ugyanis minden magyar tud, de szíve csakis a magyar nótának van. E hang, stílus, világkép és műfaj azonban sosem volt, sosem is lesz elnyomás, drótkerítések, akaratok, kényszerek, alkudozások körülményeitől függetleníthető. Már ebbe belegondolni, belelátni, beleképzelődni is izgalmas, hát még a történeti hitelű forrásközléseket a maguk ritkán szép belső ellentmondásosságával együtt áttekinteni.

Emlékeztetek a Liszt Ferenc által egykoron megfogalmazott sorok „a cigány zenéről” (Párizs, 1859), melyek nyomán még lelkes híveitől is felháborodott leveleket kapott, mert (kicsit persze hősies retorikával fogalmazva) azt merte leírni: „a magyar zene nem a magyar nemzeté, hanem a cigányé”. S e zenetörténeti érdekesség, melynek nyomán Liszt még magyarabbnak érezte magát, mint a magyarkodók korabeli hőroszai,¹ jellegzetes korszakossággal találkozott a magyar nemzeti életérzés és ennek reprezentatív szférái körül is. Még emlékezetesebb egy fotó, melyen a legjelesebb prímásokból álló csoportképen a Nemzeti Múzeum lépcsőjén a „magyarságot” reprezentálják a gádzsó világ más konstruálói, befogadói, értelmezői előtt. Itt is legalább annyira „főszereplő” a „gádzsó” fotós, amint akkurátusan beállítja a „primitívek” látványos körét, mint a legjelesebb roma muzsikások, akik a maguk „nemzeti” csoportképével a gádzsó történelembe illeszkedő kultúrát és népiséget képviselik. Ezek persze csupán a sajtó vagy a nyilvánosság harsány felszínének tünetei, ám a maguk nemében elképesztő kontrasztok is, melyeknél világosabban és komponáltabban

¹ Ehhez lásd: A. Gergely András: Uram! Mit művel Ön? Ezen pillanattól kezdve utaink eltérnek egymástól! *Peri-mikro-szkóp*. Letöltés helye: <https://sites.google.com/view/peri-mikro-szkip>; letöltés ideje: 2020. 11. 30.

talán semmiféle érvelés nem beszélheti el azt, ahogyan közösen és kölcsönösen konstruálják egymást, s egyik sem lehetséges a másik általi meghatározottság nélkül. Egyúttal persze mindketten építik maguk körül, maguk és a Mások ellenében is azokat a falakat, elválasztó paneleket, melyek nehezítik az átlátást, áthallást, megértést, megismerést... S ezek csupán a távoli kontrasztok, tónusháborúk a zenei műfajok és a maguk műfaját megjelenítő muzsikuskok között, de mint ilyenek is tanulságosan látványosak.²

A zene „nemzetiségét”, majd többségi és kisebbségi érdekérvényesítési háborúit még ennél is rejtélyesebben mutatják fel a kor sajtójából, magazinjaiból, leveleiből, visszaemlékezéseiből vett illusztrációk. Az utóbbi időkben az egyik legkitűnőbb forráskiadvány szorgálhat rá az elismerésre e belső ellentmondásosságok mélyebb rétegekbe gyökerező problémáival közös műbe szerkesztve: Hajnáczy Tamás szerkesztésében *Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon* címmel kínál meglepetéseket. A kötet hat fejezetben jeleníti meg a jazz és a magyar nóta hangászati ütközeteit, ehhez korabeli rendeletek, jegyzőkönyvek, sajtóanyagok, feljegyzések, közlemények részleteinek tematikus válogatását teszi hozzáférhetővé a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének és a Roma Civil Participation projektnek a segítségével. S mert a szerteágazóan sokszínű, értelmezésre is igényt tartó gazdagságú forrásanyag már pusztán elrendezését, tartalmát és megértési perspektíváit tekintve sem kevésbé bonyodalmas, mint a zenei műfajok kölcsönhatásai, hát bizony elkél a szerkesztői előszó, melyben az első oldalon cirkalmas ellentmondásra kapunk utalást. Jelesül arra, hogy a Horthy-korszakban a „cigánykérdés” kezelésének és társadalmi elfogadottságát érintő evidenciáinak (értsd: kóborlók, koldulók, közrendészeti esetek, érdekvédelem, szociális elismertség és láthatóság, bürokratikus ügyvitel és eseti kezelés mindennapos nyugjei) csupán egyike volt a leginkább kihívást jelentő problémának – de sem kizárólagos nem volt, sem „szubkultúra”-kérdés nem lett. A mintegy tízezer főnyi cigányzenész társadalom egyfelől „magyar nemzeti” örökséget tartósítónak festhetett, ugyanakkor szervezeti tömörülésként mintegy megtestesítette az irredenta eszmék érzelmi aláfestését, s még mint országos egyesület a Revíziós Ligába, testületi támogatását küldhette Mussolininak, vagy közéleti méltóságoknak címzett nyílt leveleivel szinte közpolitikai aktorrá is válhatott. A korszak közlönyeinek, lapjainak, egyesületi jegyzőkönyveinek, közgyűlési határozatainak és hangadó köreitől jövő „lojalitási” tanúsítványainak e széleskörű válogatása viszont a másik oldalon korántsem találkozhatott valamiféle „osztatlan” és egyhangú támogatói háttérrel, mely a magyar nóta és cigány zene sajátosságait nem nemzeti kontextusban, hanem világképi teljességben vélte megnevezhetőnek. Az előszóra épülő bevezető fejezet (17–69. old.) épp ezért megannyi társadalmi közérzeti jelenségre,

2 Baumgartner, Gerhard – Belgin, Tayfun (eds.): *Roma & Sinti. "Zigeuner-Darstellungen" der Moderne.* (Katalog zur Ausstellung Roma & Sinti. "Zigeuner-Darstellungen" der Moderne, 17. Juni bis 2. September 2007; Kooperationsprojekt der Kunsthalle Krems mit dem Ethnographischen Museum Budapest.) Kunsthalle Krems: Krems, 2007.

hatások és ellenhatások kontrasztjaira, a hatalommal folytatott küzdelmek belső relációira, illetve mindezekből a korabeli nyilvánosság elé is került forrásokra koncentrálni, még ezen belül is külön figyelemmel a zenész cigány társadalom belső megosztottságára, meghatározó személyiségeinek hatására, a vagyoni különbségek és életlehetőségek ellentmondásaira, de nem utolsósorban a dobogóra lépő más zenei műfajok képviselőivel kialakuló „zeneháborúra” fókuszál. S épp e küzdelmek egyik kulcskérdése lehetett a címbe emelt hangászati vita is: nótáünnepe vagy foxtrott, magyarított népzene vagy importált giccs érdemel-e méltó piaci jelenlétet...?! A kulcskérdések expozíciója tehát (csak a hivatkozott források jegyzéke vagy tizenöt oldal lehetett kéziratban!) jócskán eltér a magyar zene- és népzene tudományi források kínálta evidens „kottaképektől”, s talán némi leplezetlenséggel társadalomtudományi problematikának, történeti forráskutatási eszköznek tekinti forrásanyagát – ettől pedig önértéke is jóval súlyosabb, mint szimpla egyesületi dokumentum-históriaként. A mikrotörténetekre is érzékeny forrásbemutató nemcsak a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének (MCOE) megalakulástörténeti, fenntartási, szervezeti-kulturális jelentőségét tekintve is árnyalt eseménymenetet részletezi (21–44. old.), hanem példaképpen kitér a Magyar Népzene Szövetség Országos Egyesülete megszűnését (1918) követő érdekképviseleti kérdésekre, a státuszmegerősítő 1923-as Tisztújító Közgyűlés „viharos” jelentőségének a hatására, a cigányzenészek működési engedélyeinek problematikáira, az egyesületi tagsághoz kötött esélyek korlátozó mivoltára, a helyi csoportok intézményesülésének módjaira, a tagdíjak kérdésére, a korszak vendéglőseinek és mulatótulajdonosainak ízlésvilágára, piaci orientációjára, a rendeletek és szabálymódosítások okaira, a kontárok – vagyis zenei vizsgával vagy hangszeres végzettséggel rendelkező, meg egyébből is élő egyedek – foglalkoztatásának ügyleteire. A cigányzenészeket fenyegető konkrét veszélyforrást a jazzbandek, külföldi zenészek és stílusok megjelenésében nevezik meg, úgyannyira, hogy mintegy kezdeményezik és várják is a belügyminisztériumi tiltást. Mindez persze messze nem javított, hanem inkább rontott a magyarországi cigányzenészek helyzetén, előkerültek a sztrájkoló és sztrájk törő prímások, kiújult a dacos sztrájk és a harc a rádióval meg a nyilvánosság korabeli fórumaival a térnyerésért, előjogokért, biztosítékokért és prioritásokért (44–58. old.). Jól járni senki sem tudott, de tisztábban játszani sem, így ártani viszont sokaknak sikerült – egymásnak, a belsőleg is megosztott MCOE testületeinek és rangjának, a zenekedvelőknek, a sajtónak, a zene presztízsének, a Főváros által pártfogolt muzsikusköröknek, 1929-től már a Bihari zeneiskolának, a zenei ízlésnek és a szakoktatásnak egyaránt. Az Egyesület, később már Szövetség „*az 1930-as évek első felében már szembe tünően veszített érdekérvényesítő képességéből, a belső feszültségek, a behajthatatlan tagdíjak, a helyi csoportok mindinkább a szervezet végét jelentették*” (43. oldal).

A bevezető fejezet teljes értékű körképe után a részkérdések sajtóanyaga következik az egyes alapkérdések hívo szavait követően: a *Harc* című fejezet („*olyan a jazz-band mint a*

járvány, küzdeni kell ellene...”) száz oldalon át ontja a sajtócikkeket (71–163. old.), a *Rendelekek* című fejezet (165–206. old.) „...hatósági védelmet a nemzeti ízlést rontó idegen és kontár invázióval szemben” sürgető törekvéseket követi korabeli dokumentumokkal, a közgyűlések anyaga (207–268. old.) a *Magyar Cigányzenészek Lapjából* szemezgeti a jegyzőkönyvi kivonatokat, a *Zeneiskola* című fejezet a boldogulás útjának a tanulás formalizálását tekinti (269–288. old.), s a szülők „szemefényét” mint „a cigányság minden reménye, a cigányság jövő generációjának letéteményese” alkalmazkodását sürgeti, a *Nótaünnep* rendezvényét a jótékony hatás és a kemény elutasítás kontrasztjában írja le aprólékosan – a finansziális és elszámolási ügyviteli kérdések tükrében, sőt az elnök buktatásának tervével (289–326. old.), végül a *Színház és zene* blokk „az ötszáz éves cigánymuzsika” további sorsának, „a cigányzenészség ünnepélyes hitvallása” révén „az öt befogadó magyar haza iránti” elköteleződést meghálálendő várakozást exponálja (327–342. old.). Mindeme sodró, sűrű és békétlenül kies hangoskodást a háború emléke, s a következő előérzete serkenti: az 1937-es közlemények (cigány ünnep az országháznál, „Gypsyológiai világkongresszus” szervezésének híre, a „Magyar Hiszekegy” vállalható szerenádjának megrendezése, stb.) egyúttal azt is biztos tudattal sugallják: „Széttvisszük a világba, amerre a magyar cigányzenész jár, hogy a magyar igazságnak győzni kell! Mert velünk az Isteni igazság!” S elvihathatatlan a szándék magában a korban is, hogy a hívekként önmagukat fényező kinyilatkoztathassák „...együtt ünnepeljük a magyar nóta fáradhatatlan és tagadhatatlanul művész munkásaival” (331. oldal).

Az ünnep, persze, sikerült. A nóta is megvolt. A folytatás pedig már nem egészen csak a prímásoktól és rajongóiktól függött. De a harcot megvívták. Más hangnemben, eltérő tempóban, véletlenszerűen rögtönözve, vagy a megrendelőnek szívet melengető édesmészes tónust adományozva, s akár önkörükben is a visszafogott bazseválást előnyben részesítve. Így aztán a magyar nóta sikeresen és eredményesen legyőzte a jazz pokoli mételyét, s maradhatott még negyedszázadig vagy tovább is a jó ebédhez szóló ábrándos kíséret. Mert „a megszállott területek elszakított magyarsága nem a szaxofont várja és nem a dob fülhasogató lármáját, hanem a magyar cigányokat, hogy a magyar feltámadás idején velük sírhassák ki szívük bánatát” – ahogyan a kisbögös Füredi Foszák Fábián megjósolta.

Aztán majd a feltámadás is megtörtént. Másként és másért, de lett. A szaxofonokat pedig máshol szólaltatták meg, s idővel a zongorákhoz, dobokhoz, gitárokhoz, hegedűkhöz is méltó cigányzenészek kerültek.

De ez már egy másik kötet. S nem csupán időrendi, történeti, de műfajváltozási rendben is az. A Szerkesztőnek éppen most jelent meg e munkáját folytató következő műve *Cigányzenészek mozgalma a boldog békeidők Magyarországon* címen. Ez pedig már nemcsak másik válogatás, másik korszak, más kapcsolat- és konfliktustörténet, de másik recenzió tárgya is.

RESUME

Patrik TÁTRAI

Types of Scattered (“Szórvány”) Hungarian Cluster Communities in Transcarpathian, Ukraine

The Hungarian term “szórvány” (literally: diaspora, but its meaning can be interpreted as scattered minority communities in the majority population) has been used for a long time to differentiate transborder Hungarian communities according to their location and assimilation trajectories. Up until now only a few attempts have been made to group and typify communities labelled as “szórvány”. This is especially true for Transcarpathian, Ukraine, where those living as “szórvány” communities makes up approximately one quarter of the total Hungarian population of the region. However, the idea of “szórvány” is quite ambiguous, and there is no consensus on its exact definition.

Based on both quantitative data analysis and qualitative methods (fieldworks since 2018), the present study aims at giving an overview about how the “szórvány” has been defined and differentiated in Transcarpathia and what the possible factors are that characterize the main types of there Scattered community cluster. We found that although the role of structural features like distance from the relatively contiguous Hungarian settlement area (“block”), ethnic proportions between majority and minority populations, rural-urban settings the allochthonous-autochthonous dichotomy and, local special characteristics are crucial to understanding differences in development paths.

Gergely ILLYÉS

The Results of the 2020 Local Elections in Romania

Romanian local elections were conducted on September 27, 2020. There included the election of settlement mayors and the members and presidents of country councils. In the competition of Romanian political parties the National Liberal Party (PNL) won most contests, but the expected collapse of Social Democratic Party (PSD) did not occur and the Social Democrats were able to hold on to some important positions. On the third runner-up the USR-PLUS Alliance performed poorly when compared to the EP elections of 2019. However this party captured the mayorship of four large cities and has the potential for future growth. In relation to the results of the Hungarian participants in some areas they have increased their support. After twenty years, they have recaptured the mayorship of Târgu Mureș/Marosvásárhely and have retained the presidencies of four out of five country councils. In the solidly Hungarian counties the ethnic factor did not lead to losses, but in the area of scattered cluster settlements the Hungarian candidates did not enter big city and county councils, thereby losing important vice-major and vice-presidential council positions.

Péter VARGA

Judgment of The European Court of Human Rights Concerning Examination Burdens for Students of National Minority Schools

According to the ruling of the European Court of Human Rights (ECtHR) in the case of Adam and others versus Romania the curricula and the manner in which the baccalaureate was organized was ruled not to be discriminatory. In this case the six Hungarian students from Transylvania who raised the issue were found not to be in a sufficiently disadvantaged position in the application for the baccalaureate examination. The present analysis gives a factual overview of the case and, without claiming to be exhaustive, examines whether the Court acted with due diligence in assessing the above mentioned difference, between the opportunities of minority and majority students. Was Romania's omission and delay in adapting curricula and examinations for the needs of minority students acceptable under the standards of the European Convention for Human Rights barring discrimination.

Tünde AMBRUS

Székely Village Rehabilitation Efforts After a Pandemic

My work was carried out in the context of Historical Geography and it can contribute to the handling of the crisis caused by the pandemic. It makes people aware of the importance of organization solutions. In this spirit, I will focus on the Székely rules and regulations which include an ecological perspective.

SZÁMUNK SZERZŐI

A. GERGELY András

Kulturális antropológus, címzetes egyetemi tanár, ELTE TÁTK

AMBRUS Tünde

Pedagógus, egyetemi adjunktus, társult oktató, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem

FEDINEC Csilla

Történész, szerkesztő, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet

ILLYÉS Gergely

Politológus, külső munkatárs, Nemzetpolitikai Kutatóintézet

TÁTRAI Patrik

Geográfus, tudományos főmunkatárs, CSFK Földrajztudományi Intézet

VARGA Péter

Jogász, ELTE ÁJK Doktori Iskola; diplomata, Magyarország Európai Unió melletti Állandó Képviselete